ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΣΥΜΜΕΤΡΙΑΣ

Μία μυθιστορηματική περιήγηση
στο έργο του χαράκτη Μ. Κ. Έσερ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΛΥΚΟΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΣΥΜΜΕΤΡΙΑΣ

Μία μυθιστορηματική περιήγηση
στο έργο του χαράκτη Μ. Κ. Έσερ

Στον Θωμά και στον Γιάννη

«Όταν έρχομαι αντιμέτωπος με τα μυστήρια που μας περιβάλλουν και αναλύω τις παρατηρήσεις που έχω κάνει καταλήγω στα μαθηματικά. Παρόλο που δεν έχω καμία εκπαίδευση στις θετικές επιστήμες, συχνά πιστεύω ότι έχω περισσότερα κοινά με τους μαθηματικούς, παρά με τους συναδέλφους μου καλλιτέχνες»

M. C. Escher - Ολλανδός χαράκτης (1898-1972)

Πρόλογος

Ένα καλοκαιρινό βράδυ του 2007 κοίταζα, στην αρχή μάλλον αφηρημένα, προς το μέρος ενός πίνακα του Έσερ που είχα τότε στο σαλόνι του σπιτιού μου. Θα πρέπει να πέρασαν τουλάχιστον δέκα λεπτά μέχρι να συνειδητοποιήσω ότι το μυαλό μου ασυναίσθητα κατασκεύασε μία διαδοχή γεγονότων η οποία εξελισσόταν στο μικρό χωριό που απεικόνιζε ο πίνακας. Την επόμενη μέρα άρχισα να γράφω μικρές ιστορίες, ασύνδετες μεταξύ τους, για κάποια από τα αγαπημένα μου χαρακτικά του Έσερ. Το τελικό κείμενο, που δεν ξεπερνούσε τις πενήντα σελίδες, δύσκολα θα χαρακτηριζόταν μυθιστόρημα ή νουβέλα, καθώς οι συνδέσεις μεταξύ των επιμέρους ιστοριών ήταν ιδιαίτερα χαλαρές, ενώ ήταν εμφανής η απουσία μυθοπλασίας.

Αυτή ωστόσο, η πρώτη προσπάθεια συγγραφής ενός ολοκληρωμένου κειμένου (είχαν προηγηθεί κάποια διηγήματα), παρότι ποτέ δεν δημοσιεύτηκε, μου έδειξε τον δρόμο για το μυθιστόρημα που κρατάτε στα χέρια σας.

Έξι περίπου χρόνια αργότερα το πλαίσιο εργασίας μου ήταν εντελώς διαφορετικό. Τους πρώτους μήνες συνέλεξα το σύνολο σχεδόν των πηγών που χρησιμοποίησα και στη συνέχεια πατώντας πάνω στην αρχική ιδέα του πρω-

τόλειου έργου μέσα σε λίγες μόλις μέρες δημιουργήθηκε στο μυαλό μου ο κύριος άξονας της μυθοπλασίας.

Μέρος της πλοκής του μυθιστορήματος αποτελούν κάποια από τα έργα του Έσερ. Κατά τη γνώμη μου, η οπτικοποίηση των έργων του χαράκτη μπορεί να πραγματοποιηθεί σε ικανοποιητικό βαθμό μέσα από τις σελίδες του βιβλίου. Θεωρώ ωστόσο, ότι, εφόσον ο αναγνώστης παρατηρεί, παράλληλα με την ανάγνωση, τα έργα του καλλιτέχνη (μπορείτε να δείτε τα χαρακτικά στο ιστολόγιο του βιβλίου: http://symmetrymemories.blogspot.gr/) επιτυγχάνεται σε μεγαλύτερο βαθμό η αισθητική απόλαυση του κειμένου.

Αξίζει, επιπλέον, να σημειωθεί ότι η μυθοπλασία δεν έρχεται σε αντίθεση με τα πραγματικά ιστορικά στοιχεία. Πολλά από τα λόγια που φέρεται να λέει ο Έσερ στο αφήγημα έχουν γραφτεί από τον ίδιο τον χαράκτη είτε στο ημερολόγιό του είτε σε κάποιο από τα πολλά γράμματα που έστειλε κατά τη διάρκεια της ζωής του σε φίλους και συγγενείς του. Επίσης, όσα αναφέρονται για τα ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα είναι απολύτως αληθή.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω όσους διάβασαν το αρχικό κείμενο και με τα σχόλιά τους βοήθησαν στη βελτίωσή του. Περισσότερο από όλους θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στη φιλόλογο και σύζυγό μου, Αρετή Ρασσά, για την πρώτη επιμέλεια του κειμένου, καθώς και στα δύο μου παιδιά, Θωμά και Γιάννη, που πολλές φορές άθελά τους, κυρίως κατά τη διάρκεια του νανουρίσματός τους, με οδήγησαν σε ιδιαίτερα παραγωγικές ιδέες σχετικά με την πλοκή του μυθιστορήματος.

Κομοτηνή, Μάιος 2014

Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο

Βγήκε από το ξενοδοχείο λίγο μετά τις πέντε και μισή το απόγευμα. Φορούσε ένα υφασμάτινο παντελόνι, ένα μονόχρωμο πουκάμισο και ένα χοντρό παλτό. Γύρω από το λαιμό του ήταν τυλιγμένο ένα γκρι ριγωτό κασκόλ. Στο δεξί του χέρι κρατούσε μία ασπρόμαυρη ομπρέλα, ενώ στο αριστερό μία δερμάτινη τσάντα.

Επιβιβάστηκε βιαστικά στο ταξί που τον περίμενε στην είσοδο, το οποίο και θα τον οδηγούσε στην Αρχιτεκτονική Σχολή. Είχε ήδη αργήσει. Δέκα λεπτά αργότερα κατέβηκε από το ταξί και άνοιξε την ομπρέλα του για να αποφύγει το ψιλόβροχο.

Μερικές δεκάδες μέτρα πιο κάτω, στην είσοδο του κτηρίου, τον περίμεναν ο πρύτανης του Πανεπιστημίου και κάποιοι από τους καθηγητές της Σχολής, αδημονώντας να τον γνωρίσουν από κοντά.

Είχε φτάσει πια η μέρα που ο καθηγητής Θωμάς Ιωάννου θα έδινε διάλεξη για τη συμμετρία στο έργο του διάσημου χαράκτη Μάουριτς Κορνέλις Έσερ. Ο πρύτανης και οι συνεργάτες του είχαν αφιερώσει μεγάλο μέρος του χρόνου τους για να προετοιμάσουν αυτήν την εκδήλωση η οποία, αναμφισβήτητα, ήταν ένα σημαντικό γεγονός για την ακαδημαϊκή κοινότητα της

Ρώμης. Αν και τα τελευταία τέσσερα-πέντε χρόνια, κατά τα οποία έγινε ευρύτερα γνωστός ως ο βασικός μελετητής του έργου του Έσερ, ο Θωμάς Ιωάννου είχε δώσει διαλέξεις σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες –σε μερικές μάλιστα από αυτές και περισσότερες από μία φορά–, ουδέποτε βρέθηκε στην αιώνια πόλη.

Μόλις πριν από έναν χρόνο είχε αρνηθεί την ευγενική πρόταση του πρύτανη επικαλούμενος φόρτο εργασίας. Όταν πριν δύο μήνες όμως, του επανέλαβε την επιθυμία των ακαδημαϊκών της Σχολής του, δεν μπορούσε να αρνηθεί ξανά. Δέχτηκε αφού, όμως, πρώτα είχε θέσει τους δικούς του όρους. Ζήτησε η διάλεξη να πραγματοποιηθεί μία συγκεκριμένη ημερομηνία, στις 13 Φεβρουαρίου. Ο πρύτανης δεν μπορούσε παρά να δεχτεί, αν και παραξενεύτηκε από την περίεργη απαίτησή του. Αναγκάστηκε, μάλιστα, να ακυρώσει τη συμμετοχή του σ' ένα συνέδριο για να καταφέρει να παραστεί στη διάλεξη του Θωμά Ιωάννου.

Ο πρύτανης τον υποδέχτηκε στην είσοδο της Σχολής και του σύστησε τους καθηγητές που τον συνόδευαν. Λίγα λεπτά αργότερα, οι δυο τους κατευθύνθηκαν προς το κεντρικό αμφιθέατρο της Σχολής, όπου και θα δινόταν η διάλεξη. Με μία γρήγορη ματιά διαπίστωσαν ότι ο χώρος ήταν κατάμεστος από κόσμο. Στις πρώτες σειρές κάθονταν όλοι οι καθηγητές της Αρχιτεκτονικής Σχολής, αλλά και ακαδημαϊκοί από διάφορα τμήματα του Πανεπιστημίου. Το υπόλοιπο αμφιθέατρο, που πρέπει να χωρούσε τουλάχιστον πεντακόσια άτομα, ήταν γεμάτο, στην πλειοψηφία του από φοιτητές, αλλά και από απλούς πολίτες, η ιδιότητα των οποίων δεν σχετιζόταν απαραίτητα με το Πανεπιστήμιο.

Αρχικά, τον λόγο πήρε ο πρύτανης για να καλωσορίσει τον καθηγητή στη Ρώμη. Αφού πρώτα έπλεξε το εγκώμιό του, τον κάλεσε να ανέβει στο βήμα. Μόλις αυτός σηκώθηκε από τη θέση του και κατευθύνθηκε προς το αναλόγιο όλοι οι θεατές σηκώθηκαν όρθιοι και τον χειροκρότησαν θερμά.

«Σας ευχαριστώ, σας ευχαριστώ όλους», είπε.

Για την επόμενη μία περίπου ώρα ο καθηγητής παρουσίασε με εξαιρετική μαεστρία πολλά από τα έργα του διάσημου καλλιτέχνη. Κάθε φορά που ένα χαρακτικό του Έσερ προβαλλόταν στο λευκό πανί, ο καθηγητής ανέλυε τις τεχνικές λεπτομέρειες του έργου, ενώ παράλληλα έδινε βαρύτητα σε κάποια σημεία του, που συνήθως διέφευγαν από την πρώτη γρήγορη ματιά του θεατή.

Μόλις τελείωσε την ομιλία του, το κοινό ξέσπασε σε χειροκροτήματα ενθουσιασμένο από την αμεσότητα και το περιεχόμενο του λόγου του. Ο πρύτανης, φανερά συγκινημένος, σηκώθηκε από τη θέση του και τον ευχαρίστησε για την ενδιαφέρουσα διάλεξη, ενώ πρόσθεσε ότι θα ακολουθήσουν ερωτήσεις.

Αρχικά, τον λόγο πήρε ένας κύριος που φορούσε κοστούμι και καθόταν στην πρώτη σειρά, ο οποίος και τον ρώτησε για την πηγή έμπνευσης του Έσερ. Στη συνέχεια μία νεαρή φοιτήτρια, η οποία καθόταν στην τελευταία σειρά, θέλησε να μάθει αν υπήρχαν συνεχιστές του έργου του Έσερ· έπειτα ακολούθησαν αρκετοί ακόμη που ζήτησαν περισσότερες πληροφορίες για το έργο και τη ζωή του διάσημου καλλιτέχνη. Ο καθηγητής απάντησε σε όλες τις ερωτήσεις με προθυμία και δεν έδειξε καμία δυσαρέσκεια για τη μεγάλη διάρκεια της συζήτησης.

Μετά από σχεδόν μία ώρα, η συζήτηση φαινόταν να πλησιάζει προς το τέλος της. Ο πρύτανης ήταν έτοιμος να ανακοινώσει τη λήξη της εκδήλωσης, όταν ένας νεαρός, που δεν πρέπει να ήταν μεγαλύτερος από εικοσιπέντε, σηκώθηκε όρθιος και παρακάλεσε τον καθηγητή να του επιτρέψει μία τελευταία ερώτηση.

Εκείνος ένευσε καταφατικά. Μερικές μόνο στιγμές μετά ο νεαρός του έκανε μία πρωτότυπη ερώτηση, η οποία, όμως, φάνηκε αρκετά παράξενη σε όλους τους παρευρισκόμενους.

«Μου δώσατε την αίσθηση ότι γνωρίζετε την κάθε σπιθαμή του κάθε έργου όχι χάρη στην οπτική σας παρατήρηση. Δεν ξέρω πώς ακριβώς να το εκφράσω…», είπε κομπιάζοντας και διέκοψε τον λόγο του για μερικά δευτερόλεπτα. Έπειτα, συνέχισε:

«Θέλω να πω, μου δώσατε την εντύπωση ότι έχετε βιώσει το κάθε έργο, σαν να έχετε ταξιδέψει μέσα σ' αυτό».

Ο Θωμάς Ιωάννου έσκυψε λίγο το κεφάλι φανερά αναστατωμένος, ενώ μία σταγόνα ιδρώτα ξεπρόβαλε στο ρυτιδιασμένο του μέτωπο. Ήπιε από το νερό που είχε στο ποτήρι του προσπαθώντας μάλλον να κερδίσει λίγο χρόνο. Το κοινό παρακολουθούσε τις νευρικές κινήσεις του αγωνιώντας για την απάντηση.

«Ίσως και να έχετε δίκιο», είπε κοφτά.

Η συνάντηση

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Δευτέρα 13 Ιανουαρίου

Αυτά που πρόκειται να σου διηγηθώ συνέβησαν πριν από πολλά χρόνια. Δεν είχα ποτέ σκοπό να τα αναφέρω σε κανέναν. Μετά όμως, από πολλή σκέψη, έστω και την ύστατη στιγμή, κατέληξα στο συμπέρασμα ότι οφείλεις να γνωρίζεις όλη την αλήθεια.

* * *

Εκείνο το ανοιξιάτικο πρωινό ο Θωμάς φόρεσε ένα σκούρο τζιν παντελόνι και μία κόκκινη μπλούζα, το πανωφόρι του και τον αγαπημένο του σκούφο, πήρε την τσάντα με τα βιβλία και τις σημειώσεις του και βγήκε στον δρόμο. Ήταν ακόμη σχεδόν σκοτάδι και ελάχιστοι άνθρωποι κυκλοφορούσαν. Ακριβώς μπροστά του ξεκινούσε μία κεντρική λεωφόρος, όμως εκείνος προτίμησε το στενό δρομάκι στα δεξιά του. Περπατούσε αρκετή ώρα παράλληλα σε ένα από τα κανάλια του Λέιντεν[1] μέχρι που έφτασε στον Χόρτους Βοτάνικους, τον

παλαιότερο βοτανικό κήπο της Ολλανδίας. Κάθισε σε ένα παγκάκι απέναντι από το Αστεροσκοπείο[2] και τύλιξε τα χέρια του γύρω από τα μάγουλά του νιώθοντας ένα κύμα απόγνωσης να τον κατακλύζει.

Εδώ και τρεις περίπου μήνες, κάθε πρωί, αφιέρωνε αρκετές ώρες στη μελέτη βιβλίων και άρθρων σχετικών με το διδακτορικό του, που αφορούσε στις μαθηματικές ιδέες στο έργο του Έσερ. Ακόμη, ωστόσο, δεν είχε καταφέρει να καταλήξει σε αξιόλογα συμπεράσματα.

Έμεινε περίπου μισή ώρα σχεδόν ακίνητος συλλογιζόμενος τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε. Ίσως δεν ήταν τελικά καλή ιδέα να επιλέξει για διδακτορική διατριβή ένα θέμα που απαιτούσε και άλλες γνώσεις έξω από τα μαθηματικά. Ο επιβλέπων καθηγητής του, ωστόσο, τού είχε τονίσει ότι η συνάφεια των μαθηματικών με την τέχνη είναι ένα πεδίο σχεδόν παρθένο και δίνει πολλές ευκαιρίες για ακαδημαϊκή ανέλιξη. Επιπλέον, θεωρούσε ότι τα μαθηματικά και η τέχνη είναι δύο διαφορετικοί τρόποι έκφρασης του κόσμου μας και σίγουρα έχουν μεταξύ τους διόδους επικοινωνίας.

Καθώς η ώρα περνούσε, αποφάσισε να συνεχίσει τη διαδρομή του προς το Πανεπιστήμιο. Εκεί θα τον περίμενε ο επιβλέπων καθηγητής του για να συζητήσουν σχετικά με την πρόοδο που είχε κάνει στις έρευνές του. Ο καθηγητής Βαν ντε Χόιμπρουκ είχε ήδη ετοιμάσει το τσάι, όταν ο Θωμάς έφτασε στο γραφείο του. Είχε δύο εβδομάδες να τον συναντήσει και αδημονούσε να μάθει για την πορεία των ερευνών του.

Τη στιγμή που ο Θωμάς χτυπούσε την πόρτα του γραφείου, το μεγάλο ξύλινο ρολόι τοίχου που βρισκόταν απέναντι από τη βιβλιοθήκη έδειχνε ακριβώς οκτώ

και μισή. Ο καθηγητής τον καλωσόρισε και, αφού του προσέφερε ένα φλιτζάνι τσάι, τον παρακάλεσε να καθίσει στην καρέκλα που βρισκόταν δίπλα του.

Για την επόμενη μισή ώρα ο Θωμάς εξηγούσε βήμα βήμα όλες τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε, ενώ ταυτόχρονα έπινε το τσάι του. Ο καθηγητής, αφού πρώτα του ανέλυσε κάποιες τεχνικές λεπτομέρειες, τον καθησύχασε και τον παρότρυνε να εντείνει τη μελέτη του. Έπειτα, σηκώθηκε από την καρέκλα του και τον οδήγησε στην κεντρική βιβλιοθήκη της Σχολής όπου δέσποζε ένα χαρακτικό του Έσερ.

«Παρατήρησε, σε παρακαλώ, το έργο. Μπορείς να μου περιγράψεις τι ακριβώς βλέπεις; Μη βιαστείς να μου απαντήσεις. Περίμενε μέχρι η συνείδησή σου να αντιληφθεί αυτό που βλέπουν τα μάτια σου. Για να συμβεί αυτό ίσως χρειαστεί να αφιερώσεις μέχρι και μία ολόκληρη ώρα ή και περισσότερο ακόμη στην παρατήρηση του έργου»,[3] είπε ο καθηγητής.

Ακολούθησαν αρκετά λεπτά σιωπής. Και οι δύο όρθιοι στη μέση της βιβλιοθήκης, ακίνητοι σαν αγάλματα, παρατηρούσαν το έργο του Έσερ. Κατά διαστήματα από μπροστά τους ή από πίσω τους περνούσαν, συνήθως με γοργό βηματισμό, καθηγητές και φοιτητές της Σχολής κατευθυνόμενοι προς κάποιον από τους διαδρόμους της βιβλιοθήκης. Κάποιοι μάλιστα από αυτούς αναγκάζονταν να παρεκκλίνουν από την πορεία τους, καθώς το σημείο στο οποίο στέκονταν ακίνητοι ο Θωμάς και ο καθηγητής Βαν ντε Χόιμπρουκ ανήκε στη νοητή ευθεία κίνησής τους.

Κανείς, ωστόσο, από τους δύο δεν έδειχνε να ενοχλείται από την κινητικότητα γύρω τους. Ήταν αμίλη-

τοι και απόλυτα συγκεντρωμένοι στον πίνακα που βρισκόταν σχεδόν τρία μέτρα μπροστά τους.

«Βλέπω έναν νεαρό άνδρα να βρίσκεται μέσα σε μία πινακοθήκη και να παρατηρεί ένα από τα έργα, το οποίο και απεικονίζει μία παραλιακή πόλη. Παρατηρώντας το έργο από αριστερά προς τα δεξιά φαίνεται η πόλη αυτή να μεγεθύνεται και τελικά να βγαίνει έξω από τα στενά όρια του πίνακα. Κατά μία έννοια η παραλιακή πόλη, αδυνατώντας να χωρέσει μέσα στο έργο, "διαφεύγει" από το επάνω δεξιά πλαίσιο του πίνακα», είπε σπάζοντας τη σιωπή μισή ώρα αργότερα ο Θωμάς.

Ακολούθησε ακόμη μία μικρή παύση λίγων δευτερολέπτων μέχρι ο καθηγητής να συμπληρώσει:

«Και όχι μόνον αυτό. Αν ο νεαρός άνδρας κοιτάξει κάτω από τα κτήρια στο δεξί μέρος του έργου, θα παρατηρήσει την είσοδο της πινακοθήκης και τελικά και τον ίδιο του τον εαυτό! Δηλαδή, ο νεαρός επισκέπτης βλέπει τον εαυτό του σαν λεπτομέρεια της εικόνας. Η πραγματικότητα και η εικόνα είναι ένα και το αυτό».[4]

«Πρόκειται, δηλαδή, για μία κυκλική σύνθεση η οποία καταλήγει στο αρχικό θέμα, που είναι ο νεαρός άνδρας», είπε ο Θωμάς, δείχνοντας να κατανοεί τον τρόπο δημιουργίας του χαρακτικού.

«Και ο λευκός κύκλος στο κέντρο του έργου με τη σφραγίδα του Έσερ φαντάζεσαι γιατί μπήκε;», ρώτησε ο καθηγητής.

«Γιατί δεν ήξερε πώς να γεμίσει το κενό;»[5]

«Πιθανόν. Πιστεύω, όμως, ότι μπορεί να κατασκευαστεί ένα μαθηματικό μοντέλο που θα μπορέσει να συμπληρώσει το κενό αυτό», επεσήμανε ο καθηγητής.

Η τελευταία αυτή επισήμανση κέντρισε το ενδιαφέρον του Θωμά. Από εδώ και στο εξής θα στρεφόταν, παράλληλα με την κατανόηση των μαθηματικών εννοιών στο έργο του Έσερ, και στην προσπάθεια δημιουργίας ενός μαθηματικού μοντέλου το οποίο θα κατασκεύαζε με απόλυτη ακρίβεια ένα έργο, αντίστοιχο με εκείνο του διάσημου χαράκτη, αλλά με συμπληρωμένο τον λευκό κύκλο στη μέση.

Αργότερα, κατά τη διάρκεια της επιστροφής του από το Πανεπιστήμιο και ενώ διέσχιζε μία παραδοσιακή συνοικία του Λέιντεν με κτήρια του 17ου αιώνα,[6] ο Θωμάς έκανε μία σημαντική διαπίστωση. Για να μπορέσει να κατανοήσει σε βάθος το έργο του Έσερ, θα έπρεπε οπωσδήποτε να γνωρίσει τα πρωτότυπα έργα του. Έτσι, αποφάσισε την ίδια κιόλας μέρα να επισκεφτεί το μουσείο του Έσερ στη Χάγη. Όπως, άλλωστε, του είχε επισημάνει ο επιβλέπων καθηγητής του, αν κάποιος παρατηρήσει ένα πρωτότυπο έργο τέχνης για αρκετή ώρα, πολλή περισσότερη από αυτή που αφιερώνει ο μέσος θεατής, θα ανακαλύψει κρυμμένους συσχετισμούς και απίθανες λεπτομέρειες.

Το Λέιντεν είχε συχνά δρομολόγια προς τη Χάγη, καθώς οι δύο πόλεις απείχαν μόλις είκοσι λεπτά. Έτσι, λίγη ώρα αφότου έφτασε στον σιδηροδρομικό σταθμό, ανέβηκε σ' ένα τρένο που είχε προορισμό την πρωτεύουσα της Ολλανδίας. Προσπαθώντας να αξιοποιήσει τον λίγο χρόνο που θα περνούσε πάνω στο τρένο, έβγαλε ένα βιβλίο και χώθηκε βαθιά μέσα στην πολυθρόνα του, θέλοντας να απομονωθεί, όσο γινόταν, από τους υπόλοιπους επιβάτες. Την περιέργειά του όμως, κίνησε ένας νέος άντρας που καθόταν ακριβώς δίπλα

στο παράθυρο. Ο νεαρός έβγαλε από την τσάντα του έναν κύβο του Ρούμπικ[7] και άρχισε να τον περιεργάζεται καλύπτοντας το μισό, σχεδόν, παράθυρο με τρόπο τέτοιο που να περιορίζει τη θέα προς τα έξω.

Αν και το διάσημο αυτό παιχνίδι-σπαζοκεφαλιά υπήρξε μία από τις βασικές ασχολίες του Θωμά κατά τα εφηβικά του χρόνια, δεν ήταν αυτός ο λόγος που τον ώθησε να κατεβάσει το βιβλίο του κάτω από το ύψος των ματιών του και να κατευθύνει το βλέμμα του προς τον επίδοξο λύτη του κύβου.

Μόλις το τρένο ξεκίνησε, σαν από σύμπτωση, ο νεαρός άνδρας άρχισε να περιστρέφει μία-μία τις πλευρές του κύβου προσπαθώντας να καταφέρει καθεμία από τις έξι έδρες του να έχει έναν μοναδικό χρωματισμό. Άσπρα, κόκκινα, μπλε, κίτρινα, πορτοκαλί και πράσινα μικρά κυβάκια εναλλάσσονταν με μεγάλη ταχύτητα, δημιουργώντας στον θεατή την αίσθηση της απόλυτης αταξίας. Ταυτόχρονα, προκαλούσαν ένταση και άγχος στον προσεκτικό παρατηρητή, καθώς ο εγκέφαλός του αδυνατούσε να επεξεργαστεί τις πληροφορίες που παρήγαγαν οι βιαστικές κινήσεις του χειριστή του κύβου.

Παράλληλα, στο άλλο μισό παράθυρο, έβλεπε κανείς να εναλλάσσονται κτήρια με διάφορους χρωματισμούς, δρόμοι, αυτοκίνητα άσπρα, κόκκινα, κίτρινα και κάθε δυνατού χρώματος, ποδήλατα, λεωφορεία, άνθρωποι, κάποιοι να περπατάνε, άλλοι να τρέχουν και άλλοι να κάθονται στο παγκάκι ενός πάρκου, καθώς και κάθε λογής άψυχα αντικείμενα που μπορεί να συναντήσει κανείς σε μια πόλη. Και όλα αυτά μέσα από την ποικιλομορφία τους και την ταχύτητα εναλλαγής

τους, θαρρείς πως δημιουργούσαν την ίδια αίσθηση αταξίας, αλλά και άγχους, με εκείνη που δημιουργούσε και ο κύβος του Ρούμπικ.

Λίγα λεπτά μετά, ο νεαρός άνδρας έκανε την τελευταία του κίνηση και όλες οι έδρες του κύβου απέκτησαν, σαν από θαύμα, το ίδιο χρώμα. Έπειτα, ακούμπησε τον κύβο στο στενό περβάζι του παραθύρου. Από το σημείο που καθόταν ο Θωμάς έβλεπε καθαρά μόνον τις τρεις από τις έξι έδρες, την μπλε, την κόκκινη και την κίτρινη.

Την ίδια ακριβώς στιγμή που η κάθε έδρα του κύβου αποκτούσε ένα μόνο χρώμα, δίπλα του στο παράθυρο το αστικό τοπίο έδινε τη θέση του στον απέραντο ολλανδικό κάμπο. Απολύτως τετραγωνισμένα χωράφια γεμάτα από μπλε, κόκκινες και κίτρινες τουλίπες εναλλάσσονταν ομαλά δίνοντας την αίσθηση της απόλυτης αρμονίας και τάξης.

Τις σκέψεις αυτές του Θωμά διέκοψε μια φωνή από τα μεγάφωνα του τρένου, που ανακοίνωνε την άφιξη στον κεντρικό σταθμό της ολλανδικής πρωτεύουσας. Αν και είχε επισκεφτεί τη Χάγη άλλη μία φορά τους τρεις μήνες που βρισκόταν στην Ολλανδία και είχε γνωρίσει κάποιες από τις ομορφιές της, τώρα δεν είχε καιρό για χάσιμο.

Επιβιβάστηκε στο λεωφορείο της γραμμής που θα τον οδηγούσε έξω ακριβώς από τον προορισμό του. Το μουσείο του Έσερ ήταν ένα από τα πιο σημαντικά αξιοθέατα της πόλης και γι' αυτό αναγκάστηκε να περιμένει αρκετή ώρα υπομονετικά στην ουρά μέχρι να κατορθώσει να βγάλει ένα εισιτήριο.

Ανεβαίνοντας τα σκαλιά στο βάθος της τεράστιας

αίθουσας του πρώτου ορόφου, σε ξεχωριστή θέση, σχεδόν απομονωμένος από τους υπόλοιπους, βρισκόταν ένας ασπρόμαυρος πίνακας. Αριστερά του υπήρχε μία επιγραφή γραμμένη στα ολλανδικά και στα αγγλικά: «*Πινακοθήκη*, λιθογραφία, 1956». Γύρω του επισκέπτες που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες έδειχναν εντυπωσιασμένοι από το παράξενο έργο τέχνης. Για τον Θωμά όμως, ο πίνακας αυτός δεν ήταν καθόλου άγνωστος. Μόλις πριν από λίγες ώρες στεκόταν μπροστά από το ίδιο έργο στην κεντρική αίθουσα της βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου.

Τώρα, όμως, η συγκίνηση ήταν εντονότερη, καθώς αυτό ήταν το πρωτότυπο.[8] Κάθισε σ' ένα ξύλινο παγκάκι που βρισκόταν στη μέση της αίθουσας και μισόκλεισε τα μάτια του προσπαθώντας να νιώσει το ταξίδι και το συναίσθημα που προσφέρει ένα έργο τέχνης, ενώ ταυτόχρονα πάσχιζε να αντιληφθεί τον τρόπο δημιουργίας του παράξενου χαρακτικού.

Ήταν τέτοια η συγκέντρωσή του που σχεδόν ταυτίστηκε με τον νεαρό πρωταγωνιστή του έργου. Είχε πια γίνει και αυτός μέρος της εικόνας που παρατηρούσε. Ήταν τώρα αυτός που έβλεπε την παραλιακή πόλη και όχι ο νεαρός που απεικονιζόταν στο έργο. Το βλέμμα του αργά, με σταθερό ρυθμό, υψώθηκε προς τα δεξιά της πόλης, η οποία άρχισε να μεγεθύνεται λίγο και στη συνέχεια ακόμη περισσότερο, μέχρι που ένιωσε το σώμα του να παίρνει τη θέση του μέσα σ' αυτή.

Άνοιξε τα μάτια του και η αίθουσα του μουσείου είχε αντικατασταθεί από μία γέφυρα που βρισκόταν στην άκρη της παραλιακής πόλης που πριν από λίγο παρατηρούσε. Δέκα μέτρα περίπου μακριά, στη μέση

της γέφυρας, στεκόταν ένας ηλικιωμένος άνδρας ο οποίος είχε στρέψει το βλέμμα του προς τον Θωμά.

«Νεαρέ, για πλησίασε λίγο», του φώναξε.

Αν και είχε σουρουπώσει και η γέφυρα δεν φωτιζόταν επαρκώς, ο Θωμάς μπορούσε να διακρίνει καθαρά τα χαρακτηριστικά του. Ήταν αρκετά ψηλός, με αμυγδαλωτά μάτια και μία πυκνή γενειάδα κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος του τριγωνικού του προσώπου. Φορούσε ένα υφασμάτινο παντελόνι, μία γκρι μάλλινη μπλούζα και από μέσα μόλις που ξεχώριζε ένα λευκό πουκάμισο με μία σκουρόχρωμη γραβάτα.

Το καλοσυνάτο βλέμμα του ώθησε τον Θωμά να του απαντήσει.

«Σε μένα μιλάτε, κύριε;»

«Ναι, Θωμά, σε σένα. Καλώς ήρθες στο όμορφο Ατράνι»,[9] του είπε και πλησίασε προς το μέρος του.

Ο Θωμάς τα έχασε. Πώς, άραγε, ο άγνωστος αυτός άνδρας γνώριζε το όνομά του; Προτού προλάβει να κάνει και άλλες σκέψεις, που πιθανόν να τον έτρεπαν σε φυγή, ο ηλικιωμένος άνδρας έφτασε δίπλα του.

«Μην ανησυχείς. Είμαι ο Έσερ. Αλλά εσύ καλύτερα να με φωνάζεις με το μικρό μου όνομα, Μάουκ.»

Ο Θωμάς σάστισε ξανά. Μα πώς; Πώς έγινε αυτό; Πώς βρέθηκε ξαφνικά από την αίθουσα του μουσείου σε μία γέφυρα κάποιας πόλης που λεγόταν Ατράνι; Και πώς, στο καλό, απέναντι του εμφανίστηκε ο Έσερ;

Ο Μάουκ έσπευσε να βοηθήσει τον Θωμά στα ερωτήματα που του δημιουργήθηκαν.

«Σίγουρα όλα αυτά σου φαίνονται παράξενα. Γνωρίζω το ενδιαφέρον σου για το έργο μου και την προ-

σπάθειά σου να ανακαλύψεις τη συνάφεια των δημιουργημάτων μου με τα μαθηματικά».

Ο Θωμάς τον κοιτούσε αμίλητος.

«Όταν έρχομαι αντιμέτωπος με τα μυστήρια που μας περιβάλλουν και αναλύω τις παρατηρήσεις που έχω κάνει καταλήγω στα μαθηματικά. Παρότι δεν έχω καμία εκπαίδευση στις θετικές επιστήμες, συχνά πιστεύω πως έχω περισσότερα κοινά με τους μαθηματικούς, παρά με τους συναδέλφους μου καλλιτέχνες».[10]

«Χαίρομαι που σε γνωρίζω, Μάουκ Έσερ», κατάφερε να ψελλίσει ο Θωμάς.

«Κι εγώ χαίρομαι που είσαι εδώ. Γνωρίζω ότι το διδακτορικό σου σχετίζεται με το έργο μου και σκέφτηκα ότι θα ήταν καλό να έρθεις σ' αυτήν εδώ την πόλη και να γνωρίσεις λεπτομέρειες των έργων μου, που θα ήταν αδύνατο να εντοπίσεις απλά παρατηρώντας τα χαρακτικά μου».

«Αλλά νομίζω ότι δεν θα ήταν ευγενικό να συνεχίσουμε τη συζήτησή μας, χωρίς να σου συστήσω μία φίλη μου», είπε ο Μάουκ δείχνοντας με το δάχτυλό του προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη στην οποία είχε στραμμένο το βλέμμα του ο Θωμάς.

* * *

Λίγα μέτρα μακριά, έχοντας πλάτη προς τους δύο άντρες, ακουμπούσα τα χέρια μου πάνω στα κάγκελα της γέφυρας και κοιτούσα προς το μέρος ενός καραβιού που διέσχιζε το ποτάμι. Η καρίνα του σκάφους έσκιζε το νερό δημιουργώντας μικρά κύματα που αναπτύσσονταν ομοιόμορφα προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις.

«Ραφαέλα, θα ήθελα να σου συστήσω έναν καινούριο μου φίλο», μου είπε ο Μάουκ στα ολλανδικά καθώς κατευθυνόταν προς το μέρος μου. Με άφησε έκπληκτη το γεγονός ότι μου μίλησε στα ολλανδικά, διότι πριν την άφιξη του Θωμά η γλώσσα συνεννόησής μας ήταν η μητρική μου, τα ιταλικά. Η αλήθεια είναι ότι μιλούσα αρκετά καλά και τα ολλανδικά χάρη στην παραμονή μου για ένα εξάμηνο στο Άμστερνταμ κατά τη διάρκεια των φοιτητικών μου χρόνων, όταν αξιοποίησα και εγώ, όπως και τόσοι άλλοι, ένα πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών μεταξύ των ευρωπαϊκών Πανεπιστημίων. Πώς όμως ο Μάουκ, τον οποίο συνάντησα για πρώτη φορά λίγα λεπτά νωρίτερα, το γνώριζε αυτό;

Ο Θωμάς τον ακολούθησε πλησιάζοντας και αυτός προς εμένα. Μόλις έφτασαν κοντά μου γύρισα το κεφάλι μου προς το μέρος τους.

Κρίνοντας από το αρυτίδιαστο πρόσωπό του και το καλογυμνασμένο σώμα του, εύκολα θα συμπέραινε κανείς ότι η ηλικία του δεν ξεπερνούσε τα είκοσι πέντε. Πρέπει να ήταν σχεδόν συνομήλικός μου. Ήταν μετρίου αναστήματος, με καλοσχηματισμένα χείλη και ροδαλά μάγουλα. Τα μελιά του μάτια φώτιζαν το στρογγυλό του πρόσωπο.

Έτεινα το χέρι μου προς το μέρος του και εκείνος ανταποκρίθηκε αμέσως.

Στο ίδιο έργο θεατές

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Τετάρτη 15 Ιανουαρίου

Μετά από πρόταση του Μάουκ κατευθυνθήκαμε και οι τρεις προς ένα καφενείο που βρισκόταν μερικές εκατοντάδες μέτρα μακριά, δίπλα στο ποτάμι. Το παραδοσιακό κτήριο στο οποίο στεγαζόταν ήταν το κατάλληλο περιβάλλον για να γνωριστούμε καλύτερα. Καθίσαμε σε ένα τραπέζι και ύστερα από προτροπή του Έσερ παραγγείλαμε λιμοντσέλο, ένα τοπικό ονομαστό λικέρ.[11]

Κοιτώντας ακριβώς στην ευθεία μέσα από ένα παράθυρο διακρίναμε τα μουντά χρώματα του δειλινού που άγγιζαν το ποτάμι, ενώ από τα αριστερά του ξεδιπλωνόταν η μικρή πόλη του Ατράνι.

«Δεν είναι υπέροχο το Ατράνι;» μας ρώτησε ο Έσερ τη στιγμή που ρουφούσε μία γουλιά από το λικέρ και προτού εμείς προλάβουμε να απαντήσουμε συνέχισε.

«Ερχόμουν εδώ κάθε άνοιξη επί δεκατέσσερα χρόνια. Είχα πάντοτε μαζί μου ένα μικρό τετράδιο και ένα μολύβι».

Έπειτα, μας περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο επέλεγε τα θέματά του. Γοητευόταν από τις λευκές

στέγες των σπιτιών, τους τοίχους και τα μπαλκόνια τους, αλλά και από διάφορες αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες οι οποίες περνούσαν απαρατήρητες στα μάτια των περισσοτέρων.

Συνήθιζε να κάνει ολοήμερες εκδρομές στη φύση, μόνο και μόνο για να παρατηρεί το τοπίο, τα δέντρα, καθώς και διάφορα μικροσκοπικά φυτά και έντομα. Γυρνούσε αργά το απόγευμα εξαντλημένος από την πολύωρη πεζοπορία, αλλά και την επίπονη άσκηση του μυαλού του, προσπαθώντας να απεικονίσει στο τετράδιό του οτιδήποτε του έκανε εντύπωση. Τον χειμώνα αποτύπωνε τις καλύτερες από τις εικόνες του σε χαρακτικά, χρησιμοποιώντας κυρίως τις μεθόδους της ξυλογραφίας και της λιθογραφίας.[12]

Κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων γνώρισε τη Γιέτα, την οποία και παντρεύτηκε μόλις έναν χρόνο μετά τη γνωριμία τους. Εγκαταστάθηκαν στη Ρώμη και λίγα χρόνια μετά απέκτησαν δύο παιδιά. Ποτέ, όμως, κατά τη διάρκεια των δεκατεσσάρων εκείνων χρόνων, ο Έσερ και η οικογένειά του δεν έπαψαν να απολαμβάνουν τον ηλιόλουστο ιταλικό νότο.

«Η Ιταλία, όμως, δεν θα ήταν πάντα φιλόξενη» συνέχισε ο Μάουκ.

«Το πολιτικό κλίμα ήταν ιδιαίτερα φορτισμένο το 1935 και ο Μουσολίνι είχε καταφέρει να μετατρέψει τη χώρα σε φασιστική πολιτεία. Αν και δεν είχα καμία σχέση με την πολιτική και μου φαινόταν αδιανόητο να ασχοληθώ με κάτι άλλο έξω από την τέχνη μου, η υποκρισία και ο φασισμός μου προκαλούσαν αηδία. Έτσι, αποφασίσαμε με τη Γιέτα να μετακομίσουμε στην ήρεμη Ελβετία».

Τα τελευταία λόγια του Μάουκ με αναστάτωσαν, καθώς στο μυαλό μου σχηματίστηκαν εικόνες από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, όπως μου τις είχε διηγηθεί ο παππούς μου, ο οποίος, παρότι είχε υπηρετήσει εκείνη την περίοδο στον ιταλικό στρατό, δεν απέκρυψε ποτέ την έντονη απέχθειά του για τον παραλογισμό της φασιστικής Ιταλίας.

Η ισχυρή ανάμνηση των συζητήσεων που πολλές φορές έκανα στο παρελθόν για το συγκεκριμένο θέμα με τον αγαπημένο μου πρόγονο αποτυπώθηκε στο σώμα μου με κάποιες ενστικτώδεις νευρικές κινήσεις. Ανοιγόκλεισα γρήγορα τα μάτια μου δυο τρεις φορές, στριφογύρισα στον δείκτη μου μερικές τούφες από τα μαλλιά μου και ακούμπησα αμήχανα τον λοβό του δεξιού μου αυτιού. Οι κινήσεις αυτές μπορώ με βεβαιότητα να πω ότι έγιναν αντιληπτές από τον Θωμά, ο οποίος όμως προτίμησε να μην τις σχολιάσει.

Αν και το ρολόι μου έδειχνε μόλις τρεις το μεσημέρι, είχε ήδη νυχτώσει για τα καλά και με δυσκολία φαινόταν η μικρή πέτρινη γέφυρα στην οποία συνάντησα τον Μάουκ και τον Θωμά. Πώς, όμως, εξηγείται στον ιταλικό νότο, στην πόλη του Ατράνι, να σκοτεινιάζει τόσο νωρίς, αναρωτήθηκα.

Η σκέψη μου αυτή διακόπηκε από τον Μάουκ, ο οποίος έβγαλε ένα τετράδιο από την τσάντα του και το ακούμπησε πάνω στο τραπέζι.

«Αυτό είναι το μυστικό τετράδιο» είπε συνωμοτικά.

Μας εξήγησε ότι αυτό ήταν, κατά μία έννοια, το ημερολόγιό του. Περιείχε τα προσχέδια πολλών από τα έργα του και κάποιες από τις μύχιες σκέψεις του. Πολλά από τα σχεδιάσματα, παρότι ουδέποτε μετουσιώθηκαν σε χαρακτικά, αποτέλεσαν πηγή γόνιμης σκέψης για τη δημιουργία άλλων έργων. Το τετράδιο αυτό ήταν ουσιαστικά η πορεία μίας συνεχούς αναζήτησης, μία αέναη άσκηση του μυαλού του. Η μελέτη του θα οδηγούσε στο βαθύτερο εγώ του.

Έπειτα το άνοιξε στην πρώτη σελίδα, η οποία τύχαινε να είναι λευκή, έβγαλε μία πένα από την τσάντα του και έγραψε: «Ίσως το μόνο που επιδιώκω είναι να καταπλήξω τους θεατές. Μερικές φορές η "ομορφιά" είναι μία δύσκολη δουλειά.[13] Με αγάπη, στη Ραφαέλα και τον Θωμά».

Το τετράδιο αυτό ήταν το δώρο του Έσερ προς εμάς. Ακόμη, όμως, ήταν αδύνατο να αντιληφθούμε ότι θα έπαιζε σημαντικό ρόλο κατά τη διάρκεια της παραμονής μας στο Ατράνι. Από εδώ και στο εξής και για όσο θα φθείρονταν τα παπούτσια μας στους δρόμους, το τετράδιο θα ήταν ο οδηγός μας. Μέσα από αυτό θα αισθανόμασταν παντού την ανάσα του, θα κατανοούσαμε τις ιδέες του και θα εισχωρούσαμε βαθιά στη σκέψη του.

«Αγαπητοί μου φίλοι, η προχωρημένη ηλικία μου δεν μου επιτρέπει να μείνω άλλο μαζί σας. Θα μου επιτρέψετε να αποσυρθώ στο δωμάτιό μου. Καλό θα ήταν να κάνετε μία βόλτα στην πόλη. Α, να μην ξεχάσω! Έχω κλείσει ακόμη δύο δωμάτια, ένα για τον καθένα σας, στο ξενοδοχείο που βρίσκεται ακριβώς απέναντι από το καφενείο. Καλό σας απόγευμα», είπε μετά από λίγο ο Μάουκ, φόρεσε το παλτό του και κρέμασε την τσάντα γύρω από τον ώμο του. Μας χαιρέτησε με χειραψία και αποχώρησε με αργό βηματισμό.

Ο Θωμάς ήπιε τις τελευταίες σταγόνες λιμοντσέλο που είχε στο ποτήρι του και την ίδια στιγμή γύρισε το

κεφάλι του προς την κατεύθυνση που βρισκόταν το Ατράνι. Δρόμοι, φώτα, σπίτια και ελάχιστος κόσμος κυκλοφορούσε.

«Κάτι παράξενο υπάρχει εκεί έξω» μουρμούρισε.

Ήπια και εγώ μερικές σταγόνες λικέρ. Ξεφύλλισα το τετράδιο που μας χάρισε ο Έσερ. Προσχέδια, μελέτες, σχόλια, τελικά σχέδια. Καμία, όμως, χρονολογική σειρά. Αυτό το τετράδιο δεν ήταν σε καμία περίπτωση ημερολόγιο.

«Τι περίεργο τετράδιο» σκέφτηκα.

Κάτι παράξενο συνέβαινε. Θέλαμε και οι δυο μας να μάθουμε. Να μάθουμε για ποιο λόγο βρεθήκαμε ξαφνικά στο Ατράνι. Όμως, πριν απ᾽ όλα, έπρεπε να γνωριστούμε καλύτερα.

«Παρακαλώ…» είπαμε και οι δύο ταυτόχρονα απευθυνόμενοι στον σερβιτόρο.

«Μπορείτε να μας φέρετε…» ξεκίνησε τη φράση ο Θωμάς, «δύο ποτήρια λιμοντσέλο;» συνέχισα εγώ.

Το νεαρό αμούστακο αγόρι τοποθέτησε προσεκτικά πάνω σε έναν κυκλικό ασημένιο δίσκο δύο παραδοσιακά κεραμικά ποτήρια κατά τέτοιον τρόπο, ώστε και τα δύο να βρίσκονται πάνω σε μία διάμετρό του. Μερικές στιγμές αργότερα, τα ακούμπησε πάνω στο τετράγωνο τραπέζι, έτσι ώστε να βρίσκονται πάνω σε μία από τις δύο διαγωνίους του και να απέχουν εξίσου από το κέντρο του τραπεζιού.

Κοιταχτήκαμε στιγμιαία. Έπειτα, σηκώσαμε σχεδόν ταυτόχρονα τα ποτήρια μας πίνοντας μία γουλιά ο καθένας από το περίφημο λικέρ. Το ποτήρι μου άδειασε μόλις κατά το ένα τέταρτο, ενώ του Θωμά σχεδόν κατά το μισό.

«Έσπασα τη συμμετρία» είπε χαμογελώντας ο Θωμάς.

«Θα ξεκινήσω πρώτος» συνέχισε.

Μου διηγήθηκε κυρίως τα σχετικά με τις σπουδές του. Μου είπε για το πρώτο του πτυχίο στα μαθηματικά, για τις μεταπτυχιακές του σπουδές και για το διδακτορικό του, το οποίο είχε ως θέμα τη συνάφεια του έργου του Έσερ με τα μαθηματικά. Μεγαλύτερη όμως, βαρύτητα στην περιγραφή του έδωσε στην επίσκεψή του στο μουσείο και κυρίως στον τρόπο με τον οποίο βρέθηκε στο Ατράνι.

«Και τώρα η σειρά μου» είπα μόλις κατάλαβα ότι δεν είχε κάτι άλλο να προσθέσει και αφού πρώτα συνήλθα από τη διαπίστωση ότι και οι δυο μας βρεθήκαμε στο Ατράνι παρατηρώντας το ίδιο έργο του Έσερ, την *Πινακοθήκη*, σε διαφορετικούς όμως χώρους. Βιαζόμουν να του μιλήσω για όλα αυτά.

«Ας ξεκινήσω αντίστροφα. Το Πανεπιστήμιό μου εκθέτει κατά διαστήματα έργα διαφόρων καλλιτεχνών. Όταν ένας καθηγητής μου μού ανέφερε ότι την επόμενη εβδομάδα θα εκτίθονταν έργα του Έσερ, ήμουν η πρώτη που δήλωσα ότι θα συμμετείχα εθελοντικά στη διοργάνωση της έκθεσης. Βλέπεις, ο Έσερ είναι ο αγαπημένος μου καλλιτέχνης.

Σήμερα το πρωί, λοιπόν, ήταν τα εγκαίνιά της. Έφτασα από τους πρώτους στον χώρο της έκθεσης. Αφού πρώτα ασχολήθηκα με κάποιες από τις τελευταίες λεπτομέρειες της εκδήλωσης, αποφάσισα να εκμεταλλευτώ την ησυχία που επικρατούσε στην αίθουσα και να περιδιαβώ ανάμεσα στα έργα του. Τις τελευταίες μέρες είχα κουραστεί αρκετά με τη διοργάνωση της έκ-

θεσης. Τώρα είχε έρθει η ώρα της ανταμοιβής. Ο Έσερ και εγώ, μόνοι. Χωρίς τη βοή του κόσμου.

Λίγα λεπτά αργότερα βρισκόμουν μπροστά από την *Πινακοθήκη*, που όπως ξέρεις, είναι ένα από τα πιο γνωστά του έργα. Το χαρακτικό αυτό δεν μου ήταν καθόλου άγνωστο. Βρισκόταν σε περίοπτη θέση στο γραφείο του πατέρα μου, ακριβώς πάνω από τον δερμάτινο καναπέ, στο εσωτερικό μιας μαύρης κορνίζας που ταίριαζε απόλυτα με τις ασπρόμαυρες αποχρώσεις του. Θυμάμαι τον πατέρα μου να μου αναφέρει πόσο τον ταξίδευε αυτός ο πίνακας, όταν ήθελε να ξεκουράσει λίγο το μυαλό του από τις μαθηματικές διαδρομές που ακολουθούσε σκυμμένος πάνω σε μία στοίβα χαρτιά, προσπαθώντας να παράγει νέες ιδέες. Βλέπεις, ήταν και αυτός μαθηματικός σαν εσένα.

Κάθισα στο παγκάκι που βρισκόταν στη μέση της αίθουσας, ακριβώς απέναντι από την *Πινακοθήκη*. Ξαφνικά αισθάνθηκα να παίρνω τη θέση του νεαρού αγοριού του πίνακα, το οποίο παρατηρεί τον πίνακα με την παραλιακή πόλη. Έπειτα, άγνωστο πώς, βρέθηκα πάνω σε μια γέφυρα της πόλης. Εκεί με καλωσόρισε ο Έσερ και λίγη ώρα αργότερα με γνώρισε σε σένα. Τα υπόλοιπα τα ξέρεις».

Ήταν η σειρά του Θωμά να εκπλαγεί καθώς αντιλήφθηκε ότι και εγώ βρέθηκα στο Ατράνι με τον ίδιο ουσιαστικά τρόπο. Από τη μία, η λογική του σκέψη αδυνατούσε να αφήσει την παραμικρή χαραμάδα στη δυνατότητα ύπαρξης ενός διαφορετικού κόσμου, έξω από εκείνον που ο ίδιος αναγνώριζε ως τον μοναδικό, τον πραγματικό κόσμο.

Από την άλλη, όμως, οι μαθηματικές θεωρίες επέ-

τρεπαν την ύπαρξη διαφορετικών κόσμων, οι οποίοι δύνανται να υπακούουν σε διαφορετικούς κανόνες, ενδεχομένως και αντιφατικούς μεταξύ τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα των διαφόρων γεωμετριών που ανακαλύφθηκαν τον 19ο αιώνα, κάποια αξιώματα και θεωρήματα των οποίων έρχονται σε αντίφαση με αυτά της κρατούσας, ως τότε, Ευκλείδειας Γεωμετρίας.[14]

Άνοιξα ευλαβικά το μυστικό τετράδιο που μας χάρισε πριν λίγο ο Έσερ και άρχισα να το ξεφυλλίζω. Ήθελα να «καταπιώ» μία μία όλες τις σελίδες. Ξαφνικά όμως, σταμάτησα. Σε μία από αυτές υπήρχε ένα σχέδιο και δίπλα κάποια προσχέδιά του.

«Η *Πινακοθήκη*» αναφώνησα.

«Δες αυτό» του είπα πλησιάζοντας για πρώτη φορά το πρόσωπό μου τόσο κοντά στο δικό του. Η λαμπερή του ματιά αναμείχθηκε με το άρωμά του και καρφώθηκε πάνω μου προκαλώντας μου αδυναμία συγκέντρωσης.

«Εδώ φαίνεται ο τρόπος δημιουργίας του πίνακα. Δεν φανταζόμουν ποτέ ότι απαιτείται τόση μελέτη για την κατασκευή ενός έργου», του είπα μόλις κατάφερα να συνέλθω…

Τα τελευταία μου λόγια επιβεβαιώνονταν από τα σχόλια του καλλιτέχνη δίπλα ακριβώς στο σχέδιο: «Πιθανότατα χρησιμοποίησα τόσο πολλή ενέργεια σκεπτόμενος πώς να παρουσιάσω το θέμα, ώστε οι ικανότητές μου ήταν εξασθενημένες για να μπορέσω να ικανοποιήσω τις αισθητικές απαιτήσεις του θεατή σε μεγαλύτερο βαθμό. Αυτό το έργο, το οποίο, για να είμαι ειλικρινής, δεν πέτυχε τον αρχικό του σκοπό, που ήταν η δημιουργία «κάτι όμορφου», μου προκάλεσε μερικούς ισχυρούς πονοκεφάλους».[15]

Κοιτάζαμε ο ένας τον άλλον σαστισμένοι, προσπαθώντας να καταλάβουμε το νόημα όλων αυτών, τον λόγο της συνύπαρξής μας στο Ατράνι. Ήταν, άραγε, μόνον το κοινό μας ενδιαφέρον για το έργο του Έσερ;

Στομάχιον[16]

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Παρασκευή 17 Ιανουαρίου

Πολλές φορές όταν ήμουν μικρότερη αλλά και μετέπειτα, αναρωτήθηκα τι είναι αυτό που με συναρπάζει σε κάποιο έργο τέχνης. Γιατί προτιμώ έναν συγκεκριμένο πίνακα ζωγραφικής από έναν άλλο; Δεν είχα απάντηση για πολλά χρόνια. Μέχρι που άρχισα να ζωγραφίζω. Στην αρχή τοποθετούσα κάποιες τυχαίες γραμμές πάνω σ' έναν καμβά, χρησιμοποιούσα συνήθως γήινα χρώματα και δημιουργούσα ασαφή αντικείμενα που με την πρώτη ματιά δεν διακρίνονταν εύκολα μεταξύ τους.

Όταν μια μέρα άπλωσα όλα τα σχέδιά μου στο πάτωμα του δωματίου μου και άρχισα να τα παρατηρώ κατέληξα σε μία σημαντική διαπίστωση. Οι φαινομενικά τυχαίες γραμμές δεν ήταν τελικά και τόσο τυχαίες. Αντιθέτως, παρουσίαζαν μία αξιοθαύμαστη κανονικότητα. Ένας παρατηρητικός θεατής θα μπορούσε να εντοπίσει τη συμμετρία που επιμελώς προσπαθούσε να κρυφτεί πίσω από τα σχέδιά μου.

Σε όλη τη ζωή μου ζωγραφίζω χωρίς να ξέρω τον

λόγο που το κάνω. Ίσως πρόκειται για έναν τρόπο εκτόνωσης, για μια προσπάθεια να εξωτερικεύσω όλα αυτά που με πνίγουν, για μία ζωή που δεν πρόλαβα να ζήσω. Από την άλλη, ίσως να πρόκειται για μια προσπάθεια μίμησης των τεχνικών που χρησιμοποιούσαν κάποιοι μεγάλοι ζωγράφοι που πάντα θαύμαζα. Σε κάθε περίπτωση, θεωρώ ότι η τέχνη μου βασίζεται στην ασυνείδητη σκέψη μου και κυρίως στο συναίσθημα μου.

Όταν εκείνο το ανοιξιάτικο μεσημέρι συνάντησα τον Έσερ ένιωσα μια απρόσμενη χαρά. Ο αγαπημένος μου καλλιτέχνης εμφανίστηκε μπροστά μου ξαφνικά, την ώρα που παρατηρούσα ένα έργο του. Δεν μ' ένοιαζε αν αυτή μας η συνάντηση υπήρξε στον πραγματικό κόσμο ή μόνο στο μυαλό μου, σαν ένα όνειρο. Τα συναισθήματα ευτυχίας που βίωσα υπήρξαν πρωτόγνωρα για μένα.

Μετά τη γνωριμία μου όμως, με τον Θωμά ένας θυμός με κυρίευσε. Δεν μπορούσα να καταλάβω τον λόγο για τον οποίο ένα τρίτο πρόσωπο βρέθηκε αναπάντεχα ανάμεσά μας. Πόσο μάλλον όταν συνειδητοποίησα ότι ο Θωμάς, ως μαθηματικός που ήταν, προφανώς ανήκε στους ανθρώπους που λειτουργούν αποκλειστικά με τη λογική, αγνοώντας τη συναισθηματική διάσταση του ανθρώπου.

Οι μαθηματικοί μου ήταν πάντα απεχθείς, με μοναδική εξαίρεση τον πατέρα μου. Θυμάμαι πολλές φορές στα παιδικά και εφηβικά μου χρόνια να βρίσκομαι σε παρέες μαθηματικών, εξαιτίας φυσικά της ιδιότητάς του. Πάντα κάποιος απ' αυτούς έπαιρνε τον λόγο και ανακοίνωνε την τελευταία του μεγάλη ανακάλυψη, που ήταν φυσικά –τι άλλο– ένα θεώρημα. Όλοι τον

κοιτούσαν με θαυμασμό και στη συνέχεια του έθεταν ερωτήσεις που ήταν ακατανόητες για μένα, αλλά και για όλον τον μη μαθηματικό κόσμο. Όταν κάποια στιγμή κάποιος από την παρέα αναφερόταν, επιτέλους, σε ένα άλλο θέμα, πολλοί έσπευδαν να εκφράσουν την άποψή τους έχοντας ως βασικό –και μοναδικό– τους άξονα τη συγκρότηση μιας απολύτως λογικής άποψης, απαλλαγμένης από οποιαδήποτε συναισθηματική χροιά. Συνήθως, στο τέλος συμφωνούσαν μεταξύ τους εγκλωβισμένοι στους απόλυτους κανόνες της λογικής.

Και τώρα; Ποιος ο λόγος να συναντήσω έναν μαθηματικό σ' αυτό το ταξίδι μου στον κόσμο του Έσερ; Αυτά σκεφτόμουν αφότου ο Μάουκ μου σύστησε τον Θωμά. Όμως, κατά τη διάρκεια της συμπόρευσής μας στο έργο του Έσερ, ο Θωμάς θα μου αποδείκνυε με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο ότι η άποψή μου για τους μαθηματικούς ήταν λανθασμένη.

Αυτό που σύντομα θα κατανοούσα ήταν ότι οι εικαστικές τέχνες δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, αλλά σε κάθε άνθρωπο. Ο καθένας χρησιμοποιώντας τους δικούς του κώδικες αποκρυπτογραφεί με έναν μοναδικό τρόπο ένα έργο τέχνης. Έπειτα, αξιοποιώντας τις δικές του μεθόδους και ιδέες το ανασυνθέτει στο μυαλό του. Το ίδιο έργο δημιουργείται ξανά και ξανά από τον κάθε θεατή χρησιμοποιώντας τα ίδια κομμάτια παζλ με διαφορετικό τρόπο.

Τριγυρνώντας στο Ατράνι

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Σάββατο 18 Ιανουαρίου

Η ξανθιά κοπέλα με τα αμυγδαλωτά πράσινα μάτια έβγαλε έναν χάρτη του Ατράνι από το συρτάρι του γραφείου της και τον τοποθέτησε πάνω στον πάγκο, δίπλα ακριβώς στην επιγραφή «Τουριστικές Πληροφορίες».

«Όσο μικρό είναι το Ατράνι άλλο τόσο ενδιαφέρον είναι» είπε προσπαθώντας να μας κεντρίσει την περιέργεια. Ξεδίπλωσε τον χάρτη και άρχισε να κυκλώνει, τρόπος του λέγειν, με το μολύβι της διάφορες τοποθεσίες.

«Λοιπόν, εδώ είναι το *Μπελβεντέρε*, εδώ ο *Καταρράκτης*, εδώ ο *Βυθισμένος καθεδρικός ναός*…» είπε, δείχνοντάς μας διάφορες περιοχές στον χάρτη.

Κοιταχτήκαμε με τον Θωμά απορημένοι. Δεν μιλήσαμε. Γνωρίζαμε όμως, ότι κάναμε την ίδια σκέψη. Όλα αυτά τα ονόματα ήταν τίτλοι από έργα του Έσερ. Και τώρα, η γοητευτική υπάλληλος μάς τα πρότεινε ως αξιοθέατα του Ατράνι.

«Έπειτα, καλό θα ήταν να επισκεφθείτε τα *Ερπετά* και το ξενοδοχείο *Ψηλά και χαμηλά*» συνέχισε η υπάλληλος.

«Συμβαίνει κάτι;» ρώτησε, μόλις παρατήρησε τα γεμάτα απορία μάτια μας.

«Το ξενοδοχείο είναι αυτό στο οποίο μας έκλεισε δωμάτια ο Μάουκ…» ψέλλισε ο Θωμάς.

«Και είναι όλα έργα του Έσερ» συμπλήρωσα.

«Ο μόνος Έσερ που γνωρίζω είναι ο κύριος Μάουριτς Κορνέλις Έσερ, ο οποίος επισκέπτεται συχνά την πόλη μας» είπε κοφτά η νεαρή υπάλληλος.

Η ιδιότητα του Έσερ ήταν προφανώς άγνωστη στους κατοίκους του Ατράνι. Ο Θωμάς, αφού πρώτα μου έκανε ένα νεύμα, πήρε τον χάρτη και ευχαρίστησε την κοπέλα για τον χρόνο που μας διέθεσε.

Μέχρι πριν από λίγη ώρα, ο Μάουκ και ο λόγος για τον οποίο βρεθήκαμε στο Ατράνι ήταν για εμάς το μοναδικό μυστήριο που έπρεπε να λύσουμε. Τώρα είχε προστεθεί ακόμη ένα. Το Ατράνι υπήρχε μόνο και μόνο για να αποκτήσουν υπόσταση τα έργα του Έσερ ή υπήρχε στην πραγματικότητα;

Αποφασίσαμε να περπατήσουμε μέσα στα στενά σοκάκια αναζητώντας καθετί που θα θύμιζε τον Έσερ. Ξέραμε ότι συμμετείχαμε σ' ένα ιδιότυπο παιχνίδι που ίσως είχε κατασκευάσει τα ίδιο μας το μυαλό. Από την άλλη, όμως, νιώθαμε ότι είχαμε τη μοναδική ευκαιρία να περιδιαβούμε μέσα στα έργα του αγαπημένου μας καλλιτέχνη. Και όλα αυτά, μέσα στο τρισδιάστατο Ατράνι, μακριά από τους περιορισμούς που, άθελά του ίσως, επιβάλλει το δισδιάστατο επίπεδο.

Απέναντι σχεδόν από το καφενείο, δίπλα στην κεντρική πλατεία του χωριού, διέκρινε κανείς μία λίμνη να ξεπροβάλλει αναπάντεχα. Πλήθος κόσμου ήταν συγκεντρωμένο και περίμενε ένα μικρό καραβάκι να

φτάσει στην όχθη της. Στο κέντρο της λίμνης στεκόταν επιβλητικός, βγαλμένος σαν από παραμύθι, ένας ναός[17] κατά το ήμισυ βυθισμένος μέσα στο νερό.

Έβγαλα από την τσάντα μου το μυστικό τετράδιο που μας είχε χαρίσει πριν λίγη ώρα ο Μάουκ. Το ξεφύλλισα προσπαθώντας ταυτόχρονα να αποφύγω τα αδιάκριτα βλέμματα. Σε μία από τις σελίδες είδα τον ίδιο ακριβώς ναό. Ο *Βυθισμένος Καθεδρικός Ναός*,[18] είπα με χαμηλωμένη φωνή στο αυτί του Θωμά και του έδειξα ένα σχέδιο στο τετράδιο.

Ανεβήκαμε στο καραβάκι που θα μας μετέφερε στο ναό. Το θέαμα ήταν υπέροχο. Κάτω από το φως του φεγγαριού –που είχε ήδη ξεπροβάλει, αν και ήταν μόλις πέντε το απόγευμα– ο μεγαλοπρεπής ναός καθρεφτιζόταν στα νερά της λίμνης. Η είσοδός του δεν διακρινόταν καθαρά, λόγω του νερού που την κάλυπτε. Τα δύο καμπαναριά, όμως, που το καθένα κατέληγε σε μία κανονική εξαγωνική πυραμίδα[19] με έναν σταυρό στην κορυφή, φάνταζαν θεόρατα όσο πλησιάζαμε προς τον ναό.

Το καραβάκι, αφού κινήθηκε περιμετρικά του επιβλητικού κτίσματος, επέστρεψε στην όχθη της λίμνης. Οι επιβάτες άρχισαν να αποβιβάζονται, ενώ ταυτόχρονα συζητούσαν για την εμπειρία τους. Είχαν προσεγγίσει τον καθεδρικό ναό του Ατράνι. Σαν από θαύμα, αυτός επέπλεε αγέρωχος μέσα στη λίμνη, λες και δεν είχαν περάσει οκτακόσια χρόνια από την κατασκευή του.

«Ο Μάουκ στο μυστικό τετράδιο αναφέρει ότι εμπνεύστηκε το συγκεκριμένο έργο από τον καθεδρικό ναό της Σαρτρ,[20] μίας μικρής πόλης εκατό περίπου χι-

λιόμετρα από το Παρίσι» παρατήρησα, ενώ τοποθετούσα προσεκτικά το τετράδιο στην τσάντα μου.

«Πρόκειται ξεκάθαρα για κτίσμα γοτθικού ρυθμού. Κύριο χαρακτηριστικό των γοτθικών ναών είναι το ογκώδες μέγεθος, αλλά και η δημιουργία πανύψηλων καμπαναριών. Το επιβλητικό αρχιτεκτονικό ύφος εξυπηρετεί σαφέστατα τη μετάδοση του θρησκευτικού μηνύματος της μεγαλοσύνης του Θεού, σε αντιδιαστολή με την ταπεινότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Το εσωτερικό των ναών είναι διακοσμημένο, συνήθως, με πολύχρωμα βιτρό που επιτρέπουν τη δημιουργία ενός ιδιαίτερου φωτισμού».

Συνέχισα για αρκετή ώρα να δίνω μία μικρή διάλεξη για τη γοτθική τέχνη. Κάθε δυο τρεις φράσεις σταματούσα προσπαθώντας να μην τον κουράσω με ασήμαντες, ίσως, γι' αυτόν λεπτομέρειες. Αλλά ο Θωμάς με παρακινούσε να του πω ακόμη περισσότερα.

Τα τέσσερα περίπου χρόνια που σπούδαζα Ιστορία της Τέχνης στη Ρώμη παρακολουθούσα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον όλα σχεδόν τα μαθήματα. Για τη γοτθική τέχνη όμως γνώριζα, ίσως, περισσότερα από κάθε άλλη περίοδο.

Αυτό, πρέπει να ομολογήσω, οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στον γοητευτικό σαραντάρη καθηγητή που μας είχε ανακοινώσει ότι θα ασχοληθούμε με την υποτιμημένη τέχνη του Μεσαίωνα. Οι περισσότερες από τις φοιτήτριες παρακολουθούσαν μάλλον περισσότερο τους γραμμωμένους γλουτούς και τις στιλιστικές επιλογές του, παρά τη διδασκαλία του μαθήματος. Αντίθετα, εγώ γοητευόμουν περισσότερο από την έμφυτη ικανότητα μετάδοσης της γνώσης και την αγάπη του για την

τέχνη, χωρίς όμως να αγνοώ το καλογυμνασμένο του κορμί.

Αν και οι απόκρυφες αυτές σκέψεις μου θα έμεναν για πάντα άγνωστες στον Θωμά, οι γνώσεις μου ήταν ικανές να προκαλέσουν τον θαυμασμό του. Με κοίταξε, για πρώτη φορά, βαθιά μέσα στα μάτια, λες και προσπαθούσε να διακρίνει το ερωτηματικό μου, αυτό που με ωθούσε να αναζητήσω τις απαντήσεις της ζωής μέσα στην τέχνη. Χαμήλωσε τα μάτια του βλέποντας τα δικά μου να παίρνουν θέση απέναντι από τα δικά του. Ήταν αρκετά ντροπαλός για να υπομείνει μία τέτοια σύγκρουση.

Θέλοντας να ξεφύγω από το παιχνίδισμα των ματιών, ξαναέβγαλα νευρικά τον χάρτη που μας είχε δώσει η νεαρή κοπέλα στις τουριστικές πληροφορίες. Σημείωσα μια τοποθεσία προτείνοντάς την ως τον επόμενο προορισμό μας. Εκείνος συγκατένευσε χωρίς να σηκώσει το βλέμμα του.

Οδηγός χρήσης: Αδύνατες κατασκευές

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Τρίτη 21 Ιανουαρίου

Περπατήσαμε πάνω στο πλακόστρωτο πεζοδρόμιο προσπαθώντας, χωρίς να προσυνεννοηθούμε, να μην πατάμε τους αρμούς ανάμεσα στα πλακάκια. Ανάμεσά μας είχαμε φροντίσει να αφήσουμε μία κενή σειρά από τετράγωνα πλακάκια. Ένας ανυποψίαστος παρατηρητής πιθανόν να υπέθετε ότι ήμασταν ξένοι μεταξύ μας και ότι απλά έτυχε να βαδίζουμε παράλληλα. Κάποιος περισσότερο παρατηρητικός θα διαπίστωνε ότι η συμπεριφορά μας αυτή ήταν δείγμα της αμηχανίας μας, αλλά και μία τάση και των δυο μας για συμμετρία.

Μετά από μία συνεχόμενη σιωπή, που πρέπει να διήρκεσε περισσότερο από τρία λεπτά, προσπάθησα να σπάσω τον πάγο αρχίζοντας να μιλάω για το μοναδικό κοινό –ως τότε– ενδιαφέρον, τον Έσερ και το έργο του. Ο Θωμάς ανταποκρίθηκε αναφέροντας την εμπειρία του από την ενασχόλησή του με το έργο του Έσερ στη διπλωματική του διατριβή.

Σύντομα, η συζήτησή μας πήρε γενικότερη μορφή

έχοντας ως επίκεντρο την τέχνη του εικοστού αιώνα. Με άκουγε με προσοχή να του περιγράφω, αρκετά συνοπτικά, την πορεία της σύγχρονης τέχνης· κουβεντιάσαμε για τον κυβισμό, τον σουρεαλισμό, την οπ αρτ, την αφηρημένη τέχνη.

Με έκπληξη διαπίστωσα ότι ο Θωμάς έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα διάφορα καλλιτεχνικά κινήματα. Οι περισσότεροι μαθηματικοί που γνώριζα ως τότε δεν ενδιαφέρονταν διόλου για την τέχνη, θεωρώντας την απλώς μία προσωπική αναζήτηση του κάθε καλλιτέχνη που δεν αφορά τον μέσο άνθρωπο. Όταν κάποιος από αυτούς σχολίαζε ένα έργο τέχνης, συνήθως, περιχαρακωνόταν μέσα στους αυστηρούς κανόνες της λογικής αποκρύπτοντας την ένταση του συναισθήματος του καλλιτέχνη.

Ήταν ωστόσο, φανερό στα μάτια μου ότι ο Θωμάς δεν είχε εμβαθύνει στη σύγχρονη τέχνη. Αντιμετώπιζε το κάθε καλλιτεχνικό κίνημα σαν αυθύπαρκτη οντότητα αποκομμένο από τις πολιτικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Είχε μία θεώρηση που στα μάτια και του πλέον αδαούς φοιτητή του πρώτου έτους στην Ιστορία της Τέχνης ήταν τελείως λανθασμένη.

«Η τέχνη σου είναι τα μαθηματικά. Η ζωγραφική δεν είναι μαθηματικά, είναι κάτι σημαντικότερο» του είπα σε έντονο ύφος εμφανώς πειραγμένη –και η αλήθεια είναι κάπως υποτιμητικά– από την προσπάθειά του να εξηγήσει τη γέννηση του κυβισμού αποκλειστικά με τις μαθηματικές γνώσεις που απέκτησε ο Πικάσο από την επαφή του με τον Γάλλο μαθηματικό Πρενσέ.

Δαγκώθηκα αμέσως προσπαθώντας να καταπιώ τη φράση που μόλις ξεστόμισα, αλλά ήταν πλέον αργά. Ο Θώμας είχε σίγουρα ενοχληθεί, όμως προτίμησε να μην το δείξει. Ο ήρεμος χαρακτήρας του, αλλά και το βάθος της σκέψης του, όπως θα την αντιλαμβανόμουν πλήρως αργότερα, δεν επέτρεπαν ανούσιες συγκρούσεις.

«Και ο Έσερ; Πού ακριβώς θα κατέτασσες το έργο του;» ρώτησε μετά από λίγο προσπαθώντας να αλλάξει κουβέντα.

«Εδώ ακριβώς είναι το πρόβλημα. Οι ιστορικοί της τέχνης δυσκολεύτηκαν να εντάξουν το έργο του στο πλαίσιο της τέχνης του εικοστού αιώνα. Κανένας όρος δεν μπορεί να περιγράψει το έργο του, όπως συμβαίνει με τον κυβισμό ή τον εξπρεσιονισμό. Πάντα σκεφτόμουν ότι, εάν κάποιος έβρισκε έναν καλό όρο, ο Έσερ θα τοποθετείτο εκεί όπου ανήκει. Ο αγαπημένος μου όρος είναι: εσερισμός».[21]

«Ο εσερισμός και πάλι μπροστά μας» είπε ο Θωμάς δείχνοντας ένα αγόρι, το οποίο καθόταν στις σκάλες που οδηγούσαν στην είσοδο ενός διώροφου κτηρίου και περιεργαζόταν ένα αντικείμενο που έμοιαζε με κύβο.[22]

Ήταν σίγουρος –και είχε δίκιο–, ότι δεν είχα προσέξει πως δεν ήταν ένας απλός κύβος και πως δεν γνώριζα τίποτα για το αντικείμενο που είχε στα χέρια του το νεαρό αγόρι. Θέλοντας να μου εξηγήσει καλύτερα το παράξενο αντικείμενο, μου ζήτησε ένα μολύβι και μία σελίδα χαρτί. Του έδωσα το σημειωματάριό μου και το αγαπημένο μου μολύβι, που είχα πάντα μαζί μου και είχε χαραγμένα πάνω τα αρχικά μου: P.M.. Σχεδίασε πρώτα ένα τετράγωνο και στη συνέχεια ένα άλλο τετράγωνο, ολόιδιο με το αρχικό, λίγο πιο πάνω και

πιο αριστερά του. Τέλος, ένωσε τις κορυφές του αρχικού τετραγώνου με τις αντίστοιχες κορυφές του δεύτερου τετραγώνου.

«Είναι υπέροχο να φτιάχνεις κύβους στο επίπεδο. Δύο τετράγωνα και μερικές γραμμές και το μάτι ξεγελάστηκε» είπε.

«Μάλλον το μυαλό ξεγελιέται, παρά το μάτι» συμπλήρωσα χαμογελώντας.

«Έχεις δίκιο. Ποια από τις έδρες του κύβου πιστεύεις ότι βρίσκεται ακριβώς μπροστά σου;»

«Αυτή που ορίζεται από το τετράγωνο ΑΒΓΔ» είπα χωρίς να το πολυσκεφτώ.

«Δηλαδή, βλέπεις αυτόν εδώ τον κύβο» είπε ο Θωμάς και ζωγράφισε έναν κύβο κάποιες από τις ακμές του οποίου ήταν με διακεκομμένες γραμμές, ενώ κάποιες άλλες είχαν τονιστεί για να φανεί καλύτερα το βάθος στο δισδιάστατο επίπεδο της σελίδας από το σημειωματάριο.

Κούνησα το κεφάλι μου δηλώνοντας ότι συμφωνούσα με το σχόλιο του Θωμά.

«Αν, όμως, κάνω διακεκομμένες άλλες γραμμές και τονίσω διαφορετικές από εκείνες στον δεύτερο κύβο, τότε τα πράγματα αλλάζουν» είπε προσπαθώντας να δώσει έναν θριαμβευτικό τόνο στο τελευταίο του σχόλιο. Παράλληλα σχεδίασε έναν τρίτο κύβο ίδιο με τον

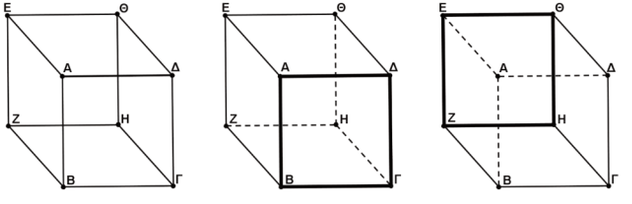

αρχικό, στον οποίο οι γραμμές που όριζαν το τετράγωνο ΕΖΗΘ είχαν τονιστεί περισσότερο.

Παρατήρησα με πολλή προσοχή τον νέο κύβο που ζωγράφισε.

«Καταπληκτικό» αναφώνησα μετά από λίγο.

«Ενώ πρόκειται για τον ίδιο κύβο με τον αρχικό, τώρα βλέπουμε ότι η έδρα ΕΖΗΘ βρίσκεται μπροστά μας, ενώ η έδρα ΑΒΓΔ έχει μετατοπιστεί στο πίσω μέρος» είπα.

«Δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου νομίσματος».

«Ή, αλλιώς, η σχετικότητα της αλήθειας. Στην καθημερινή ζωή, στην τέχνη, στην επιστήμη, παντού», συμπλήρωσε ο Θωμάς.

Δεν είχε πει όμως ακόμη την τελευταία του λέξη. Έπιασε το μολύβι και ξεκίνησε να ζωγραφίζει έναν άλλο κύβο στο σημειωματάριο. Τώρα, το σχήμα, παρότι παρίστανε φαινομενικά τον αρχικό κύβο, ήταν στην πραγματικότητα περισσότερο περίπλοκο.

Ο παρατηρητικός θεατής έβλεπε ότι η ακμή ΘΗ περνά μπροστά από την ΑΔ. Την ίδια ακριβώς στιγμή η ακμή ΑΒ βρίσκεται μπροστά από τη ΖΗ.

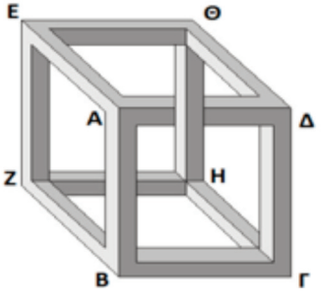

«Voilà! Οι δύο κορυφές της έδρας του κύβου που φαίνεται να είναι μπροστά μας ενώνονται μεταξύ τους περνώντας από το επίπεδο της έδρας που μοιάζει να είναι πίσω. Έτσι, οι έδρες ΑΒΓΔ και ΕΖΗΘ μοιάζουν να βρίσκονται και οι δύο ταυτόχρονα και μπροστά και πίσω» είπε ο Θωμάς.

«Ο κύβος αυτός είναι γνωστός και ως κύβος Νέκερ»[23] πρόσθεσε.

Δεν μπορούσα να το πιστέψω. Ακούμπησα το δεξί μου χέρι στο πηγούνι μου, έτσι ώστε ο αντίχειρας και ο δείκτης μου να σχηματίζουν ορθή γωνία και παρατήρησα με ενδιαφέρον για αρκετή ώρα τον παράξενο κύβο.

«Το νόμισμα στάθηκε όρθιο» είπα προβληματισμένη.

«Η αλήθεια μερικές φορές μπορεί να ξεπεράσει κάθε φαντασία» συμπλήρωσε χαμογελώντας ο Θωμάς.

Γνωρίζαμε και οι δυο ότι ένας τέτοιος κύβος ήταν αδύνατο να υπάρξει σε έναν χώρο τριών διαστάσεων, παρά μόνο σαν οφθαλμαπάτη στις δύο διαστάσεις. Το νεαρό όμως, αγόρι που βρισκόταν στην είσοδο του κτηρίου κρατούσε έναν κύβο Νέκερ στα χέρια του. Μήπως, λοιπόν, το Ατράνι, η μικρή πόλη στην οποία και οι δύο τυχαία βρεθήκαμε εκείνο το κρύο απόγευμα, δεν υπήρχε στην πραγματικότητα ή, καλύτερα, δεν υπήρχε στις τρεις διαστάσεις;

«Κι όμως το βλέπω μπροστά στα μάτια μου! Το Ατράνι είναι μία κανονική πόλη. Εκτείνεται σε μήκος, σε πλάτος και σε ύψος. Πώς γίνεται να υπάρξει ο κύβος του Νέκερ στις τρεις διαστάσεις;» αναρωτήθηκε ο Θωμάς ξύνοντας ταυτόχρονα το κεφάλι του.

«Αυτή η πόλη δεν είναι ούτε δισδιάστατη, ούτε τρισδιάστατη» συμπλήρωσε προβληματισμένος ο Θωμάς.

«Σε παρακαλώ…» είπα λίγο εκνευρισμένα.

«Είναι άσκοπο να προσπαθούμε να απαντήσουμε σ' αυτές τις ερωτήσεις και είναι καλύτερο να απολαύσουμε την περιήγησή μας στον παράξενο αυτόν κόσμο. Το Ατράνι υπάρχει ταυτόχρονα και στις δύο και στις τρεις διαστάσεις», συμπλήρωσα αυστηρά προσπαθώντας να δώσω ένα τέλος στον ανούσιο, κατά τη γνώμη μου, προβληματισμό του Θωμά.

Ο Θωμάς δεν έδειξε να ενοχλείται από την αντίδρασή μου. Ήταν αρκετά ευφυής, ώστε να προλαβαίνει να εκτονώνει μία διαφαινόμενη ένταση στη σχέση μας. Δεν ήταν άλλωστε δύσκολο να κατανοήσει κανείς ότι απλά είχαμε διαφορετικές προτεραιότητες. Για μένα μεγαλύτερη σημασία είχε το ταξίδι στον κόσμο του Έσερ και η αναζήτηση του βαθύτερου εγώ του που τον οδήγησε στη δημιουργία τόσο παράξενων έργων. Ενώ εκείνος επιθυμούσε να βρει λογικές εξηγήσεις για το έργο του καθώς και για τον κόσμο που μας περιέβαλλε.

Ανεβήκαμε τα σκαλιά αφήνοντας πίσω μας το νεαρό αγόρι και την ανέφικτη κυβοειδή κατασκευή του. Ο πρώτος όροφος του κτηρίου ήταν ένα μεγάλο, σχεδόν άδειο από πράγματα, μακρόστενο δωμάτιο, στο κέντρο του οποίου ήταν τοποθετημένη μία πυξίδα, στη μία του άκρη βρισκόταν μία ανεμόσκαλα, που προφανώς οδηγούσε στον επάνω όροφο, ενώ στον πιο στενό τοίχο, στο βάθος του δωματίου, ήταν ζωγραφισμένος ένας κύβος Νέκερ. Κατευθυνθήκαμε προς το μέρος της πυξίδας, ενώ συγχρόνως επεξεργαζόμασταν το εσωτερικό του δωματίου. Δεν υπήρξε τίποτα που να μας κεντρίσει την προσοχή και έτσι αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε την ανεμόσκαλα για να ανέβουμε στον επάνω όροφο.

«Περίμενε λίγο…» είπε ο Θωμάς μόλις έφτασε στον δεύτερο όροφο.

«Έχεις τοποθετήσει ποτέ σκάλα στο εσωτερικό ενός κτηρίου, αλλά το επάνω μέρος της να οδηγεί στο εξωτερικό του πάνω ορόφου;»[24] συμπλήρωσε τη στιγμή που περνούσε προσεκτικά στο εσωτερικό μέρος του δευτέρου ορόφου.

Λίγο αργότερα έφτανα στον επάνω όροφο κάνοντας κι εγώ την ίδια διαπίστωση. Η σκάλα βρισκόταν ταυτόχρονα στο εσωτερικό και το εξωτερικό μέρος του κτηρίου. Ήταν φανερό ότι κάτι παράξενο συνέβαινε. Κατευθυνθήκαμε προς το κέντρο του δωματίου του δευτέρου ορόφου όπου και υπήρχε μία άλλη, ίδια με αυτήν του πρώτου ορόφου, πυξίδα.

«Βορράς» είπα δυνατά γουρλώνοντας τα μάτια μου. Άρπαξα βιαστικά την τσάντα μου που είχα αφήσει στο καλογυαλισμένο πάτωμα και έτρεξα προς την ανεμόσκαλα. Ο Θωμάς με ακολούθησε χωρίς να ξέρει τον λόγο. Λίγες στιγμές μετά βρισκόμασταν και οι δύο πάνω από την πυξίδα του πρώτου ορόφου.

«Καλά θυμόμουν» είπα. Ο Θωμάς συνέχισε να με κοιτάζει απορημένα.

«Λοιπόν, εντάξει, θα σου εξηγήσω» του είπα βλέποντας ότι δεν άντεχε άλλο την προσμονή.

«Τα δύο δωμάτια, αυτό του πρώτου και εκείνο του δευτέρου ορόφου, όπως παρατήρησες, είναι πανομοιότυπα. Η πυξίδα του δευτέρου ορόφου έδειχνε ότι ο κύβος Νέκερ που ήταν ζωγραφισμένος στον στενό τοίχο βρίσκεται στον βορρά. Πού θα έπρεπε να βρίσκεται και ο αντίστοιχος κύβος του πρώτου ορόφου;»

«Φυσικά στον βορρά. Κι όμως βρίσκεται στην

ανατολή» παρατήρησε ο Θωμάς κοιτώντας την πυξίδα.

«Κοίτα και κάτι ακόμη. Σχεδόν όλες οι κολώνες που συνδέουν τον πρώτο όροφο με τον δεύτερο δεν ανεβαίνουν κάθετα προς τα πάνω, αλλά διαγώνια. Αν τις παρατηρήσεις προσεκτικά, θα δεις ότι ενώ η βάση τους βρίσκεται στο μπροστά μέρος του κτηρίου η κορυφή τους καταλήγει στο πίσω. Όπως ακριβώς συνέβαινε στο κυβοειδές κατασκεύασμα που κρατούσε ο νεαρός!» συνέχισε ο Θωμάς.

«Ο νεαρός κρατούσε τη λύση του μυστήριου κτηρίου» είπα, ενώ είχα ήδη ανοίξει το μυστικό τετράδιο και έψαχνα τις σελίδες του, προσπαθώντας να βρω οτιδήποτε είχε σχέση με αυτό το παράξενο κτήριο. Λίγο μετά διάβασα δυνατά ένα σχόλιο του Έσερ που μου φάνηκε κατάλληλο:

«Αν θέλεις να εστιάσεις την προσοχή σε κάτι φανταστικό, τότε πρέπει να ξεγελάσεις πρώτα απ᾽ όλα τον εαυτό σου και μετά τους θεατές, παρουσιάζοντας την ιστορία με τέτοιον τρόπο που το φανταστικό στοιχείο να είναι κρυμμένο, ώστε ο επιφανειακός θεατής να μην το προσέξει ποτέ. Πρέπει να υπάρχει ένα ξεκάθαρο αίνιγμα, το οποίο δεν θα γίνεται άμεσα αντιληπτό με το μάτι».[25]

Συνειρμοί βλέποντας αδύνατες κατασκευές

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Παρασκευή 24 Ιανουαρίου

Είναι μερικές φορές που οι συνειρμοί είναι διαδοχικοί. Χωρίς να ξέρεις τον λόγο, η μία σκέψη διαδέχεται την άλλη, δίχως να υπάρχει πάντα ένας λογικός ειρμός. Οι συνδέσεις των επιμέρους συλλογισμών είναι χαλαρές, σχεδόν ανύπαρκτες. Η κάτασπρη στέγη ενός σπιτιού μπορεί να σε οδηγήσει στη μυρωδιά των ψητών λαχανικών, τα οποία με τη σειρά τους θα δώσουν τη θέση τους στο βαθύ μπλε της αφρισμένης θάλασσας εκείνης της ημέρας του Οκτώβρη, για να θυμηθείς τελικά το κατωιταλιάνικο τραγούδι που σου είχε μάθει ο παππούς σου λίγους μήνες προτού πεθάνει. Κάπως έτσι ξεκίνησα και εγώ να ψιθυρίζω αρχικά, και έπειτα να σιγοτραγουδώ:

Τι εν γκλυτσέα τούση νύφτα τι εν ώρια
τα εβώ ε πλώνω πενσέοντα σε σένα
τσ' ετού μπει στη φενέστρα σου αγάπη μου
της καρδίας μου σου νοίφτω την πένα[26]

Λόγια απλά, τρυφερά. Λέξεις ιταλικές και ελληνικές που αναμειγνύονται παράγοντας έναν ιδιωματισμό με ιδιαίτερο ηχόχρωμα. Ο Θωμάς δεν γνώριζε την ύπαρξη αυτής της ιδιότυπης γλώσσας, αλλά στο άκουσμα των στίχων δεν άργησε να αναγνωρίσει κάποιες ελληνικές λέξεις.

«Τι παράξενη γλώσσα είναι αυτή; Ελληνικά και ιταλικά μαζί;» αναρωτήθηκε φωναχτά.

Του εξήγησα ότι αυτήν τη γλώσσα μιλούν εδώ και αιώνες μερικές εκατοντάδες ανθρώπων που ζουν σε κάποια χωριά της κάτω Ιταλίας. Ο πολιτισμός τους, μείγμα του αρχαιοελληνικού και του λατινικού κόσμου, περνά πια στις επόμενες γενιές μέσα από τα τραγούδια τους και την προφορική παράδοση.

Δεν είναι πολύ δύσκολο για κάποιον να αναγνωρίσει τα ιταλικά, ακόμη και αν δεν τα μιλάει, όμως μου έκανε εντύπωση ότι κατάλαβε πως υπήρχαν και ελληνικές λέξεις. Ήταν σειρά μου να αναρωτηθώ.

«Καλά, πώς κατάλαβες τα ελληνικά;»

«Είναι η μητρική μου γλώσσα» μου απάντησε, αφήνοντάς με άφωνη.

Δεν είχε περάσει μέχρι τότε από το μυαλό μου ότι μπορεί να είχε άλλη καταγωγή από την ολλανδική. Η άψογη ολλανδική προφορά του δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολίας. Μου είχε, άλλωστε, μιλήσει για τις σπουδές του στο Λέιντεν και για την επίσκεψή του στο μουσείο του Έσερ στη Χάγη.

Ποτέ δεν είχα κάποια άμεση σχέση με την Ελλάδα.

Σε μία σειρά παράξενων συνειρμών που κάνει το μυαλό μας είναι σχεδόν απίθανο να μην υπάρξει μία τουλάχιστον απολύτως λογική και άμεση σύνδεση μεταξύ δύο διαδοχικών σκέψεων.

Το κατωιταλιάνικο τραγούδι που έμαθα από τον παππού μου συνδέθηκε απόλυτα με την ελληνική καταγωγή του Θωμά. Τα κομμάτια του παζλ ξαφνικά τοποθετήθηκαν όλα στην κατάλληλη θέση μέσα στον εγκέφαλό μου. Η ιστορία του παππού μου με την όμορφη Ελληνίδα έπαψε να βρίσκεται καταχωνιασμένη στο βάθος του μυαλού μου. Ήταν πια κυρίαρχη στη σκέψη μου και αναζητούσε διέξοδο.

Γιατί, όμως, να θέλω να αφηγηθώ τον έρωτα δύο νέων σε έναν άνθρωπο που γνώρισα πριν λίγες ώρες; Δεν είχα απάντηση. Η γλώσσα όμως δεν ακολουθεί πάντα τη σκέψη.

«Δεν έτυχε ποτέ να έχω κάποιον έλληνα φίλο. Έχω όμως ακούσει πάρα πολλά για την Ελλάδα από τον παππού μου» είπα περιμένοντας την αντίδρασή του.

«Δες αυτόν τον καταρράκτη»[27] μου είπε σαν να μην είχε ακούσει καθόλου την τελευταία μου φράση.

Σφράγισα ερμητικά τα χείλη μου πνίγοντας τις σκέψεις μου και έστρεψα το σώμα μου προς τα δεξιά. Ακριβώς μπροστά μας υψωνόταν ένας καταρράκτης. Το νερό, που έπεφτε από ύψος τουλάχιστον πέντε μέτρων, προσγειωνόταν πάνω σε έναν τροχό, τον οποίο και κινούσε.

«Παρατήρησες το παράδοξο;» ρώτησε ο Θωμάς και προτού προλάβω να του απαντήσω συνέχισε:

«Ας δούμε πώς ακριβώς λειτουργεί αυτός ο νερόμυλος. Το νερό ξεκινά την πορεία του από το σημείο ακριβώς εδώ μπροστά μας και αρχίζει να απομακρύνεται ρέοντας σε ένα κανάλι. Ακολουθώντας την πορεία του νερού παρατηρούμε ότι διαρκώς ρέει προς τα κάτω μέσα στο κανάλι, όπως άλλωστε είναι το φυσιολογικό.

Κάποια στιγμή, όμως, διαπιστώνουμε ότι παραδόξως έχει φτάσει σε στάθμη υψηλότερη από την αρχική, απ' όπου και πέφτει για να κινήσει τελικά τον τροχό».[28]

«Έτσι πραγματοποιείται και ένα μηχανικό ανέφικτο, η παλιά ουτοπία του αεικίνητου.[29] Ο μυλωνάς αρκεί να προσθέτει κατά διαστήματα λίγο νερό για να αναπληρώνει όσο εξατμίζεται»[30] συμπλήρωσε ο Θωμάς παίρνοντας ταυτόχρονα το μυστικό τετράδιο του Έσερ μέσα από τα χέρια μου.

Ήμουν μπροστά στον καταρράκτη, τον κοιτούσα και παρατηρούσα την πορεία του νερού, όπως με προέτρεψε ο Θωμάς. Αδυνατούσα να συγκεντρωθώ. Στη σκέψη μου κυριαρχούσε ο παππούς μου και η ιστορία που μου είχε διηγηθεί μια ζεστή νύχτα του τελευταίου του Ιούλη, για το ποτάμι της ζωής του που κυλούσε αντίθετα από τη φορά που εκείνος επιθυμούσε.

Ήμουν πάντα στενά συνδεδεμένη με τον παππού μου. Θυμάμαι, συχνά, τη μητέρα μου να μου λέει: «Είσαι ίδια ο παππούς σου», δίνοντας ακόμα μεγαλύτερη έμφαση σ' αυτό που ήταν προφανές και στον πλέον ανυποψίαστο που τύχαινε να μας γνωρίσει και τους δύο. Του έμοιαζα υπερβολικά τόσο στον χαρακτήρα όσο και στις ιδέες.

Στα παιδικά και εφηβικά μου χρόνια πήγαινα συχνά στο σπίτι του, μόλις μερικά τετράγωνα μακριά από το πατρικό μου, και άκουγα με ανυπομονησία ιστορίες από τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, αλλά και από τη μετέπειτα συμμετοχή του σε φιλειρηνικά κινήματα και διαδηλώσεις.

Εκείνο όμως το καλοκαιρινό βράδυ η σκέψη του ταξίδεψε φέρνοντας θύμησες από το μακρινό παρελθόν

του. Κάτω από το ημίφως που δημιουργούσε μία λάμπα πετρελαίου, συντροφιά με ένα ποτήρι κιάντι, το ονομαστό κόκκινο κρασί της Τοσκάνης, μου αποκάλυψε το δικό του μυστικό. Δεν είχε τολμήσει να το αναφέρει ποτέ πριν σε κανέναν άλλον. Ούτε στα παιδιά του, ούτε καν στους δυο τρεις καρδιακούς φίλους με τους οποίους συνήθιζε να πηγαίνει μία φορά την εβδομάδα σε μια γραφική ναπολιτάνικη τρατορία απέναντι από το Καστέλ Νουόβο.[31]

Ξαφνικά, η σκέψη μου, σαν να ταξίδεψε μέσα στον χρόνο, επέστρεψε στο παρόν. Οι υποσυνείδητες λειτουργίες του μυαλού μου φαίνεται ότι είχαν συλλάβει το παράδοξο με τον καταρράκτη. Την ίδια ακριβώς στιγμή άνοιγα το μυστικό τετράδιο του Έσερ και το ξεφύλλιζα για να βρω κάτι σχετικό.

«Κοίτα τι λέει εδώ» είπα μετά από λίγο.

«Το διάστημα που ασχολούμουν με τους ανέφικτους κόσμους έτυχε να διαβάσω ένα άρθρο[32] του βρετανού μαθηματικού Ρότζερ Πένροουζ[33] που αναφερόταν στο αδύνατο τρίγωνο. Το παιχνίδι ανάμεσα στη σκέψη και την οπτική αντίληψη είναι ιδιαίτερα γοητευτικό» διάβασα από το τετράδιο, ενώ ο Θωμάς σχεδίαζε στο σημειωματάριο ένα περίεργο τρίγωνο που έμοιαζε να έχει τρεις ορθές γωνίες.

Μου φαινόταν αδιανόητο. Γνώριζα από το σχολείο ότι ένα τρίγωνο μπορεί να έχει μόνο μία ορθή γωνία. Και τώρα μπροστά μου ζωγραφισμένο σε ένα φύλλο χαρτί βρισκόταν ένα σχήμα το οποίο έμοιαζε με τρίγωνο που ισορροπούσε ανάμεσα στις δύο και τις τρεις διαστάσεις και παραδόξως είχε τρεις ορθές γωνίες.

«Κοίτα εκεί, ένα ακόμη αδύνατο τρίγωνο» είπε ο Θωμάς και μου έδειξε ένα ανοικτό σχήμα[34] το οποίο αποτελούνταν από τρία ξυλάκια που σχημάτιζαν δύο Γ μεταξύ τους, το καθένα σε διαφορετικό επίπεδο.

«Αυτό δεν είναι τρίγωνο» βιάστηκα να πω μόλις σήκωσα τα μάτια μου και είδα τα ξυλάκια, που ήταν στερεωμένα πάνω σε ένα καρφί ακριβώς πάνω από την πόρτα ενός καφενείου το οποίο είχε θέα προς τον καταρράκτη.

Ο Θωμάς έπιασε με τα χέρια του τους ώμους μου και με μετακίνησε, σχεδόν με έσυρε, μερικά μέτρα πιο εκεί αλλάζοντας τη γωνία από την οποία βλέπαμε τα ξυλάκια. Έπειτα άγγιξε απαλά, σχεδόν χάιδεψε, τα μάγουλά μου αλλάζοντας την κλίση του κεφαλιού μου. Ξαφνικά, στο οπτικό μου πεδίο εμφανίστηκαν και πάλι τα τρία ξυλάκια, αλλά τώρα ήταν φανερό ότι σχημάτιζαν ένα τρίγωνο.[35] Δεν πίστευα στα μάτια μου. Μόλις μετακινήθηκα από το σημείο στο οποίο βρισκόμουν, το σχήμα έπαψε και πάλι να είναι τρίγωνο.

«Το τρίγωνο αυτό λέγεται αδύνατο γιατί υφίσταται σαν τρίγωνο μόνο αν κάποιος το δει από συγκεκριμένη γωνία. Σε κάθε άλλη θέαση παραμένει απλώς ένα ανοικτό σχήμα. Στον καταρράκτη, τρία αδύνατα τρίγωνα δημιουργούν το κανάλι από το οποίο ρέει το νερό, που ενώ φαίνεται να κυλά, παραδόξως καταλήγει σε στάθ-

μη υψηλότερη από την αρχική» διάβασε ο Θωμάς από το μυστικό τετράδιο.

Πώς θα μπορούσε να αντισταθεί κάποιος να εισέλθει σε ένα καφενείο στην είσοδο του οποίου δέσποζε ένα αδύνατο τρίγωνο; Ανοίξαμε τη βαριά ξύλινη πόρτα και προχωρήσαμε στο εσωτερικό του. Πέντε έξι ηλικιωμένοι άνδρες κάθονταν γύρω από ένα παραδοσιακό τραπεζάκι με σκελετό από ξύλο οξιάς και μαρμάρινη τετράγωνη βάση. Κατευθυνθήκαμε προς ένα πανομοιότυπο τραπεζάκι που βρισκόταν δίπλα στο παράθυρο και είχε θέα προς τον καταρράκτη. Καθίσαμε ελαφρώς αμήχανα κάτω από τα αδιάκριτα βλέμματα των θαμώνων και αρχίσαμε να περιεργαζόμαστε τον χώρο. Ένας από τους τοίχους ήταν καλυμμένος σχεδόν ολόκληρος από διάφορες ασπρόμαυρες ξεθωριασμένες φωτογραφίες.

Ο σερβιτόρος, ένας πενηντάρης με πυκνή μαύρη γενειάδα, πλησίασε το τραπέζι και προτού ακόμη παραγγείλουμε τον ρώτησα:

«Ποιος είναι ο κύριος που απεικονίζεται στις περισσότερες φωτογραφίες;»

«Είναι ο Ρότζερ Πένροουζ, διάσημος μαθηματικός και φίλος μου» είπε με μία δόση περηφάνιας.

Μετά από λίγη ώρα και αφού ήπιαμε ένα καραφάκι λιμοντσέλο αρχίσαμε να συζητάμε με τους περίοικους για τον παράξενο καταρράκτη, αλλά και για τη ζωή στο Ατράνι. Αν και η συζήτηση ήταν άκρως ενδιαφέρουσα δεν μπορούσα να συγκεντρωθώ απόλυτα σ' αυτήν.

Αφενός, το ενδιαφέρον μου είχε κεντρίσει μία από τις φωτογραφίες στο κέντρο του τοίχου. Σ' αυτήν

απεικονιζόταν ο Πένροουζ σε ηλικία είκοσι περίπου ετών μαζί με έναν άνδρα με χαρακτηριστικό τριγωνικό μουστάκι, που είχε τα διπλά του χρόνια. Αν και η φωτογραφία πρέπει να είχε τραβηχτεί σχεδόν πενήντα χρόνια πριν, η φυσιογνωμία του άνδρα μου φαινόταν γνωστή.

Αφετέρου, είχα αφεθεί στη γαλήνη που μου προκαλούσε το πράο πρόσωπο του Θωμά, ενώ παράλληλα παρατηρούσα τις αρμονικές κινήσεις του σώματός του κάθε φορά που έπαιρνε τον λόγο και προσπαθούσε να αναλύσει τη σκέψη που παρήγαγαν οι πολλαπλές συνδέσεις των νευρώνων του εγκεφάλου του.

Σε μια στιγμή και ενώ ο άνδρας της φωτογραφίας είχε εισβάλει ξανά στο μυαλό μου και προσπαθούσε να απωθήσει από τη σκέψη μου την ερωτική διάθεση που μου δημιουργούσε η εικόνα του Θωμά, τα μάτια του φίλου μου βυθίστηκαν μέσα στα δικά μου. Προτού προλάβω να ερμηνεύσω τον τρόπο που με κοιτούσε, σήκωσε το βλέμμα του προς τη φωτογραφία που περιεργαζόμουν αρκετή ώρα.

«Ο θείος μου, ο Χρήστος» είπε.

«Ποιος;» ρώτησα γουρλώνοντας τα μάτια μου.

«Σου φαίνεται περίεργο που ο θείος μου είναι σε φωτογραφία μαζί με τον Πένροουζ;» ρώτησε, χωρίς φυσικά να μπορεί να φανταστεί ότι μεγαλύτερη εντύπωση μου έκανε το γεγονός ότι κάπου είχα ξαναδεί τον άνδρα με το τριγωνικό μουστάκι και τα λεπτά χαρακτηριστικά και όχι ότι ήταν στη φωτογραφία μαζί με τον Πένροουζ.

«Εμένα δεν μου φαίνεται ιδιαίτερα. Και οι δύο υπήρξαν σπουδαίοι μαθηματικοί και μάλιστα είχαν πα-

ρόμοια ερευνητικά ενδιαφέροντα, οπότε το βρίσκω φυσιολογικό που γνωρίζονταν μεταξύ τους» συμπλήρωσε χωρίς να προλάβω να απαντήσω.

Ποιος όμως ήταν ο διάσημος θείος Χρήστος; Αν και ο Θωμάς τον είχε δει μόλις μία φορά στη ζωή του, μου μίλησε με τα καλύτερα λόγια γι' αυτόν. Ο Χρήστος Παπακυριακόπουλος,[36] ο αδερφός της γιαγιάς του, έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στο Πρίνστον, ασχολούμενος με την έρευνα σε έναν κλάδο των μαθηματικών που λέγεται Γεωμετρική Τοπολογία. Αρχικά επέλεξε να σπουδάσει στο Πολυτεχνείο στην Αθήνα, αλλά ένας καθηγητής του αναγνώρισε αμέσως το πηγαίο μαθηματικό του ταλέντο και τον παρότρυνε να συνεχίσει τις σπουδές του στα μαθηματικά, όπως και τελικά έκανε.

Ο Πάπα, όπως ήταν γνωστός στους μαθηματικούς κύκλους, ήταν ένας ιδιόρρυθμος άνθρωπος. Σπάνια έκανε φίλους. Τα περισσότερα απογεύματα επέλεγε έναν δίσκο βινυλίου σαράντα πέντε στροφών, τον τοποθετούσε σε ένα παλιό γραμμόφωνο που είχε στο γραφείο του στο Πρίνστον και δούλευε με τις ώρες πάνω σε δύσκολα μαθηματικά προβλήματα. Όταν κάποιο από αυτά αντιστεκόταν στις προσπάθειες που έκανε για να το επιλύσει, έσκιζε όλες τις σελίδες με τα μαθηματικά σκαριφήματα, έβαζε στο γραμμόφωνο έναν δίσκο του Βάγκνερ, άναβε ένα ακριβό πούρο και καθόταν για αρκετή ώρα στην πολυθρόνα μπροστά από το παράθυρο που είχε θέα στον κήπο του Πανεπιστημίου. Κατά τη διάρκεια αυτής της σωματικής και πνευματικής χαλάρωσης πολλές φορές ξεπετάγονταν οι πλέον δημιουργικές ιδέες, οι οποίες συνήθως αποτε-

λούσαν τον οδηγό του για την τελική αντεπίθεση στο πρόβλημα.

Κοιτούσα και ξανακοιτούσα τη φωτογραφία του Πάπα. Μου φαινόταν τόσο γνωστή φυσιογνωμία, όμως αδυνατούσα να θυμηθώ πού τον έχω ξαναδεί. Μερικά λεπτά αργότερα είχα ξεχάσει τη φωτογραφία που μόλις πριν από λίγο είχε εξαντλήσει τη φαιά ουσία μου και είχα αφεθεί στον γοητευτικό λόγο του Θωμά, ο οποίος περιέγραφε κάποιες περιπτώσεις ενόρασης που οδήγησαν σε σημαντικές μαθηματικές ανακαλύψεις.

Και τότε, σε ένα ακατανόητο πισωγύρισμα του μυαλού, εμφανίστηκε μπροστά στα μάτια μου, μια φωτογραφία που μου είχε δείξει μερικά χρόνια πριν ο παππούς μου και η οποία τον απεικόνιζε αγκαλιά με τον Πάπα. Ξαφνικά τα κατάλαβα όλα. Ο διάσημος Πάπα, ο θείος Χρήστος του Θωμά, αλλά και ο αγαπημένος έλληνας φίλος του παππού μου από τα χρόνια της ιταλικής κατοχής στην Ελλάδα ήταν το ίδιο πρόσωπο.

Μία ιστορία, δύο ζωές, πολλοί αποδέκτες

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Τρίτη 28 Ιανουαρίου

Είχαμε καθίσει σ' ένα ξύλινο παγκάκι στην άκρη της μικρής, άδειας από κόσμο, πλατείας. Δίπλα μας έφεγγε ξεψυχισμένα το φως μιας κολώνας που βρισκόταν αρκετά μέτρα μακριά. Το στενόμακρο κτήριο στην απέναντι πλευρά χώριζε άθελά του το ολόγιομο φεγγάρι στα δύο, την ίδια στιγμή που ένα σύννεφο κάλυπτε το άνω αριστερά τεταρτημόριό του. Προτού προλάβω να σκεφτώ ότι ένα μόλις σύννεφο και ένα ανθρώπινο κατασκεύασμα έκρυβαν το φως ενός ουράνιου σώματος, ολόκληρος ο κυκλικός δίσκος αποκαλύφθηκε, λες και αποφάσισε να πάρει την τύχη στα χέρια του και να απωθήσει τα «ενοχλητικά αντικείμενα».

«Λοιπόν, τι σχέση είχε ο παππούς σου με την Ελλάδα;» ρώτησε άξαφνα ο Θωμάς, ενώ διέσχιζε, δήθεν τυχαία, με τον δείκτη του δεξιού του χεριού την περιοχή ανάμεσα στον αγκώνα και την παλάμη του αριστερού μου χεριού.

Τι αφελής που ήμουν; Νόμισα ότι δεν είχε ακούσει

που είχα αναφέρει πριν λίγη ώρα για τη σχέση του παππού μου με την Ελλάδα. Και όμως. Λες και είχε αντιληφθεί ότι η ιστορία του αγαπημένου μου προγόνου τριγυρνούσε μέσα στο μυαλό μου και ότι έψαχνε ευκαιρία να ειπωθεί.

Το μυαλό μου γέμισε μεμιάς εικόνες και ακούσματα από τον παππού μου. Πολλές φορές μου είχε περιγράψει με τα μελανότερα χρώματα τη σκληρή καθημερινότητά του κατά τη διάρκεια των εφηβικών του χρόνων. Το πρωί πήγαινε στο σχολείο, αν και οι γονείς του δεν πολυσυμφωνούσαν με την αναγκαιότητα της ύπαρξής του. Το μεσημέρι, μετά το φαγητό, ο πατέρας του τον έπαιρνε μαζί με τους δύο αδερφούς του για να τον βοηθήσουν στις δύσκολες γεωργικές δουλειές. Το βράδυ μελετούσε τα μαθήματα του σχολείου του, ενώ φρόντιζε πάντα να βρίσκει λίγο χρόνο για να διαβάσει κλασική λογοτεχνία, από τα βιβλία που δανειζόταν από τη βιβλιοθήκη του σχολείου. Τον θυμάμαι να μου απαγγέλει με στόμφο μία από τις ατάκες του κυρίου Γκραντγκράιντ από τα *Δύσκολα χρόνια* του Ντίκενς: «Σ' αυτήν τη ζωή χρειαζόμαστε μονάχα πραγματικότητες» έλεγε και έπειτα ξεσπούσε σε γέλια χλευάζοντάς τον. «Η ζωή είναι φαντασία με κάποιες πινελιές από πραγματικότητες» ήταν το μότο του.

Ίσως έτσι εξηγούνταν και η πεποίθησή του ότι μια μέρα σ' αυτόν τον κόσμο θα επικρατήσει η παγκόσμια ειρήνη. Του προξενούσε απέχθεια οτιδήποτε σχετιζόταν με τον πόλεμο, από τα όπλα και τα τανκς μέχρι και την υποχρέωσή του στη στρατιωτική θητεία.

Στα χρόνια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου υπηρετούσε στην Ελλάδα. Αν και ουσιαστικά ήταν ανίδεος

από πολεμικές τέχνες, το πανεπιστημιακό του πτυχίο τον βοήθησε να γίνει έφεδρος αξιωματικός του ιταλικού στρατού. Περνούσε σχεδόν όλη τη μέρα στο στρατόπεδο, κάπου κοντά στα Γιάννενα, ακούγοντας από τους συναδέλφους του διάφορες ιστορίες για τον πόλεμο. Τα εμβατήρια που τους υποχρέωναν να τραγουδάνε δυνάμωναν το φρόνημα των στρατιωτών, αλλά όχι και το δικό του. Αυτός ήξερε καλά τα δεινά του πολέμου και ότι εξυπηρετούσε, όπως πάντα στους πολέμους, συγκεκριμένα συμφέροντα τα οποία καμία σχέση δεν είχαν με αυτά των απλών ανθρώπων, είτε των Ιταλών είτε των Ελλήνων. Μέσα σ' ένα τέτοιο κλίμα του ήταν αδύνατο να δημιουργήσει πραγματικές φιλίες, καθώς έπρεπε πάντα να προσέχει τι λέει και να αποφεύγει να εκδηλώνει τις σκέψεις του.

Όταν το 26ο ιταλικό σώμα στρατού έφτασε στα Γιάννενα το 1941, οι αξιωματικοί έψαχναν να επιτάξουν τα σπίτια των ευκατάστατων πολιτών. Τότε ένας καταδότης πλησίασε τον παππού μου και του είπε ότι γνωρίζει ένα όμορφο σπίτι με φιλήσυχους ανθρώπους για να μείνει. Εκείνος δίστασε λίγο, αλλά αποφάσισε τελικά να τους γνωρίσει.

Σε αντίθεση, όμως, με τη συντριπτική πλειοψηφία των Ιταλών αξιωματικών που έμεναν σε σπίτια πλούσιων ντόπιων, απαιτώντας περιποίηση και άφθονο φαγητό, ο ίδιος δεν ήθελε να γίνει βάρος. Γι' αυτό ζήτησε να συμβάλλει στα έξοδα του σπιτιού όσο θα έμενε μαζί τους. Φρόντισε μάλιστα από τις πρώτες μέρες να εκδηλώσει την απέχθειά του προς τον πόλεμο.

Από την πρώτη μέρα της διαμονής του στο σπίτι προσπαθούσε να συμπεριφέρεται στους σπιτονοικοκυ-

ρηδές του με ευγένεια, θέλοντας να τους ευχαριστήσει για την… αναγκαστική φιλοξενία του. Σύντομα κέρδισε την εμπιστοσύνη τους και μάλιστα απέκτησε ιδιαίτερα φιλικές σχέσεις με τον μπάρμπα-Γιάννη, τον πατέρα των δύο νεαρών εφήβων του σπιτιού. Πολλές φορές κάθονταν οι δυο τους δίπλα στο τζάκι και συζητούσαν μέχρι αργά τη νύχτα.

Ο παππούς μου του περιέγραφε τα παιδικά του χρόνια σε ένα ψαροχώρι έξω από τη Νάπολη και του έδειχνε φωτογραφίες της μικρής του αδερφής. Ο μπάρμπα-Γιάννης του μιλούσε για τα όμορφα χρόνια πριν από τον πόλεμο και κυρίως για τις εμπορικές του δραστηριότητες οι οποίες του απέφεραν αρκετά χρήματα».

Ο Θωμάς παρακολουθούσε με ιδιαίτερο ενδιαφέρον την ιστορία που του περιέγραφα. Πότε πότε ακουμπούσε τα ακροδάχτυλά μου σαν να ζητούσε να ακούσει τη συνέχειά της, δίνοντάς μου ταυτόχρονα την αίσθηση ότι το μυαλό του επεξεργάζεται διαρκώς τον τρόπο με τον οποίο μιλάω, καθώς και τις κινήσεις του σώματός μου.

«Ο παππούς μου ήταν γύρω στα είκοσι πέντε, αρκετά γοητευτικός, με μαύρο μουστάκι και ευγενική μορφή. Στην απέναντι πλευρά του δρόμου, σε ένα σπίτι που έμοιαζε περισσότερο με καλύβα, ζούσε ένα φτωχό ζευγάρι με τη δεκαεννιάχρονη κόρη του και τον έφηβο γιο του. Η όμορφη κοπέλα έβγαινε κάθε μέρα με το νυχτικό της στο παραθύρι και κοίταζε προς το δωμάτιο του παππού μου.

Μία μέρα εκείνος βρήκε το θάρρος και την πλησίασε. Ερωτευτήκαν σφόδρα ο ένας τον άλλο κι έκαναν

όνειρα για ένα κοινό μέλλον. Όπως χαρακτηριστικά μου είπε: «Ήταν αδύνατο να αντισταθώ στο πανέμορφο πρόσωπό της και το γεμάτο αυτοπεποίθηση χαμόγελό της». Τα κορίτσια της γειτονιάς, όταν έβλεπαν το κόρτε του παππού μου προς τη νεαρή συμπατριώτισσά τους, τραγουδούσανε ένα παραδοσιακό τραγούδι της Σικελίας που έλεγε:

Μες της Νάπολης σαν βγαίνω τα σοκάκια
βλέπω κάτι κοριτσάκια
που 'χουν μαύρα μάτια, κόκκινα χειλάκια
και τραγούδια λεν γλυκά
Τιριτόμπα, Τιριτόμπα
το φιλί σου είναι ζάχαρη γλυκό…

Το τραγούδι αυτό ήταν η πιο γλυκιά ανάμνησή του από έναν έρωτα που χάθηκε προτού ακόμη ξεκινήσει. Την ώρα που σιγοτραγουδούσα τους στίχους του ένα δάκρυ κύλησε από τα μάτια μου. Θέλοντας να αποφορτίσω την ένταση που υπήρχε μέσα μου σηκώθηκα από το παγκάκι και έκανα μερικά βήματα προς το κέντρο της πλατείας. Ο Θωμάς με ακολούθησε περιμένοντας να ακούσει τη συνέχεια της ιστορίας, χωρίς να έχει αντιληφθεί τη χλωμάδα του προσώπου μου.

Στη μέση της πλατείας, ακριβώς μπροστά στα πόδια μου, διέκρινα μία παράξενη σύνθεση, η οποία μου τράβηξε την προσοχή και καταλάγιασε τη συναισθηματική μου φόρτιση. Κάθισα οκλαδόν ακουμπώντας το μυστικό τετράδιο δίπλα μου θέλοντας να παρατηρήσω καλύτερα το σχέδιο που απλωνόταν μπροστά στα πόδια μου. Στα εξάγωνα πλακάκια της πλατείας ήταν χα-

ραγμένα ερπετά, όμοια μεταξύ τους, που έμοιαζαν με σαύρες. Ήταν τοποθετημένα με τέτοιον τρόπο το ένα δίπλα στο άλλο, ώστε να μην μένουν κενά μεταξύ τους. Τρία πόδια διαφορετικών ερπετών ενώνονταν σε ένα σημείο, τρία γόνατα ενώνονταν σε ένα άλλο και το ίδιο ακριβώς γινόταν με τα κεφάλια τους. Δινόταν η εντύπωση πως κάποιος είχε κολλήσει το ένα ερπετό δίπλα στο άλλο, καταφέρνοντας να μην ξεχωρίζει από κάτω το λευκό χρώμα από τα πλακάκια της πλατείας.

Είχα δει πολλές φορές συμμετρικά σχήματα σε έργα τέχνης, όμως ποτέ δεν είχα παρατηρήσει ένα συγκεκριμένο σχήμα –όπως εδώ ένα ερπετό– να περιστρέφεται με διάφορους τρόπους, δημιουργώντας τελικά ένα μωσαϊκό ερπετών τα οποία ενώνονταν μεταξύ τους χωρίς να αφήνουν το παραμικρό κενό.

Ο Θωμάς με πλησίασε, κάθισε δίπλα μου και κοίταξε προς τη σύνθεση που μου είχε τραβήξει το ενδιαφέρον. Παρατήρησε αρκετή ώρα τα ερπετά στρέφοντας το κεφάλι του πότε δεξιά πότε αριστερά προσπαθώντας να αντιληφθεί τον τρόπο με τον οποίο αυτά είχαν περιστραφεί,[37] ώστε να προκύψει το παράξενο μωσαϊκό.

Προτού, όμως, προλάβει να αρθρώσει λέξη, ένα από τα ζωγραφισμένα ερπετά άρχισε να ζωντανεύει, να μετατρέπεται σε τρισδιάστατη σαύρα και να εγκαταλείπει τη σύνθεση. Γρήγορα αντιληφθήκαμε ότι το σχέδιο δεν ήταν δισδιάστατο, όπως αρχικά νομίσαμε, αλλά τρισδιάστατο και ότι εμείς ήμασταν πια μέρος του. Η σαύρα πέρασε πίσω από την πλάτη μας και διέσχισε κατά μήκος το μυστικό τετράδιο που μας είχε χαρίσει ο Μάουκ. Στη συνέχεια σκαρφάλωσε πάνω σε μια χάρτινη κατασκευή σε σχήμα δωδεκάεδρου. Προ-

σπαθώντας να κάνει περισσότερο αισθητή την παρουσία της ξεφύσησε με δύναμη αφήνοντας έναν υπόκωφο στεναγμό. Έπειτα, πήδηξε μέσα σε ένα κουβαδάκι που περιείχε διάφορα μικροπράγματα για να επιστρέψει και πάλι στο μωσαϊκό και να μετατραπεί σε δισδιάστατο σχέδιο, εγκαταλείποντας τον τρισδιάστατο χώρο μας.[38]

Κοιταχτήκαμε με τον Θωμά στα μάτια, έχοντας την έκπληξη ζωγραφισμένη στο πρόσωπό μας. Τα ερπετά ζούσαν μεταξύ της δισδιάστατης ακινησίας που τους επέβαλλε ο δημιουργός του μωσαϊκού και της τρισδιάστατης πραγματικότητας που βίωναν μόλις αποφάσιζαν να ξεφύγουν από το σχέδιο και να κινηθούν στον χώρο της πλατείας.

Στιγμιαία πέρασε από το μυαλό μου ότι και εμείς, ο Θωμάς κι εγώ, συμμετείχαμε στο ίδιο ακριβώς παιχνίδι, αφού εγκαταλείψαμε τη δική μας πραγματικότητα. Κοιτώντας έναν πίνακα του Έσερ, εκείνος στο μουσείο στη Χάγη και εγώ στον εκθεσιακό χώρο στη Ρώμη, ξαφνικά –άγνωστο πώς– βρεθήκαμε σε μια παράξενη πολιτεία, το Ατράνι, που λειτουργεί σύμφωνα με τους νόμους που ορίζουν τα έργα του Έσερ. Όπως ακριβώς και για τα ερπετά, οι δύο διαφορετικοί κόσμοι φάνταζαν στα μάτια μας το ίδιο αληθινοί.

Ένιωσα ότι και ο Θωμάς έκανε παρόμοιες σκέψεις τη στιγμή που τα μάτια μας αντάμωναν. Αγκαλιαστήκαμε σφιχτά. Είχαμε αντιληφθεί και οι δύο την κοινή μας πορεία. Αυτή η πόλη ήταν και για εκείνον και για εμένα –αλλά για κανέναν άλλο που ζούσε σ' αυτήν– ένα ταξίδι σε μια άλλη πραγματικότητα.

Κανείς μας, όμως, τότε δεν μπορούσε να φανταστεί

ότι αυτά που μας ένωναν ήταν πολύ περισσότερα. Σαν από ένστικτο, ο Θωμάς θέλησε να μάθει τη συνέχεια της ιστορίας του παππού μου.

«Λοιπόν; Πώς εξελίχθηκε ο έρωτας του παππού σου με τη νεαρή Ελληνίδα;» ρώτησε.

«Για τρεις τέσσερις μήνες περνούσαν υπέροχα μαζί και ο έρωτάς τους είχε γίνει γνωστός σε ολόκληρη τη γειτονιά. Ένα κυριακάτικο απόγευμα του Σεπτέμβρη του 1943, που έμελλε να είναι και το τελευταίο που θα ήταν μαζί, πήγαν σε κάποιο γήπεδο στην άκρη της πόλης, στο οποίο οι Ιταλοί στρατιώτες συνήθιζαν να κάνουν αγώνες ιππασίας. Εκεί μαζευόταν πολύς κόσμος και από διάφορες συνοικίες, από την Αιακιδών και τη Λούτσα μέχρι και τα Ζευγάρια. Οι έφιπποι φορούσαν στρατιωτικές στολές, ψηλές μπότες και στενόμακρα καπέλα. Όλα τα άλογα ήταν καλοζωισμένα και περνούσαν μάλλον εύκολα πάνω από τα ξύλινα αυτοσχέδια εμπόδια. Στο τέλος των αγώνων δίνονταν βραβεία στους νικητές.

Ένα τέτοιο περιβάλλον διάλεξε ο παππούς μου για να της προτείνει να γίνει γυναίκα του, βγάζοντας από την τσέπη του ένα δαχτυλίδι, που είχε φροντίσει να φέρει από την Ιταλία λίγες μέρες νωρίτερα, όταν είχε πάει στην πατρίδα με άδεια. Η νεαρή Ελληνίδα τον αγκάλιασε χαρίζοντάς του ένα παθιασμένο φιλί που έκανε τους γύρω τους να σαστίσουν.

Την επόμενη μέρα η συνθηκολόγηση των Ιταλών με τους συμμάχους προκάλεσε ουσιαστικά την κατάρρευση της δομής του ιταλικού στρατού. Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1943 ο Ιταλός φρούραρχος της πόλης των Ιωαννίνων ενημέρωσε τον Γερμανό αξιωματικό, που

ήταν ο σύνδεσμος με το 26ο ιταλικό σώμα στρατού, πως θα παραδώσουν τον στρατιωτικό οπλισμό στους Γερμανούς.

Πριν καλά καλά ο παππούς μου αντιληφθεί τι είχε συμβεί, βρέθηκε να διασχίζει μαζί με το ιταλικό στράτευμα τους κεντρικούς δρόμους των Ιωαννίνων προκειμένου να επιστρέψουν στην πατρίδα τους μέσω της Αλβανίας. Ανάμεσα στον λιγοστό κόσμο που ήταν στους δρόμους για να τους αποχαιρετήσει βρισκόταν και η αγαπημένη του. Ευτυχώς πρόλαβε να της δώσει ένα σημείωμα, γραμμένο στα ιταλικά, που έλεγε μεταξύ άλλων: «Μόλις τελειώσει ο πόλεμος θα γυρίσω να σε βρω».

«Και γύρισε;» ρώτησε ο Θωμάς με την αγωνία ζωγραφισμένη στο πρόσωπό του αλλοιώνοντας ελαφρώς τα χαρακτηριστικά του.

«Επέστρεψε έξι περίπου χρόνια αργότερα και αφού είχε τελειώσει ο ελληνικός εμφύλιος, αλλά δεν κατάφερε να τη βρει πουθενά. Ο φίλος του από την περίοδο της διαμονής του στην Ελλάδα, ο μπάρμπα-Γιάννης, του είπε ότι η οικογένειά της εγκατέλειψε το σπίτι τους και μετακόμισε στη Θεσσαλονίκη για άγνωστους λόγους περίπου τρεις μήνες μετά από την αποχώρηση του ιταλικού στρατού. Ο παππούς μου φυσικά δεν εγκατέλειψε την προσπάθεια. Πήγε στη Θεσσαλονίκη και προσπάθησε να συλλέξει όσο περισσότερες πληροφορίες μπορούσε. Παρότι, όμως, έμεινε σχεδόν έξι μήνες εκεί, δεν κατάφερε να την εντοπίσει. Λίγο πριν πεθάνει μου εκμυστηρεύτηκε ότι δεν κατάφερε να καταπολεμήσει ποτέ την έντονη επιθυμία του να τη συναντήσει. Νομίζω, όμως, τελικά, ότι περισσότερο τον κα-

τέτρεχε η απορία αν εκείνη τον αναζήτησε ποτέ» είπα με βεβαιότητα.

«Δεν πρόλαβε» μουρμούρισε ο Θωμάς μέσα από τα δόντια του φανερά στεναχωρημένος.

Τον κοίταξα έκπληκτη. Πώς γνώριζε ότι η νεαρή Ελληνίδα δεν πρόλαβε να αναζητήσει τον παππού μου; Πώς γνώριζε την απάντηση σε μία ερώτηση που ο παππούς μου έψαχνε μέχρι τον θάνατό του; Τα ελάχιστα δευτερόλεπτα που μεσολάβησαν μέχρι ο Θωμάς να δώσει απαντήσεις στα ερωτήματα που ξεπηδούσαν σαν φλόγες μέσα από το μυαλό μου μού φάνηκαν αιώνας.

«Η Χριστίνα ήταν πολύ ερωτευμένη με τον Φεντερίκο και ποτέ δεν τον ξέχασε» είπε σταματώντας για να πάρει μία βαθιά ανάσα.

Έμεινα άφωνη για δεύτερη φορά διαπιστώνοντας ότι γνώριζε τόσο το όνομα του παππού μου όσο και της ελληνίδας φίλης του, αν και εγώ ποτέ δεν τα ανέφερα στη διήγησή μου. Ήταν, επίσης, ξεκάθαρο στα μάτια μου ότι η ιστορία αυτή του ήταν πολύ οικεία.

«Μετά την απρόσμενη και για τους δύο επιστροφή του παππού σου στην Ιταλία η Χριστίνα έπεσε σε κατάθλιψη. Σταμάτησε να βγαίνει από το σπίτι και έτρωγε ελάχιστα. Έναν μήνα μετά, τα πρώτα σημάδια της εγκυμοσύνης εμφανίστηκαν. Είχε ζαλάδες και έκανε συχνά εμετούς. Οι γονείς της προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να κρύψουν από τους γείτονές τους την εγκυμοσύνη της κόρης τους. Θα ήταν αδιανόητο γι' αυτούς η Χριστίνα να γεννήσει το παιδί ενός ιταλού κατακτητή, έστω και αν ο Φεντερίκο είχε καταφέρει να κερδίσει τη συμπάθεια όλης της γειτονιάς» συνέχισε.

Ρουφούσα κάθε λέξη του Θωμά, ενώ ταυτόχρονα λυπόμουν που ο αγαπημένος μου παππούς δεν έμαθε ποτέ για την ύπαρξη ενός απογόνου του.

«Για να αποφύγουν τη διαπόμπευση της κόρης τους, αποφάσισαν να μετακομίσουν στη Θεσσαλονίκη, αρχικά ως φιλοξενούμενοι στο σπίτι της θείας της Χριστίνας και λίγο αργότερα νοίκιασαν ένα σπίτι στα περίχωρα της πόλης. Λίγους μήνες μετά ήρθε στη ζωή ένα υγιέστατο κοριτσάκι, που αργότερα ονομάστηκε Ελευθερία».

«Και η Χριστίνα γιατί ποτέ δεν αναζήτησε τον παππού μου;» ρώτησα ανυπομονώντας για την απάντηση.

«Μη βιάζεσαι» μου είπε ήρεμα ο Θωμάς, ενώ έφερνε βόλτες περιμετρικά της σύνθεσης με τις σαύρες στο κέντρο της πλατείας και έχοντας σφίξει τα χέρια του πίσω από την πλάτη του.

«Μόλις η Ελευθερία έγινε ενός έτους και ο πόλεμος τελείωσε, η Χριστίνα έθεσε ως βασικό της στόχο να πάει στην Ιταλία για να αναζητήσει τον Φεντερίκο. Δούλεψε περιστασιακά, πρώτα ως βοηθός στο τσαγκαράδικο της γειτονιάς της και έπειτα ως υφάντρα σε μια μικρή βιοτεχνία ρούχων, προσπαθώντας να αποταμιεύσει κάποια χρήματα για να κάνει το μεγάλο ταξίδι. Ενώ τα οικονομικά της βελτιώνονταν αργά αλλά σταθερά, η κατάσταση στην Ελλάδα χειροτέρευε διαρκώς και η χώρα γρήγορα οδηγήθηκε σε έναν αιματηρό εμφύλιο.

Η Χριστίνα αποφάσισε τελικά να ταξιδέψει στην Ιταλία παρά τις δύσκολες συνθήκες. Ένα ολόκληρο βράδυ προσπαθούσε να τη μεταπείσει ο πατέρας της, αλλά μάταια. Άφησε την Ελευθερία στους γονείς της και ένα βροχερό πρωινό του Μάρτη του 1947 ξεκίνησε

για την Ιταλία. Το βράδυ τη βρήκε σε ένα μικρό χωριό, λίγα χιλιόμετρα έξω από τα Ιωάννινα. Αποφάσισε να διανυκτερεύσει εκεί στο σπίτι μιας παλιάς της φίλης, από τον καιρό που ζούσε στην πρωτεύουσα της Ηπείρου.

Εκείνη τη μοιραία νύχτα το χωριό δέχτηκε επίθεση από μια ομάδα ανταρτών του επονομαζόμενου Δημοκρατικού Στρατού. Ελάχιστοι από τους κατοίκους κατόρθωσαν να διαφύγουν και να γλιτώσουν τη σφαγή. Δυστυχώς, η ζωή της Χριστίνας και ταυτόχρονα και το όνειρό της να συναντήσει τον μοναδικό άνθρωπο που ερωτεύτηκε και αγάπησε θάφτηκαν την καταραμένη εκείνη νύχτα» είπε με θλιμμένο ύφος ο Θωμάς.

Από όσα μου είχε διηγηθεί ο παππούς μου, δεν μου είχε αφήσει καμία αμφιβολία ότι ο έρωτάς τους ήταν αμοιβαίος. Γι' αυτό, άλλωστε, δεν σταμάτησε να αναζητά τη Χριστίνα σε ολόκληρη τη ζωή του. Αλλά τώρα τα πράγματα ήταν ξεκάθαρα. Και η Χριστίνα προσπάθησε να τον βρει πληρώνοντάς το με τη ζωή της. Δεν ξέρω αν αυτό θα απάλυνε ή θα φόρτιζε συναισθηματικά τον παππού μου, αν προλάβαινε να το μάθει προτού πεθάνει. Εγώ, όμως, τουλάχιστον, ήμουν χαρούμενη που έμαθα τη συνέχεια αυτής της ιστορίας, έστω και αν είχε τραγικό τέλος.

Αυτά σκεφτόμουν την ώρα που βαδίζαμε σκυφτοί και αμίλητοι με τον Θωμά πάνω στο πλακόστρωτο δρομάκι που ένωνε τη μικρή πλατεία με το ξενοδοχείο μας. Ξαφνικά, συνειδητοποίησα ότι ο έρωτας του παππού μου με τη Χριστίνα παρέμεινε ζωντανός μέσα από το παιδί τους.

«Και η Ελευθερία;» ρώτησα.

«Η Ελευθερία μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη με τον παππού και τη γιαγιά της. Γύρω στα εικοσιπέντε της παντρεύτηκε και γέννησε ένα αγοράκι. Εμένα!»

Έμεινα άναυδη. Σταμάτησα στη μέση του δρόμου. Η καρδιά μου χτυπούσε δυνατά. Χρειάστηκε να περάσουν αρκετές στιγμές μέχρι να συνειδητοποιήσω αυτό που μόλις είχε ξεστομίσει ο Θωμάς.

«Θέλεις να πεις…;» είπα και διέκοψα απότομα τη φράση μου, μέχρι το μυαλό μου να επεξεργαστεί τις νέες πληροφορίες.

«Θέλεις να πεις ότι ο παππούς μου είναι… και δικός σου παππούς;»

«Ακριβώς» απάντησε ο Θωμάς με ένα θλιμμένο χαμόγελο.

Έπεσα στην αγκαλιά του και άρχισα να κλαίω με λυγμούς. Ο Θωμάς με έσφιγγε με δύναμη και προσπαθούσε να με παρηγορήσει. Σήκωσε απαλά το κεφάλι μου από τους ώμους του, σκούπισε τα δάκρυά μου με ένα χαρτομάντιλο που έβγαλε από την τσέπη του και χάιδεψε τα μαλλιά μου. Έπειτα κοιταχτήκαμε μέσα στα μάτια. Μια βαθιά έλξη έφερε τα πρόσωπά μας πιο κοντά και τα χείλη μας ενώθηκαν. Πρέπει να πέρασαν αρκετά δευτερόλεπτα, που όμως φάνηκαν σαν μία στιγμή, μέχρι τα χείλη μας να απομακρυνθούν ξανά.

Δεν τολμήσαμε να κοιτάξουμε ο ένας τον άλλο. Χαμηλώσαμε τα μάτια μας και συνεχίσαμε την πορεία μας. Μέχρι να φτάσουμε στο ξενοδοχείο που θα μας φιλοξενούσε τη νύχτα δεν ανταλλάξαμε ούτε μία κουβέντα.

Ένα διαφορετικό ξενοδοχείο

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Τετάρτη 31 Ιανουαρίου

Ο λασπωμένος δρόμος ήταν γεμάτος λακκούβες. Στο νερό που είχε συγκεντρωθεί σε μία από αυτές καθρεφτίζονταν το φεγγάρι και τα κλαδιά ενός δέντρου, ενώ δίπλα τους διακρίνονταν καθαρά τα ίχνη που άφησαν δύο αυτοκίνητα, δύο ποδήλατα, αλλά και δύο πεζοί, οι οποίοι περπατούσαν σε αντίθετες κατευθύνσεις.[39] «Μία λασπωμένη λακκούβα αφηγείται μία ιστορία» σκέφτηκα, ενώ εμφανιζόταν μπροστά μας η είσοδος του ξενοδοχείου.

Ανοίξαμε την πόρτα αμίλητοι και πλησιάσαμε στο χώρο υποδοχής. Εκεί μας καλωσόρισε ένας υπάλληλος και μας έδωσε τα κλειδιά για τα δωμάτιά μας.

«Η κυρία είναι στο Β21 και ο κύριος στο Β22» είπε.

«Σε ποιον όροφο πρέπει να πάμε;» ρώτησε ο Θωμάς.

«Στον Β2», απάντησε ο υπάλληλος, την ώρα που σημείωνε με το μολύβι του στο βιβλίο αφίξεων επισκεπτών.

Για πρώτη φορά μετά από αρκετή ώρα κοιταχτήκαμε ξανά, τώρα όμως σαστισμένοι. Τι σήμαινε, άραγε,

αυτό το Β2; Ο υπάλληλος σήκωσε τα μάτια του και αμέσως αντιλήφθηκε ότι αδυνατούσαμε να καταλάβουμε αυτό που μας είχε πει.

«Μάλιστα…» είπε χαμογελώντας.

«Απ' ό,τι φαίνεται δεν γνωρίζετε τίποτα για το ξενοδοχείο μας» συμπλήρωσε.

Σηκώθηκε από την καρέκλα του και μας παρακάλεσε να τον ακολουθήσουμε. Μας οδήγησε στο λόμπι, όπου υπήρχε ένα αίθριο, από το οποίο μπορούσαμε να δούμε όλους τους ορόφους του ξενοδοχείου. Σηκώσαμε τα μάτια μας ψηλά και σύντομα αντιληφθήκαμε την παραδοξότητα του κτηρίου. Αρχικά, διακρίναμε δύο ορόφους με δωμάτια, αλλά στη συνέχεια, μόλις εστιάσαμε το βλέμμα μας στην οροφή του δευτέρου ορόφου, ένα νέος κόσμος ανοίχτηκε μπροστά μας. Η οροφή μετατράπηκε –άγνωστο πώς– σε πάτωμα και δύο ακόμη όροφοι πανομοιότυποι με τους αρχικούς εμφανίστηκαν μπροστά στα έκπληκτα μάτια μας.[40] Μόλις απομακρύναμε ξανά το βλέμμα μας από την οροφή, το κτήριο, λες και αναδιπλώθηκε, μετατράπηκε και πάλι σε ένα διώροφο ξενοδοχείο.

«Είναι σαν το ακορντεόν. Μόλις επεκταθεί η φυσούνα του, οι διαστάσεις του αυξάνονται αποκαλύπτοντας το συνολικό του μέγεθος, αλλά μόλις συμπιεστεί ξανά επανέρχεται στο αρχικό» σχολίασε ο Θωμάς.

«Δύο όροφοι στο Α διάζωμα και άλλοι δύο στο Β. Εσείς είστε στον Β2, επομένως πρέπει να πάτε στο Β διάζωμα και να ανεβείτε στον δεύτερο όροφο. Οφείλω, επίσης, να σας ενημερώσω ότι στα δύο διαζώματα εφαρμόζονται οι κανόνες συμμετρίας. Όλα τα αντικείμενα που υπάρχουν στον όροφο Α1, υπάρχουν και στο

αντικατοπτρικό τους σημείο στον Β1. Ακριβώς το ίδιο συμβαίνει και στους ορόφους Α2 και Β2. Αν, λοιπόν, η κυρία την ώρα που κοιμάται στο δωμάτιό της δει την πολυθρόνα δίπλα στο κρεβάτι της να κινείται δεν πρέπει να τρομάξει. Απλά, ο ένοικος του δωματίου Α21, που είναι το συμμετρικό του Β21, για κάποιο λόγο μετακίνησε την ολόιδια πολυθρόνα που έχει στο δικό του δωμάτιο. Αυτό γίνεται για να διατηρηθεί η συμμετρία, η οποία είναι απαραίτητη για τη στατικότητα του κτηρίου», πρόσθεσε με βεβαιότητα ο υπάλληλος.

«Ωραία, αλλά πώς θα φτάσουμε μέχρι τον όροφο Β2;» ρώτησα εντυπωσιασμένη.

«Είναι απλό. Θα ανεβείτε με τις σκάλες, δεν έχουμε ανελκυστήρα, μέχρι τον διάδρομο του δευτέρου ορόφου του Α διαζώματος. Έπειτα, καθώς θα κοιτάτε προς τα πάνω, προς την οροφή του κτηρίου, οι τοίχοι του διαδρόμου θα μετατραπούν σταδιακά σε πάτωμα. Θα αρχίσετε να περπατάτε πάνω του. Όπως αντιλαμβάνεστε, αφού οι τοίχοι θα έχουν γίνει πάτωμα, η οροφή θα έχει γίνει τοίχος.[41] Όταν πλησιάσετε προς την οροφή, η οποία, όπως σας είπα, θα έχει γίνει τοίχος, αυτή θα μετατραπεί σιγά σιγά σε πάτωμα. Έτσι θα καταφέρετε να πατήσετε στην οροφή. Αν τότε κοιτάξετε προς τα πάνω, θα δείτε άλλους δύο ορόφους, εκείνους του Β διαζώματος. Σ' αυτό το σχέδιο μπορείτε να δείτε αυτό που σας περιέγραψα», είπε με ένα μάλλον εκνευριστικό χαμόγελο βγάζοντας από την τσέπη του ένα διαφημιστικό φυλλάδιο του ξενοδοχείου.

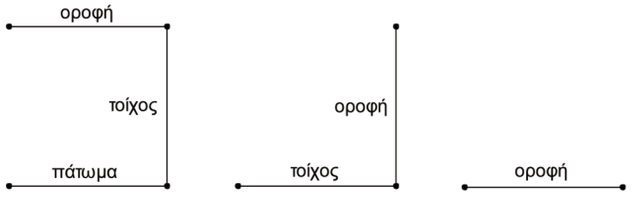

Το σχέδιο ήταν ξεκάθαρο. Έπρεπε, όμως, να δούμε πώς όλα αυτά θα γίνονταν στην πράξη. Ξεχυθήκαμε προς τις σκάλες αδημονώντας να βιώσουμε τη συμμετρία του παράξενου αυτού κτηρίου.

«Μισό λεπτό, περιμένετε λίγο» φώναξε τρέχοντας πίσω μας ο υπάλληλος.

«Ξέχασα να σας δώσω αυτό το σημείωμα που άφησε για εσάς ο κ. Έσερ» είπε μόλις έφτασε ξανά κοντά μας.

Άνοιξα τον φάκελο, έβγαλα από μέσα ένα λευκό χαρτί που πάνω αριστερά είχε το λογότυπο και μία εικόνα του ξενοδοχείου. Στη μέση της σελίδας υπήρχε ένα χειρόγραφο σημείωμα του Έσερ: «Ραντεβού αύριο το πρωί στις εννέα ακριβώς για πρωινό». Ευχαριστήσαμε τον υπάλληλο που μας έδωσε το σημείωμα του δώσαμε ένα μικρό φιλοδώρημα και κατευθυνθήκαμε ξανά προς τις σκάλες. Ακολουθώντας τις οδηγίες του κατορθώσαμε να φτάσουμε στα δωμάτιά μας εκστασιασμένοι από όσα είχαν δει τα μάτια μας. Ο Θωμάς με καληνύχτισε χαρίζοντάς μου ένα φιλί στο μάγουλο.

Μετά από λίγη ώρα ξάπλωνα στο κρεβάτι μου, αλλά η υπερένταση δεν με άφηνε να κοιμηθώ. Σκεφτόμουν την παράξενη μέρα που πέρασα. Από το περασμένο πρωινό και την έκθεση έργων του Έσερ που διοργάνωνε η Αρχιτεκτονική Σχολή της Ρώμης, στην

απρόσμενη και ανεξήγητη μετάβασή μου στο Ατράνι. Αλλά, πολύ περισσότερο, συλλογιζόμουν την περιήγησή μας στα αξιοθέατα της μικρής αυτής πόλης, τα οποία αποδείχτηκε ότι ήταν μία τρισδιάστατη έκθεση των δισδιάστατων έργων του Έσερ.

Λίγες στιγμές προτού αφεθώ στην αγκαλιά του Μορφέα, στροβίλισε μέσα στο μυαλό μου ο έρωτας του παππού μου με τη Χριστίνα, η Ελευθερία, ο Θωμάς, το χαμόγελό του και η αγκαλιά του. Θα πρέπει, ήδη, να είχαν μισοκλείσει τα μάτια μου, όταν αναρωτιόμουν πώς θα εξελιχθεί αυτή η ιστορία.

Ένα τετράδιο διηγείται μία ιστορία

Το τηλέφωνο χτυπούσε επίμονα με εκείνο το ενοχλητικό «ντριν» των παλαιών τηλεφώνων. Είχα αμελήσει να αλλάξω τον απεχθή ήχο, παρότι πολλές φορές είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου ότι θα το κάνω. Αλλά τώρα, μόλις στις οκτώ και είκοσι το πρωί, ο ήχος ακουγόταν ακόμη πιο άγριος στ' αυτιά μου μιας και κανείς δεν μου τηλεφωνούσε ποτέ τέτοια ώρα.

Δεν είχαν περάσει ούτε δεκαπέντε λεπτά από την ώρα που ξύπνησα. Αφού πλύθηκα και έφτιαξα έναν διπλό εσπρέσο, μήπως και καταφέρουν τα νυσταλέα μάτια μου να ανοίξουν, κάθισα, σχεδόν ξάπλωσα, στην αναπαυτική πολυθρόνα του σαλονιού, προσπαθώντας να οργανώσω τη σκέψη μου και να προγραμματίσω τη δύσκολη μέρα που με περίμενε.

Η μισάνοιχτη πόρτα του υπνοδωματίου μου, όμως, με αποπροσανατόλιζε. Στο διπλό μου κρεβάτι κοιμόταν ακόμη η Φραντσέσκα, η κοπέλα που είχα γνωρίσει περίπου έναν μήνα πριν και που αργότερα θα γινόταν γυναίκα μου. Το πάπλωμα αγκάλιαζε το γραμμωμένο σώμα της, αλλά ολόκληρο το αριστερό της πόδι είχε ξεγλιστρήσει, γυμνό όπως ήταν, έξω από τα σκεπά-

σματα, προκαλώντας τις ανδρικές μου ορμές. Γύρισα το κεφάλι μου προς το παράθυρο, προσπαθώντας να βγάλω από το μυαλό μου τη νύχτα που περάσαμε, αντιστεκόμενος στην έντονη επιθυμία να βρεθώ ξανά μαζί της. Άλλη μία βροχερή, παγωμένη χειμωνιάτικη μέρα ξεκινούσε, σκέφτηκα καθώς ρουφούσα την τελευταία γουλιά καφέ και οι σταγόνες της βροχής γλιστρούσαν πάνω στο παράθυρο.

Το τηλέφωνο χτύπησε ακριβώς εκείνη τη στιγμή, σαν ξυπνητήρι, λες και ήταν το σύνθημα για να σηκωθώ από τη ζεστή πολυθρόνα, να ντυθώ και να ξεχυθώ στους δρόμους της Ρώμης κυνηγώντας την καθημερινότητα. Έτρεξα να το σηκώσω προτού ξυπνήσει η Φραντσέκα.

«Καλημέρα, τηλεφωνώ από το νοσοκομείο Σαν Τζιοβάνι…»

«Κάθε Τετάρτη το μάθημα αρχίζει στις εννέα και μισή και όχι στις οκτώ» βιάστηκα να απαντήσω εκνευρισμένα, υποθέτοντας ότι στην άλλη γραμμή βρισκόταν κάποια από τις νοσηλεύτριες που είχαν αναλάβει να ενημερώνουν τους φοιτητές όταν καθυστερούσαν στα μαθήματα που γίνονταν στο πανεπιστημιακό νοσοκομείο, στο πλαίσιο της πρακτικής άσκησης των φοιτητών Ιατρικής.

«Ποιο νοσοκομείο είπατε;» ρώτησα, προτού η φωνή στην άλλη γραμμή προλάβει να πάρει τον λόγο, αντιλαμβανόμενος ότι είχα καταλάβει λάθος και ότι η κυρία είχε αναφέρει άλλο νοσοκομείο.

«Από το νοσοκομείο Σαν Τζιοβάνι. Τηλεφωνώ για να σας ενημερώσω ότι η μητέρα σας, η κυρία Ραφαέλα Μπελσίνι, εισήχθη εσπευσμένα πριν από μισή ώρα στο

νοσοκομείο μας μετά από ένα λιποθυμικό επεισόδιο. Ο πατέρας σας μας άφησε το τηλέφωνό σας προκειμένου να σας ενημερώσουμε, γιατί ο ίδιος ακολουθούσε το φορείο που τη μετέφερε στα επείγοντα».

«Ευχαριστώ» πρόλαβα να ψελλίσω καθώς έκλεινα το τηλέφωνο νιώθοντας το αίμα μου να παγώνει.

Δεν την περίμενα αυτήν την εξέλιξη. Όταν δύο περίπου μήνες πριν επισκέφθηκε τον γιατρό της, έχοντας έντονους πονοκεφάλους, κανείς μας δεν μπορούσε να φανταστεί τι θα επακολουθούσε. Μετά τη μαγνητική τομογραφία στην οποία υποβλήθηκε ήταν πια ξεκάθαρο για όλους τους ειδικούς, ακόμη και για μένα που φοιτούσα στο πέμπτο έτος της Ιατρικής, ότι η μητέρα μου είχε κακοήθη όγκο στον εγκέφαλο. Ελπίζαμε ότι η επιστήμη έχει προχωρήσει τόσο πολύ που θα μπορούσε να επέμβει και στην περίπτωσή της. Ο θεράπων, όμως, ιατρός της μας ξεκαθάρισε ότι μία χειρουργική επέμβαση θα ήταν ανώφελη και ιδιαίτερα επικίνδυνη, καθώς ο όγκος ήταν αρκετά μεγάλος. Όταν η μητέρα μου τον ρώτησε, εμφανώς εμβρόντητη, πόσο χρόνο ζωής έχει, εκείνος χαμήλωσε τα μάτια του, ήπιε λίγο από το τσάι του και είπε λυπημένος ότι θα ήταν απίθανο να ζήσει περισσότερο από έξι μήνες.

Παρόλα αυτά, βρήκε τη δύναμη να αντιμετωπίσει με αισιοδοξία την κατάσταση. Δεν ήταν λίγες οι φορές που έλεγε στον πατέρα μου ότι θα διαψεύσει τον γιατρό. Και μέχρι ένα σημείο το πέτυχε, καθώς τα αποτελέσματα των εξετάσεων άφηναν μία χαραμάδα αισιοδοξίας. Θέλοντας να συμμεριστώ την αισιοδοξία της, απευθύνθηκα σε κάποιους από τους καθηγητές μου στο Πανεπιστήμιο, δείχνοντάς τους τις εξετάσεις της,

με την προσδοκία να μου χαρίσουν μία νότα ελπίδας, κάτι που όμως δεν συνέβη.

Αν και τα τελευταία χρόνια ζούσα σε δικό μου σπίτι και οι συναντήσεις μας περιορίζονταν σε μία έως δύο φορές την εβδομάδα, το τελευταίο διάστημα η σκέψη της τριγυρνούσε διαρκώς στο μυαλό μου. Ήταν αδύνατο να συνεχίσω να ζω το ίδιο ανέμελα με πριν. Σε κάθε μου δραστηριότητα το μυαλό μου έκανε διάφορους συνειρμούς καταλήγοντας πάντα σ' αυτήν. Θυμόμουν έντονα τα χρόνια που ήμουν μικρό παιδί και εκείνη δεν είχε κλείσει ούτε τα τριάντα. Ήταν τότε που ένιωθα ότι είχε αφιερώσει τη ζωή της σε μένα. Αλλά, κυρίως, αναπολούσα εκείνες τις στιγμές που αποδείκνυαν τη συνύπαρξη της σοφίας του μυαλού της και της ζεστασιάς της καρδιάς της.

Προσπαθούσα να συμβιβαστώ με την ιδέα του πιθανού χαμού της. Παρόλα αυτά, το τηλεφώνημα εκείνο το παγωμένο πρωινό της δωδεκάτης Φεβρουαρίου μου φάνηκε εντελώς απρόσμενο. Ένιωσα ένα απότομα ξαφνικό και έντονο μίσος για όλα. Για μένα που δεν ήμουν εκεί μαζί της την ώρα που συνέβη το λιποθυμικό επεισόδιο, για την τηλεφωνήτρια που με ενημέρωσε, για τον πατέρα μου που δεν μου τηλεφώνησε νωρίτερα, για τους γιατρούς που εδώ και δύο μήνες δεν βρήκαν τον τρόπο να τη σώσουν. Την αγανάκτησή μου καταλάγιασε η σκέψη πως, ίσως, δεν είχε πεθάνει ακόμη και ότι περίμενε να συναντήσει τον μοναχογιό της.

Ντύθηκα γρήγορα, έβαλα τον αγαπημένο μου σκούφο, που μου είχε χαρίσει εκείνη στα περασμένα μου γενέθλια, σαν αύριο, πριν από ένα χρόνο. Μισή ώρα αργότερα βρισκόμουν στο νοσοκομείο. Στην αίθουσα

αναμονής περίμενε ο πατέρας μου κάποια ενημέρωση από τους γιατρούς. Το πρόσωπό του ήταν χλωμό, σχεδόν αλλοιωμένο από την αγωνία. Αγκαλιαστήκαμε χωρίς να μιλήσουμε. Μετά από είκοσι περίπου λεπτά, που όμως μου φάνηκαν τουλάχιστον διπλάσια, έξω από την πόρτα με την επιγραφή «Επείγοντα περιστατικά» εμφανίστηκε ο θεράπων ιατρός της. Μας ενημέρωσε ότι η ζωή της είχε προσωρινά διαφύγει τον κίνδυνο, αν και η νέα μαγνητική τομογραφία έδειχνε ότι δεν έπρεπε να εφησυχάσουμε. Μας ενημέρωσε ότι θα πρέπει να διανυκτερεύσει στο νοσοκομείο και ότι μπορούμε να τη δούμε μόνο για λίγα λεπτά.

Λίγη ώρα αργότερα μπαίναμε μέσα στο δωμάτιό της. Εκείνη μας χαμογέλασε, λες και δεν συνέβη τίποτα, αν και με μία προσεκτικότερη ματιά διαπίστωσα ότι ήταν εμφανώς καταπονημένη. Πλησιάσαμε δίπλα της αμήχανα, μη γνωρίζοντας τι ακριβώς έπρεπε να πούμε. Μας πρόλαβε, λέγοντάς μας να μην ανησυχούμε και ότι όλα θα πήγαιναν καλά. Έπειτα παρακάλεσε τον πατέρα μου να της φέρει ένα ποτήρι νερό. Εκείνος ξεχύθηκε αμέσως στον διάδρομο, προσπαθώντας να ικανοποιήσει την επιθυμία της το συντομότερο δυνατό.

«Σε παρακαλώ, έλα κοντά μου», μου είπε αναζητώντας το άγγιγμά μου. Πήρα απαλά το αριστερό της χέρι και το τοποθέτησα ανάμεσα στα δικά μου. Εκείνη, έσκυψε στο αυτί μου και μου ψιθύρισε:

«Θέλω, μόλις φύγεις από εδώ, να πας στο σπίτι, να ανοίξεις το συρτάρι του κομοδίνου μου και να πάρεις το κόκκινο τετράδιο, που είναι κρυμμένο κάτω από το κουτί με τα προσωπικά μου αντικείμενα. Στις σελίδες του θα βρεις αποτυπωμένη μια ιστορία που κανείς δεν

γνωρίζει. Είναι το μυστικό μου που τώρα πια θα γίνει και δικό σου…» πρόλαβε να πει, τη στιγμή που ο πατέρας μου έμπαινε στο δωμάτιο φέρνοντας το ποτήρι με το νερό.

Πέντε λεπτά αργότερα την αποχαιρέτησα με μία σφιχτή αγκαλιά και ένα φιλί στο μάγουλο, σίγουρος ότι δεν θα ήταν το τελευταίο. Ο πατέρας μου της έδωσε ένα φιλί στο στόμα, το οποίο και ρούφηξε σαν να ήταν το τελευταίο. Μόλις περνούσαμε το κατώφλι της πόρτας μάς φώναξε με όση δύναμη της είχε απομείνει: «Να προσέχετε ο ένας τον άλλο».

Έχοντας ως πρόσχημα την κρισιμότητα της κατάστασης τον ακολούθησα στο πατρικό μου σπίτι. Στον αναπαυτικό γωνιακό καναπέ του σαλονιού και συντροφιά με το αγαπημένο του πράσινο τσάι συζητήσαμε αρκετή ώρα για την κατάσταση της υγείας της. Αναζητούσε διαρκώς, ουσιαστικά απελπισμένος, απαντήσεις σε δύσκολα ιατρικά θέματα, που δεν μπορούσαν να δώσουν ούτε οι ειδικοί, πόσο μάλλον ένας φοιτητής ιατρικής. Κάποια στιγμή οι διουρητικές ιδιότητες του τσαγιού τον ανάγκασαν να αποσυρθεί για λίγο.

Αμέσως, όρμησα μέσα στο υπνοδωμάτιο, άνοιξα το συρτάρι του κομοδίνου και άρπαξα το κόκκινο τετράδιο. Λίγα δευτερόλεπτα μετά, μέσα στην τσάντα μου, που βρισκόταν πάνω σε μία από τις πολυθρόνες του σαλονιού, υπήρχε καταγεγραμμένη μια ιστορία που έμελλε να αλλάξει όλη μου τη ζωή.

Έφτασα στο σπίτι μου αργά το μεσημέρι. Αν και ήμουν, όπως ήταν λογικό, συναισθηματικά εξασθενημένος, αποφάσισα να μη χάσω άλλο χρόνο και να ξεκινήσω αμέσως την ανάγνωση. Από τις πρώτες γραμμές,

που όπως φαινόταν από την ημερομηνία είχαν γραφτεί λίγο μετά την ημέρα που η μητέρα μου έμαθε για την αρρώστια της, φάνηκε ότι το τετράδιο δεν ήταν απλά ένα ημερολόγιο. Στις σελίδες του περιεχόταν η καταγραφή μιας ιστορίας, που έμοιαζε με παραμύθι και κανείς νοήμων και λογικός άνθρωπος δεν θα μπορούσε να την κατατάξει στη σφαίρα του πραγματικού κόσμου. Όσο πιο πολύ διάβαζα τόσο περισσότερο θλιβόμουν για την κατάστασή της και συνειδητοποιούσα ότι είχε αρχίσει να χάνει τα λογικά της, αν και ποτέ ως τότε δεν το είχα αντιληφθεί. Μετά από λίγο αδυνατούσα να συγκρατήσω τα δάκρυά μου, καθώς συνειδητοποιούσα ότι η μητέρα μου φαινόταν να πάσχει από ψυχωσικές διαταραχές, οι οποίες προφανώς ήταν αποτέλεσμα του όγκου στον εγκέφαλο. Έκλεισα εκνευρισμένα το τετράδιο, μη θέλοντας να ζήσω άλλο στον φανταστικό κόσμο που εκείνη ζούσε. Την ήθελα πάλι πίσω, αλλά ήξερα ότι δεν θα την είχα ξανά ποτέ.

Άνοιξα τον υπολογιστή μου, έχοντας έντονη επιθυμία να μάθω ποιος ήταν αυτός ο Έσερ που τόσο πολύ την είχε επηρεάσει και την είχε ωθήσει στη δημιουργία ενός φανταστικού κόσμου που βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στα έργα του. Βάζοντας τη λέξη «Έσερ» σε μια μηχανή αναζήτησης βρήκα έκπληκτος περίπου τρία εκατομμύρια σελίδες που αναφέρονταν σ᾽ αυτόν. Πάτησα, σχεδόν τυχαία, πάνω σε κάποια από εκείνες που εμφανίζονταν στην πρώτη σελίδα της αναζήτησης. Μπροστά στα μάτια μου αντίκρισα μία φράση, που έφερε την υπογραφή του:

«Κανένας από εμάς δεν πρέπει να αμφιβάλλει για την ύπαρξη του φανταστικού, υποκειμενικού χώρου.

Προσωπικά, όμως, δεν είμαι βέβαιος για την ύπαρξη του πραγματικού, αντικειμενικού χώρου. Όλες μας οι αισθήσεις, μας δείχνουν μόνο έναν υποκειμενικό κόσμο. Άρα, το μόνο που μπορούμε να κάνουμε είναι να υποθέσουμε την ύπαρξη ενός αντικειμενικού κόσμου».[42]

Το βλέμμα μου πάγωσε, καθώς προσπαθούσα να συνειδητοποιήσω τα λόγια του. Ταυτόχρονα, μέσα στο μυαλό μου άρχισαν να στροβιλίζονται μεμονωμένες λεπτομέρειες από την ιστορία που περιέγραφε η μητέρα μου. Έκλεισα βιαστικά τον υπολογιστή και άνοιξα ξανά το τετράδιο αγωνιώντας να τη συναντήσω και να νιώσω τα συναισθήματά της μέσα από τις σελίδες του παράξενου ημερολογίου της.

Όλα είναι θέμα συμμετρίας

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Δευτέρα 3 Φεβρουαρίου

Μια καινούρια μέρα ξημέρωνε στο Ατράνι. Ξύπνησα στις οκτώ και είκοσι ακριβώς. Μόλις που πρόλαβα να κάνω ένα μπάνιο και να ετοιμαστώ για να προλάβω τη συνάντηση στις εννέα. Κατέβηκα στην υποδοχή και ο υπάλληλος που βρισκόταν στον χώρο του πρωινού, μου έδειξε ένα τραπέζι, στο οποίο κάθονταν ήδη ο Μάουκ μαζί με τον «συνταξιδιώτη» μου. Ο Θωμάς σηκώθηκε από την καρέκλα του μόλις με είδε να πλησιάζω και έσυρε απαλά μια άλλη προς τα πίσω για να μπορέσω να καθίσω. Τον ευχαρίστησα ευγενικά και έγειρα ελαφρά το κεφάλι μου καλημερίζοντάς τους.

Ένας από τους σερβιτόρους ακούμπησε μία μεγάλη ποικιλία από τυριά και αλλαντικά στο τραπέζι προτείνοντας ταυτόχρονα να μας σερβίρει καφέ από μία κανάτα. Έπειτα, σαν να ήταν σκηνοθετική οδηγία, ανασήκωσε τα στόρια που κρέμονταν μπροστά από ένα τεράστιο παράθυρο, ακριβώς δίπλα μας. Μπροστά μας εμφανίστηκε μεμιάς ολόκληρο το Ατράνι. Μικρά σπίτια, στενοί δρόμοι και η γέφυρα του ποταμού, το μέρος

που συνάντησα αρχικά τον Μάουκ και στη συνέχεια τον Θωμά, βρίσκονταν αντίκρυ μας, λες και ήταν προέκταση του τραπεζιού μας.[43] Άπλωσα το χέρι μου θέλοντας να αγγίξω ένα καράβι που έπλεε στο ποτάμι, αλλά μάταια.

Στιγμιαία τα μάτια μου τρεμόπαιξαν και μου φάνηκε ότι στην άκρη της γέφυρας υπήρχε ένας πύργος, ο οποίος είχε το σχήμα που έχουν οι πύργοι στο σκάκι. Κοιτάζοντας στο βάθος μία τεράστια σκακιέρα έκανε σταδιακά την εμφάνισή της. Τα λιβάδια που περιέβαλλαν το Ατράνι μετασχηματίστηκαν σε άσπρα και μαύρα τετράγωνα. Σε κάποια από αυτά υπήρχαν, επιμελώς τοποθετημένα, ολόκληρα κτήρια, που είχαν το σχήμα διαφόρων πιονιών του σκακιού. Ξαφνικά, ένα κτήριο που έμοιαζε με βασίλισσα μετακινήθηκε διαγώνια κατά μήκος της σκακιέρας εξαφανίζοντας μεμιάς ένα μικρότερο κτήριο, που έμοιαζε με στρατιωτάκι. Αμέσως, ένα γιγάντιο λευκό άλογο κατάπιε ένα ολόκληρο κτήριο σε σχήμα αξιωματικού. Η παρτίδα συνεχίστηκε αστραπιαία μπροστά στα έκπληκτα μάτια μου μέχρι να εξαφανιστούν τα περισσότερα από τα πιόνια. Ένιωσα τα μάτια μου να τρεμοπαίζουν και ξαφνικά αντίκρισα ελάχιστα μαύρα πιόνια να έχουν μείνει στην τεραστίων διαστάσεων σκακιέρα. Ένα από αυτά, ένα κτήριο στην οροφή του οποίου δέσποζε μία θεόρατη κορώνα –ήταν προφανώς ο βασιλιάς– είχε γύρει στο έδαφος έχοντας παραδοθεί στα λευκά πιόνια.

Η μάχη είχε μόλις τελειώσει. Ο λευκός στρατός είχε νικήσει. Στο μυαλό μου άρχισε να στροβιλίζεται η παράξενη σκέψη ότι πρέπει να υπήρχαν κάποιες τεράστιες οντότητες που μετακινούσαν τα κτήρια-πιόνια.

Πιθανόν κάποια άγνωστη υπέρτατη δύναμη μετακίνησε και μένα μεμιάς από τη Ρώμη που βρισκόμουν πριν μερικές ώρες, στο Ατράνι, χωρίς αυτό να γίνει αντιληπτό από τις αισθήσεις μου. Μήπως και εγώ ήμουν ένα «πιόνι» στα χέρια, ίσως, του Έσερ που με τοποθετούσε όποτε αυτός ήθελε στα έργα του, δίνοντάς μου την ψευδαίσθηση της ελεύθερης βούλησης και σκέψης;

Ήμουν έκπληκτη απ᾽ όσα είχα δει και θυμωμένη με τον Μάουκ, τον πιθανό αυτουργό αυτής μου της περιπέτειας. Ευτυχώς, προτού προλάβω να τρομάξω, τα μάτια μου ανοιγόκλεισαν ξανά και η σκακιέρα εξαφανίστηκε δίνοντας τη θέση της στα καταπράσινα λιβάδια.

«Παραισθήσεις» σιγομουρμούρισα, βλέποντας ότι κανείς από τους δύο συνομιλητές μου δεν παρατήρησε τον παράξενο κόσμο πέρα από τη γέφυρα, που πριν από λίγο συμμετείχε σε έναν σκακιστικό αγώνα τεραστίων διαστάσεων μπροστά στα μάτια μου.

Αυτό, όμως, που μας έκανε ιδιαίτερη εντύπωση – και σίγουρα δεν ήταν ψευδαίσθηση, αφού το παρατήρησε και ο Θωμάς– ήταν το σκοτάδι που κάλυπτε την πόλη, η οποία παρέμενε φωταγωγημένη, παρότι εννέα το πρωί.

«Τι περίεργο! Δεν ξημέρωσε ακόμη» είπαμε σχεδόν ταυτόχρονα και οι δύο, γυρίζοντας το κεφάλι μας προς τον Μάουκ με την προσδοκία μιας εξήγησης.

«Σ᾽ αυτήν την πόλη δεν ξημερώνει ποτέ» είπε σχεδόν αδιάφορα.

«Γιατί;» ρωτήσαμε έκπληκτοι και οι δύο ταυτόχρονα.

«Όλα είναι θέμα συμμετρίας» απάντησε.

«Ας τα πάρουμε από την αρχή. Από μικρό παιδί

έδειχνα ενδιαφέρον για τη συμμετρία. Παρατηρούσα για ώρες τοίχους με τούβλα και τα πλακάκια στα πεζοδρόμια προσπαθώντας κάθε φορά να εντοπίζω επαναλαμβανόμενα μοτίβα», συνέχισε, ενώ κάλυπτε προσεκτικά το ψωμί του με λεπτές φέτες τυριού, χωρίς να αφήνει καθόλου κενά, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα συμμετρικό σχήμα.

«Σε ηλικία είκοσι τεσσάρων ετών πραγματοποίησα ένα φθινοπωρινό ταξίδι στη Γρανάδα της Ισπανίας αναζητώντας τη συμμετρία. Στην πανέμορφη ανδαλουσιανή πόλη, στους πρόποδες της Σιέρα Νεβάδα, γνώρισα εκτός από τη Γιέτα,[44] τον άνθρωπο που έφερε τη συμμετρία στην προσωπική μου ζωή, τη μαγευτική τέχνη των μαυριτανών καλλιτεχνών της Αλάμπρα.[45] Εκεί, στην κορυφή ενός λόφου, "σαν μαργαριτάρι πάνω σε σμαραγδένια κλίνη",[46] περιτριγυρισμένο από έντονη βλάστηση βρίσκεται το παλάτι που κατασκεύασαν οι άραβες κατακτητές στις αρχές του 14ου αιώνα μ.Χ.».

Στο άκουσμα της λέξης Αλάμπρα αμέσως μου ήρθε στη σκέψη ένα εφηβικό μου ανάγνωσμα,[47] αλλά και μια σύνθεση ενός ισπανού τροβαδούρου[48] που είχα ακούσει πάμπολλες φορές να παίζει με την κιθάρα του ένας μουσικός σε μια μπουάτ όπου σύχναζα τους τελευταίους μήνες.

«Η επαφή μου με την Αλάμπρα ήταν σίγουρα πηγή έμπνευσης για μένα. Θα χρειαζόταν, όμως, μία ακόμη επίσκεψη στο παλάτι των αράβων κατακτητών για να εκτιμήσω τον θησαυρό που άφησαν οι μαυριτανοί καλλιτέχνες, απαλλαγμένοι από τις επιρροές της ισλαμικής ενδοχώρας.

Δεκατέσσερα χρόνια μετά, ύστερα από έναν δύσκολο χειμώνα που περάσαμε στην Ελβετία μαζί με τη γυναίκα μου, έχοντας νοσταλγήσει τον μεσογειακό ήλιο αποφασίσαμε να επισκεφτούμε ξανά την Αλάμπρα» συνέχισε ο Μάουκ.

«Φτάνοντας στο Φιούμε πρότεινα σε μια ιταλική ναυτιλιακή εταιρεία να επιβιβαστούμε δωρεάν. Σε αντάλλαγμα θα τους έδινα τέσσερα αντίγραφα από δώδεκα χαρακτικά μου, τα οποία θα μπορούσαν να αξιοποιήσουν στην τουριστική βιομηχανία για διαφημιστικούς σκοπούς. Προς μεγάλη μου έκπληξη συμφώνησαν».[49]

«Έτσι κατορθώσαμε μαζί με τη Γιέτα να φτάσουμε στο παλάτι, που οι μαθηματικοί, αλλά και οι καλλιτέχνες, χαρακτήριζαν βασιλιά της συμμετρίας. Η συμμετρία στην Αλάμπρα είναι παντού, ακόμη και στην αρχιτεκτονική της» συμπλήρωσε ο Μάουκ.

«Μπαίνοντας στην Αυλή των Μύρτων παρατήρησα ότι η πρόσοψη του παλατιού αντανακλάται στα νερά της λίμνης. Αν αφήσεις ελεύθερη τη φαντασία σου, ίσως πιστέψεις ότι υπάρχει ακόμη ένα παλάτι, όμοιο με το αρχικό, μέσα στον βυθό της λίμνης».

«Τη στιγμή που θαύμαζα το είδωλο του παλατιού, ένα ξανθό κορίτσι, που δεν πρέπει να ήταν περισσότερο από τριών ετών, πέταξε ένα πετραδάκι μέσα στη λίμνη. Η συμμετρία μεμιάς κατέρρευσε και η μορφή του παλατιού αλλοιώθηκε προκαλώντας μου θλίψη. Σκέφτηκα πόσο εύκολο είναι να σπάσει η συμμετρία. Αρκεί μία μικρή παραφωνία και η απόλυτη αρμονία και γαλήνη μετατρέπονται σε αταξία. Προχώρησα στο εσωτερικό του παλατιού παρατηρώντας καθετί γύρω μου.

Οι τοίχοι ήταν επιστρωμένοι με πλακίδια διαφόρων χρωμάτων. Βάδισα παράλληλα προς έναν από αυτούς και παρατήρησα ότι τα πλακίδια ήταν διατεταγμένα με τέτοιον τρόπο, ώστε να δημιουργούνται επαναλαμβανόμενα μοτίβα. Έβγαλα από την τσάντα μου ένα μικρό τετράδιο και σκίτσαρα το σχέδιο του τοίχου. Από εκείνη τη στιγμή και για όσο διαρκούσε η επίσκεψή μου στο παλάτι δεν θα άφηνα ούτε λεπτό το μολύβι από τα χέρια μου. Σχεδίαζα συνεχώς ό,τι έβλεπα γύρω μου. Η συμμετρία ήταν κυρίαρχη στα έργα των μαυριτανών καλλιτεχνών τα οποία ξεπετάγονταν σαν μανιτάρια στους τοίχους, την οροφή και τις κολώνες του παλατιού. Όπου και να γυρνούσα το κεφάλι μου έβλεπα σχέδια, που επαναλαμβάνονταν με διάφορους τρόπους» πρόσθεσε.

«Τι εννοείς;» ρώτησα.

«Εννοώ ότι ένα σχέδιο μπορεί να έχει διαφορετικού τύπου συμμετρία από κάποιο άλλο. Ένα συγκεκριμένο μοτίβο, ας πούμε ένα ψαράκι, μπορούμε απλώς να το μετακινήσουμε αριστερά, δεξιά, πάνω ή κάτω. Αυτό δημιουργεί την πιο απλή μορφή συμμετρίας. Από την άλλη, μπορούμε να τοποθετήσουμε έναν καθρέφτη σε κάποιο σημείο του επιπέδου και να βρούμε το είδωλο του ψαριού. Ένας άλλος τρόπος είναι να περιστρέψουμε το ψαράκι γύρω από κάποιο σημείο. Φυσικά μπορούμε να συνδυάσουμε και κάποιους από αυτούς τους τρόπους».[50]

«Ολίσθηση, ανάκλαση, στροφή και ολισθανάκλαση», μουρμούρισε μέσα από τα δόντια του ο Θωμάς, θυμίζοντάς μας ότι είναι μαθηματικός.

«Ακριβώς!» επεσήμανε ο Μάουκ, χωρίς όμως να θε-

λήσει να σχολιάσει περαιτέρω τους τεχνικούς όρους που χρησιμοποίησε ο Θωμάς.

Έπειτα, ζήτησε να του δώσω το μυστικό τετράδιο που μας είχε χαρίσει το περασμένο απόγευμα και είχα στο σακίδιό μου. Όταν το πήρε στα χέρια του, το άνοιξε ψάχνοντας να βρει τις σελίδες που απεικόνιζαν τα συμμετρικά του σχέδια.

«Για δείτε εδώ» είπε δείχνοντάς μας δύο πρόχειρα σκίτσα του.

«Το ένα το έχω αντιγράψει από την Αλάμπρα, το άλλο είναι δικό μου δημιούργημα».

Το καθένα περιείχε ένα συγκεκριμένο μοτίβο, το οποίο επαναλαμβανόταν. Η διαφορά ήταν ότι το ένα βασικό μοτίβο ήταν ένα πολύγωνο σε σχήμα αστεριού, ενώ το άλλο ένα μικρό ερπετό.

«Φαντάζομαι αντιλαμβάνεστε το πλεονέκτημα που έχω σε σχέση με τους άραβες καλλιτέχνες» είπε χαμογελώντας και κοιτώντας μας με ένα σπινθηροβόλο βλέμμα.

«Πολλά ιερά ισλαμικά κείμενα απαγορεύουν την απεικόνιση ανθρώπινων ή ζωικών μορφών. Κι εγώ δεν είμαι μουσουλμάνος» πρόσθεσε με νόημα.

«Θέλησα να εμφυσήσω ζωή στα άψυχα αφηρημένα μοτίβα των μαυριτανών καλλιτεχνών. Έτσι, επέλεξα να ενσωματώσω στο έργο μου ζώα, ανθρώπους και φυτά. Χρησιμοποιώντας ένα αρχικό σχέδιο με συγκεκριμένη μορφή παρήγαγα επαναλαμβανόμενα μοτίβα τα οποία υπακούουν στους αυστηρούς κανόνες της συμμετρίας».

«Είναι όλα τους πολύ όμορφα» είπα ξεφυλλίζοντας εκείνες τις σελίδες του μυστικού τετραδίου με τα συμμετρικά σχέδια.

Ο Θωμάς ένευσε καταφατικά.

«“Ομορφιά” και “Ασχήμια” είναι παλαιομοδίτικες έννοιες και σήμερα δεν σημαίνουν σχεδόν τίποτα στην τέχνη. Κάτι αηδιαστικό, κάτι που σου προκαλεί ηθικό πονοκέφαλο, κάτι που πληγώνει τα μάτια και τα αυτιά σου μπορεί κάλλιστα να είναι τέχνη»[51] είπε ο Έσερ.

«Θα ήθελα πάρα πολύ να δω τον τρόπο με τον οποίο μπορεί κάποιος να κατασκευάσει ένα τέτοιο σχέδιο» είπε ο Θωμάς προσπαθώντας να τον παρακινήσει να μας δείξει τον τρόπο δουλειάς του.

Κούνησα το κεφάλι μου συγκατανεύοντας.

«Εντάξει, αφού το θέλετε, ας δοκιμάσουμε να δημιουργήσουμε ένα απλό συμμετρικό σχέδιο. Είστε έτοιμοι;» μας ρώτησε, ενώ ξεφύλλιζε το τετράδιο ψάχνοντας να βρει μια κενή σελίδα. Χωρίς να περιμένει απάντηση συνέχισε, ενώ ταυτόχρονα σχεδίαζε.

«Αρχικά φτιάχνουμε ένα απλό γεωμετρικό σχήμα, ας πούμε ένα τετράγωνο ΑΒΓΔ. Στη συνέχεια, ξεκινώντας από την κορυφή Α σχεδιάζουμε μία φαινομενικά τυχαία τεθλασμένη γραμμή που ενώνει την κορυφή αυτή με τη διπλανή της, τη Β. Περιστρέφουμε τη γραμμή αυτή κατά 90 μοίρες γύρω από το Β. Όπως βλέπετε, η τεθλασμένη γραμμή ενώνει πια την κορυφή Β με την κορυφή Γ. Παρατηρείστε ότι η δεύτερη τεθλασμένη γραμμή έχει προκύψει από την πρώτη» συμπλήρωσε για να βεβαιωθεί ότι κατανοούμε απόλυτα τον τρόπο κατασκευής του σχεδίου.

«Στη συνέχεια σχεδιάζουμε μία ακόμη τεθλασμένη γραμμή, που αυτήν τη φορά συνδέει το Γ με το Δ και μετά την περιστρέφουμε κατά 90 μοίρες γύρω από το Δ».

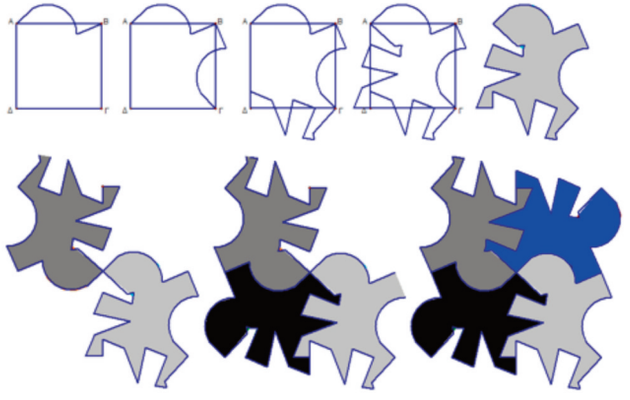

Τώρα πια το τετράγωνο μάς είναι άχρηστο και γι' αυτό το σβήνουμε με τη γόμα που ελπίζω ότι έχει στο σακίδιό της η Ραφαέλα» είπε γυρνώντας προς το μέρος μου. Για καλή μας τύχη βρήκα μία χρωματιστή γόμα στην τσέπη της τσάντας μου.

«Μοιάζει με κάτι αυτό το σχήμα που προέκυψε;» ρώτησε.

«Ναι!» φωνάξαμε ταυτόχρονα ο Θωμάς και εγώ, βλέποντας ότι είχε προκύψει μία σαύρα.

«Στη συνέχεια παίρνουμε ολόκληρη τη σαύρα και την περιστρέφουμε κατά 180 μοίρες γύρω από το Α. Ύστερα περιστρέφουμε το ερπετό κατά 90 μοίρες γύρω από το Δ. Τέλος, περιστρέφουμε πάλι το αρχικό σχήμα-σαύρα, αντίστροφα, κατά 90 μοίρες γύρω από το Β».

Στο τετράδιο είχαν σχηματιστεί τέσσερις σαύρες, οι οποίες κάλυπταν το επίπεδο με τέτοιον τρόπο, ώστε να μην αλληλοεπικαλύπτονται, αλλά και να μην αφήνουν κενά.

«Τώρα καλύπτουμε ολόκληρη τη σελίδα με σαύρες που υπακούουν στους ίδιους κανόνες συμμετρίας» πρόσθεσε θριαμβευτικά την ώρα που σχεδίαζε και άλλες σαύρες.

«Αυτές οι σαύρες μου θυμίζουν το μωσαϊκό ερπετών που συναντήσαμε στην πλατεία, λίγο προτού γυρίσουμε στο ξενοδοχείο» παρατήρησε ο Θωμάς γυρίζοντας το βλέμμα του προς εμένα.

«Ναι, είναι αλήθεια, αλλά στην πραγματικότητα οι σαύρες που μόλις ζωγράφισα έχουν διαφορετικού τύπου συμμετρία σε σχέση με εκείνες που είδατε στην πλατεία. Κάποιος όχι ιδιαίτερα εξοικειωμένος με τη συμμετρία θα μπορούσε να το καταλάβει αυτό, αν παρατηρούσε ότι το αρχικό μας σχήμα εδώ ήταν το τετράγωνο, ενώ στο μωσαϊκό της πλατείας ήταν το εξάγωνο» είπε ο Μάουκ.

«Είναι εντυπωσιακός ο τρόπος με τον οποίο η μία σαύρα αγγίζει την άλλη. Φαίνεται σαν να συμπληρώνει

η μία το κενό που άφησε η άλλη. Θαρρείς ότι προσπαθούν να μην υπερβούν τα όρια που άφησε η μία στην άλλη, δηλαδή να μην αλληλοεπικαλυφθούν» είπα παρατηρώντας το σχέδιο του Μάουκ.

«Η συνοριακή γραμμή ανάμεσα σε δύο εναγκαλιζόμενα σχήματα έχει διπλή αποστολή και επομένως η χάραξή της παρουσιάζει ιδιαίτερη δυσκολία. Εκατέρωθέν της, δύο σχήματα παίρνουν σάρκα και οστά. Αλλά, όπως ακριβώς το μυαλό μας δεν μπορεί να βρίσκεται σε δύο σημεία ταυτόχρονα, έτσι θα πρέπει και εδώ να έχουμε μία γοργή και συνεχή μεταπήδηση από τη μία πλευρά στην άλλη. Η επιθυμία να ξεπεράσω αυτήν τη συναρπαστική δυσκολία ήταν ίσως και η αιτία για τη συνεχιζόμενη δραστηριότητά μου σ' αυτόν τον κλάδο».[52]

Οι συμμετρικές κατασκευές μας είχαν συνεπάρει. Ο Μάουκ συνέχισε να μας μιλάει για την Αλάμπρα, τη συμμετρία, τον ρόλο που έπαιξε αυτή στο έργο του και γενικότερα στον τρόπο σκέψης του. Μας είπε, επιπλέον, για την επίδραση του έργου του σε άλλους καλλιτέχνες και πώς αυτοί, σε κάποιες περιπτώσεις, αξιοποίησαν δικά του έργα για να παράγουν υπέροχα καλλιτεχνήματα.[53]

Απολαύσαμε για αρκετή ώρα ακόμη το πρωινό μας έχοντας μπροστά μας το πανέμορφο, αλλά πάντα σκοτεινό, Ατράνι. Συζητήσαμε για τη ζωή του, για τη συμμετρία και τους ανέφικτους κόσμους που εμφανίζονται συνεχώς στα έργα του. Ήμασταν τόσο απορροφημένοι από τις αφηγήσεις του, που δεν ανταλλάξαμε, παρά μόνο μερικές βιαστικές ματιές με τον Θωμά.

Είχαμε ξεχάσει ότι το ξενοδοχείο, οι δρόμοι γύρω του, το Ατράνι, ακόμη και αυτή μας η γνωριμία, συνέ-

βαιναν έξω από τον πραγματικό κόσμο. Η κοινή μας ζωή υπήρχε μόνο μέσα σε μία παραμυθένια πόλη, η οποία ζούσε διαρκώς στο σκοτάδι και υπάκουε στους κανόνες που έθεταν τα έργα του Έσερ, αν και οι κάτοικοί της δεν φαινόταν να το γνωρίζουν αυτό. Άξαφνα, λες και ήθελε να μας τα υπενθυμίσει όλα αυτά, ο Μάουκ σηκώθηκε από την καρέκλα του, φόρεσε το παλτό του και μας απηύθυνε έναν σύντομο χαιρετισμό.

«Για μισό λεπτό» πετάχτηκε ο Θωμάς σαν να ξύπνησε από λήθαργο.

«Δεν μας εξήγησες γιατί αυτή η πόλη ζει πάντα στο σκοτάδι» είπε ελαφρώς θυμωμένα.

«Η μέρα και η νύχτα είναι δύο συμμετρικές καταστάσεις. Όλα είναι θέμα συμμετρίας» πρόσθεσε με ηρεμία ο Μάουκ την ώρα που φορούσε το καπέλο του και ακουμπούσε επιμελώς στο αριστερό του μπράτσο την ομπρέλα του.

«Δεν νομίζεις ότι κάποια στιγμή θα έπρεπε να επιστρέψουμε στην πραγματικότητα;» ρώτησα κάπως επιθετικά αναμένοντας με αγωνία την απάντηση.

«Σας συνάντησα στη γέφυρα, όπως σίγουρα θυμάστε. Όλα είναι θέμα συμμετρίας» συμπλήρωσε ξανά με πράο ύφος, ενώ κατευθυνόταν προς την έξοδο του ξενοδοχείου. Λίγα δευτερόλεπτα αργότερα η μορφή του χάθηκε σχεδόν προτού περάσει την πόρτα της εξόδου.

Ήταν προφανές. Δεν ήθελε να μας δώσει ουσιαστική απάντηση σε καμία από τις δύο ερωτήσεις που του κάναμε. Ήθελε να μας αφήσει να βρούμε μόνοι μας τις απαντήσεις σε αυτό το ιδιότυπο παιχνίδι συμμετρίας. Για να τα καταφέρουμε θα έπρεπε να συνεργαστούμε.

Είχαμε πια αφήσει πίσω στο παρελθόν την αμηχα-

νία που μας δημιούργησε αρχικά η συνειδητοποίηση της ύπαρξης του κοινού μας προγόνου και στη συνέχεια εκείνο το φιλί της προηγούμενης νύχτας. Συζητήσαμε για αρκετή ώρα όλα όσα μας ανέλυσε ο Μάουκ. Ήταν ξεκάθαρο μέσα στο μυαλό μας ότι η συμμετρία ήταν η λύση σε όλα μας τα ερωτήματα. Κάθε φορά που ένα νέο αναπάντητο ερώτημα προέκυπτε, κάποιος από τους δυο μας έλεγε με περισπούδαστο ύφος: «Όλα είναι θέμα συμμετρίας» και ξεσπούσαμε σε γέλια.

Σε μια στιγμή απόλυτης διαύγειας, από εκείνες που ελάχιστες φορές συμβαίνουν στη ζωή ενός ανθρώπου, το μυαλό μου επεξεργάστηκε ταυτόχρονα πολλές πληροφορίες. Η εξιστόρηση της ενασχόλησης του Έσερ με τη συμμετρία, οι απαντήσεις που μας έδωσε στα επίμονα ερωτήματά μας, η περιγραφή του τρόπου δημιουργίας μίας συμμετρικής σαύρας, τα μαθήματα που παρακολούθησα στο Πανεπιστήμιο για τον Έσερ και κάποιες μακρινές θύμισες κούμπωσαν σαν παζλ.

«*Μέρα και νύχτα*» αναφώνησα.

«Τι;» ρώτησε ο Θωμάς.

«Έχεις δει το χαρακτικό *Μέρα και νύχτα*;» ρώτησα.

Ο Θωμάς έξυσε το κεφάλι του προσπαθώντας να θυμηθεί.

«Ναι… βέβαια» είπε με σιγουριά μετά από λίγο.

«Θυμάμαι παλαιότερα είχα διαβάσει ένα άρθρο σε ένα μαθηματικό περιοδικό που αναφερόταν σ' αυτό το έργο» συμπλήρωσε.

Άνοιξα το μυστικό τετράδιο και το ξεφύλλισα ψάχνοντας να βρω αν υπήρχε κάπου το συγκεκριμένο έργο. Δεν άργησα να το εντοπίσω. Κάλυπτε σχεδόν ολόκληρο το πάνω μισό μιας αριστερής σελίδας του. Αν

και το πραγματικό έργο ήταν πολύ μεγαλύτερο, στο μικρό τετράδιο που μας είχε χαρίσει ο Μάουκ διακρίνονταν όλες οι λεπτομέρειές του.

Στα αριστερά ξεχώριζε μια μικρή παραποτάμια πόλη, ενώ ακριβώς η ίδια πόλη υπήρχε και στη δεξιά πλευρά του έργου. Η μία ήταν αντικατοπτρισμός της άλλης με τον άξονα συμμετρίας να βρίσκεται στο κέντρο του έργου. Η μόνη διαφορά των δύο πόλεων ήταν ότι η μία ήταν βυθισμένη στο σκοτάδι, ενώ η άλλη βρισκόταν σε περιβάλλον ημέρας. Συνδέονταν μεταξύ τους με έναν δρόμο που περνούσε ανάμεσα από τετραγωνισμένα λιβάδια.

«Κατάλαβα τι σκέφτεσαι…» είπε ο Θωμάς και προτού προλάβω να αρθρώσω λέξη συνέχισε:

«Σκέφτεσαι ότι το Ατράνι, στο οποίο από χθες και οι δυο μας, άγνωστο πώς, βρεθήκαμε, δεν είναι, απλά, μια πόλη που φιλοξενεί έργα του Έσερ, αλλά και ότι βρίσκεται μέσα σε ένα από τα έργα και συγκεκριμένα στη *Μέρα και νύχτα*» είπε διαβάζοντας τη σκέψη μου.

«Ακριβώς! Δηλαδή, αρχικά εμείς παρατηρούσαμε, ο καθένας ξεχωριστά, εσύ στη Χάγη και εγώ στη Ρώμη, το έργο *Πινακοθήκη*. Ταυτιστήκαμε και οι δύο με το νεαρό αγόρι που βρισκόταν μέσα στην αίθουσα και μεταφερθήκαμε, όπως είπες, άγνωστο πώς, στο Ατράνι, το οποίο όμως είναι μέρος του έργου *Μέρα και νύχτα*. Εκεί επισκεφθήκαμε τα σημαντικότερα αξιοθέατά του, τα οποία ουσιαστικά ήταν και αυτά έργα του Έσερ. Δηλαδή, ο φανταστικός κόσμος του Έσερ βασίζεται στον εγκιβωτισμό του ενός έργου στο άλλο. Εντυπωσιακό!» είπα ενθουσιασμένη, ενώ ταυτόχρονα έκανα ένα σχεδιάγραμμα της παράξενης διαδρομής μας.

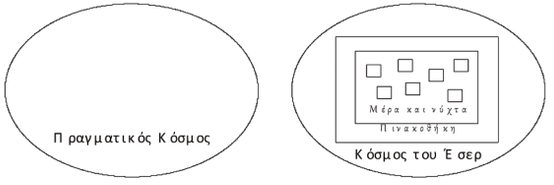

«Αν πράγματι έχεις δίκιο, τότε θα πρέπει να υπάρχει ένας δρόμος που θα οδηγεί σε ένα ηλιόλουστο Ατράνι, ένα μέρος στο οποίο δεν έχει θέση το σκοτάδι. Και λογικά σ' αυτό το Ατράνι θα υπάρχει μία ολόιδια γέφυρα με αυτήν που συναντηθήκαμε αρχικά», συμπλήρωσε ο Θωμάς.

«Κατάλαβα πού θες να καταλήξεις. Αν η γέφυρα υπήρξε το σημείο εισόδου μας στο Ατράνι, λογικά στην ίδια γέφυρα που βρίσκεται στο άλλο Ατράνι, το συμμετρικό του, θα είναι το σημείο διαφυγής από τον κόσμο του Έσερ».

Ο Θωμάς καθόταν απέναντί μου απολαμβάνοντας τις τελευταίες μπουκιές από το σάντουιτς που είχε φτιάξει. Αυτός ο άνθρωπος που μόλις χτες εμφανίστηκε στη ζωή μου, συνδέθηκε τόσο πολύ με μένα όσο δεν θα μπορούσα ποτέ πριν να φανταστώ. Αρχικά, το σημείο αναφοράς μας ήταν το κοινό μας ενδιαφέρον για την τέχνη του Έσερ. Στη συνέχεια, ένας έρωτας άνοιξε τα φτερά του για να πετάξει βαθιά από μέσα μας. Μόλις, όμως, ο παππούς μου αποδείχτηκε ότι είναι κοινός μας πρόγονος, τα φτερά του τσακίστηκαν και αναγκάστηκε να κρυφτεί μέσα στην ψυχή και στην καρδιά μας. Και τώρα; Τώρα, για πρώτη φορά συνειδητοποίησα ότι υπήρχε και κάτι άλλο που μας έδενε, ίσως, ακόμη περισσότερο. Ο κοινός μας στόχος για

διαφυγή από τον κόσμο του Έσερ και η προσπάθεια επιστροφής μας στην πραγματικότητα.

Όλα αυτά σκεφτόμουν κοιτώντας τον Θωμά να ολοκληρώνει το πρωινό του, ενώ από δίπλα του, πίσω από το τεράστιο τζάμι, απλωνόταν το νυχτερινό Ατράνι. Εκείνες, όμως, τις στιγμές της συνειδητοποίησης των κοινών αναζητήσεων και των έντονων συναισθημάτων, ποτέ δεν πέρασε από το μυαλό μου ότι επιστροφή στην πραγματικότητα θα σήμαινε και αποχωρισμός.

Μέρα και νύχτα:
Δύο όψεις ενός νομίσματος

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Παρασκευή 7 Φεβρουαρίου

Πλησιάζοντας στον χώρο υποδοχής του ξενοδοχείου, πίσω από τον πάγκο, ξεπρόβαλε η μορφή ενός ευτραφούς υπαλλήλου που κρατούσε σημειώσεις σε ένα τετράδιο. Τον παρακαλέσαμε διστακτικά να μας δείξει τον δρόμο που θα μας οδηγούσε στο άλλο Ατράνι, τη συμμετρική πόλη που υποθέταμε ότι υπήρχε, ελπίζοντας ότι οι κάτοικοι του Ατράνι γνώριζαν την ύπαρξή της.

Δεν έδειξε να ξαφνιάζεται. Αντίθετα, ατάραχος, μας ενημέρωσε ότι η πόλη που αναζητούσαμε λεγόταν Ινάρτα. Ο Θωμάς αμέσως κατανόησε τον λόγο που η πόλη πήρε αυτό το όνομα και έσκυψε στο αυτί μου ψιθυρίζοντας ότι το «Ινάρτα» προφανώς είναι αναγραμματισμός του «Ατράνι».

Ο υπάλληλος μάς πρότεινε να νοικιάσουμε δύο ποδήλατα από το μαγαζί που βρισκόταν στην άκρη της πόλης και έπειτα να ακολουθήσουμε τον δρόμο που ξεκινούσε μπροστά από τον ανεμόμυλο που βρισκόταν

ακριβώς απέναντί του. Τον ευχαριστήσαμε, του δώσαμε ένα μικρό φιλοδώρημα και αφού μας ενημέρωσε ότι το κόστος των δωματίων μας το είχε καλύψει ο Μάουκ, βγήκαμε από το ξενοδοχείο σε αναζήτηση ποδηλάτου. Σε λίγη ώρα φτάσαμε στο μοναδικό, απ' ό,τι μάθαμε, ποδηλατάδικο της πόλης. Η ευγενική κυρία που ήταν η υπεύθυνη, μας νοίκιασε δύο σε πολύ χαμηλό κόστος. Όταν της εξηγήσαμε πού θέλουμε να πάμε, μας πρότεινε να επιστρέψουμε τα ποδήλατα ακριβώς στο συμμετρικό μαγαζί που βρισκόταν στο Ινάρτα. Μας διαβεβαίωσε ότι θα έχει ενημερώσει γι' αυτό τη δίδυμη αδερφή της, που ήταν η ιδιοκτήτρια του αντίστοιχου μαγαζιού στο Ινάρτα.

Πρέπει στα χείλη μας να σχηματίστηκε ένα τεράστιο όμικρον από την έκπληξη, που έγινε αμέσως αντιληπτό από τη χαριτωμένη κυρία, η οποία έσπευσε να μας εξηγήσει ότι κάθε άνθρωπος που ζει στο Ατράνι έχει και έναν δίδυμο αδερφό που ζει στο Ινάρτα. Έσπευσε όμως, να επισημάνει ότι κανείς από τους κατοίκους του Ατράνι δεν έχει βρεθεί ποτέ στο Ινάρτα και αντίστροφα, διότι τότε θα κατέρρεε η συμμετρία.

«Εννοείτε ότι και εμείς που βρισκόμαστε στο Ατράνι θα έχουμε δίδυμα αδέρφια στο Ινάρτα;» τη ρώτησε ο Θωμάς έντρομος.

«Και ότι δεν θα μπορέσουμε ποτέ να πάμε στο Ινάρτα;» συμπλήρωσα περισσότερο φοβισμένη, αντιλαμβανόμενη ότι αυτή η εξέλιξη θα μας απέτρεπε από την προσέγγιση του συμμετρικού σημείου της γέφυρας, το οποίο και εικάζαμε ότι θα ήταν το σημείο διαφυγής από τον κόσμο του Έσερ.

Η συμπαθητική κυρία μας καθησύχασε και μας δια-

βεβαίωσε ότι επειδή δεν έχουμε γεννηθεί στο Ατράνι, δεν έχουμε δίδυμα αδέρφια στο Ινάρτα και ότι συνεπώς μπορούμε να επισκεφτούμε τη συμμετρική πόλη χωρίς να δημιουργηθεί το παραμικρό πρόβλημα.

«Οι επισκέπτες δεν είναι μέρος της συμμετρίας. Έχουν το προνόμιο να μπορούν να ζήσουν και στις δύο συμμετρικές πόλεις», κατέληξε λίγο στεναχωρημένη που και η ίδια δεν μπορούσε να κάνει το ίδιο. Ο Θωμάς ξεφύσησε ικανοποιημένος δίπλα μου.

Έπειτα, μας εξήγησε ότι σε τακτά διαστήματα, από τις αρχές των δύο πόλεων διοργανώνονται συναντήσεις όλων των κατοίκων σε μια περιοχή που ονομάζεται «ουδέτερη ζώνη», η οποία βρίσκεται στη μέση ακριβώς του δρόμου που ενώνει τις δύο πόλεις. Εκεί, στο σημείο που οι δύο δρόμοι, αυτός που οδηγεί στο Ατράνι και εκείνος που οδηγεί στο Ινάρτα, ενώνονται κάθετα, βρίσκεται η περιοχή την οποία μπορεί να προσεγγίσει οποιοσδήποτε από τους κατοίκους των δύο πόλεων και επομένως είναι το μέρος όπου συναντιούνται τα δίδυμα αδέρφια. Κατά τη διάρκεια των συναντήσεων διοργανώνονται μουσικές, καλλιτεχνικές, αλλά και αθλητικές εκδηλώσεις.

Αφού αποχαιρετήσαμε την ευγενική υπάλληλο και την ευχαριστήσαμε για τις πληροφορίες που μας έδωσε, ανεβήκαμε στα ποδήλατα και κατευθυνθήκαμε προς τον ανεμόμυλο. Σε λίγα λεπτά ο Θωμάς και εγώ γυρνούσαμε ρυθμικά τα πετάλια κινώντας ομοιόμορφα τους τροχούς των ποδηλάτων μας, ενώ το Ατράνι όλο και μίκραινε πίσω μας. Τη θέση του ημιαστικού τοπίου έπαιρνε τώρα η ανθισμένη φύση. Απέραντα λιβάδια, απολύτως τετραγωνισμένα, απλώνονταν γύρω μας δί-

νοντάς μας την αίσθηση της απόλυτης ελευθερίας της σκέψης.

Δεν ανταλλάξαμε ούτε μία κουβέντα, καθώς και οι δύο απολαμβάναμε τον ανοιξιάτικο αέρα που χάιδευε τα πρόσωπά μας. Σήκωσα το κεφάλι μου ψηλά. Αν και πλησίαζε μεσημέρι, ο έναστρος νυχτερινός ουρανός φεγγοβολούσε πάνω στον δρόμο. Το βλέμμα μου εστιάστηκε αμέσως σε μία περιοχή του, στην οποία τ' αστέρια είχαν παράξενα, όχι σφαιρικά, σχήματα.

«Κοίτα εκεί» είπα στον Θωμά, ενώ του έδειχνα με το δάχτυλό μου προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση.

«Εντυπωσιακό! Αστέρια σε σχήμα γεωμετρικών στερεών»,[54] είπε.

«Τα περισσότερα από αυτά, απ' όσο μπορώ να διακρίνω, είναι πλατωνικά στερεά» συμπλήρωσε μετά από λίγο.

Τον κοίταξα γεμάτη απορία, καθώς δεν είχα ακούσει ποτέ ξανά για τα πλατωνικά στερεά. Ο Θωμάς το αντιλήφθηκε αμέσως και γι' αυτό έσπευσε να εξηγήσει:

«Πλατωνικά στερεά λέγονται τα πολύεδρα,[55] των οποίων οι έδρες είναι κανονικά πολύγωνα ίσα μεταξύ τους».

Σταμάτησε την κίνηση του ποδηλάτου του και κατέβηκε από αυτό. Αναγκάστηκα να κάνω το ίδιο. Έπειτα μου ζήτησε μία σελίδα χαρτί και ένα μολύβι. Κάθισε στο έδαφος και άρχισε να ζωγραφίζει κάτι τρισδιάστατα σχήματα πάνω στο δισδιάστατο χαρτί. Πίστευα ότι η απεικόνιση στις δύο διαστάσεις σχημάτων και αντικειμένων είναι το κατεξοχήν αντικείμενο των ζωγράφων. Διαπίστωσα, ωστόσο, ότι και οι μαθηματικοί είναι το ίδιο ικανοί σ' αυτό.

Ο Θωμάς μου εξήγησε ότι υπάρχει ένας κλάδος των μαθηματικών, η Προβολική Γεωμετρία, στην οποία μαθηματικά αντικείμενα των τριών διαστάσεων προβάλλονται στο δισδιάστατο επίπεδο, αν και, όπως μου επισήμανε, ο τρόπος με τον οποίο σχεδίαζε τα στερεά στο χαρτί δεν είχε και μεγάλη σχέση με αυτόν τον κλάδο. Εγώ θυμήθηκα τον υπερκύβο του Νταλί,[56] έναν κύβο τεσσάρων διαστάσεων, ο οποίος αναπαρίσταται στις τρεις διαστάσεις ως οκτώ κύβοι που σχηματίζουν έναν σταυρό.

«Ορίστε τα πέντε πλατωνικά στερεά» είπε μετά από λίγο.

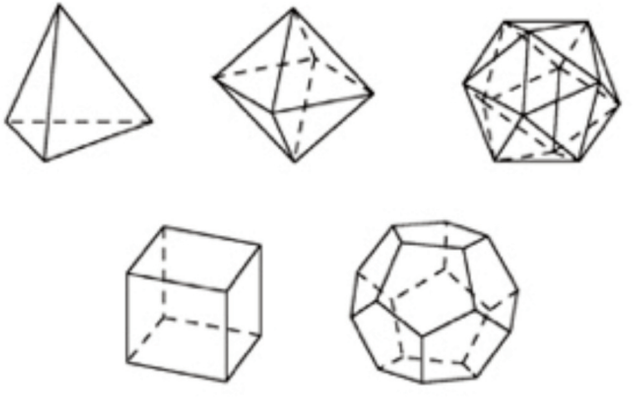

«Το τετράεδρο, που αποτελείται από τέσσερα τρίγωνα, ο κύβος, που, όπως γνωρίζεις, αποτελείται από έξι τετράγωνα, το οκτάεδρο, που αποτελείται από οκτώ τρίγωνα, το δωδεκάεδρο, που αποτελείται από δώδεκα πεντάγωνα και το εικοσάεδρο, που αποτελείται από είκοσι τρίγωνα».

«Και δεν υπάρχουν άλλα;» ρώτησα.

«Όχι, το όγδοο βιβλίο των *Στοιχείων*[57] του Ευκλείδη περιέχει μία απόδειξη γι' αυτό».

«Αν κρίνω από το όνομα, χρειάστηκε όμως και ο Πλάτωνας να βάλει το χεράκι του» είπα.

«Ο Πλάτωνας είχε βάλει το χέρι του περίπου έναν αιώνα νωρίτερα από τον Ευκλείδη όταν έγραψε τον *Τίμαιο*. Στο έργο του αυτό πραγματεύεται, μεταξύ άλλων, τη δημιουργία του φυσικού κόσμου. Υποστηρίζει ότι το σύνολο των πραγμάτων του κόσμου δημιουργήθηκε από τέσσερα στοιχεία που συνδέονται μεταξύ τους με δεσμούς γεωμετρικής αναλογίας. Η ιδέα αυτή ουσιαστικά προϋπάρχει από τον Εμπεδοκλή, ο οποίος υποστήριζε ότι τίποτα δεν δημιουργείται ή καταστρέφεται, αλλά στην πράξη μετασχηματίζεται με βάση τις αναλογίες από τα τέσσερα βασικά συστατικά, τη φωτιά, το νερό, τον αέρα και τη γη. Και με ποιον τρόπο πιστεύεις ο Πλάτωνας απεικόνισε καλύτερα αυτά τα δομικά στοιχεία;»

«Με τα πλατωνικά στερεά;» ρώτησα.

«Ακριβώς. Ο Πλάτωνας ουσιαστικά προχώρησε ένα βήμα πιο μπροστά από τον Εμπεδοκλή. Αντιστοίχισε σε καθένα από τα πέντε κανονικά στερεά, που αποτελούσαν τη βάση της μαθηματικής δημιουργίας, κάποιο από τα δομικά στοιχεία των πάντων».

«Τα πλατωνικά στερεά, όμως, είναι πέντε και τα δομικά συστατικά τέσσερα. Πώς ακριβώς έκανε την αντιστοίχιση;» ρώτησα παραξενεμένη.

«Στη φωτιά αντιστοίχισε το τετράεδρο γιατί, όπως έγραψε, "είναι το πιο ευκίνητο, το πιο κοφτερό και οξύ προς κάθε κατεύθυνση", στη γη έδωσε τη μορφή του κύβου, επειδή είναι η πιο δυσκίνητη και η πιο εύπλα-

στη, στον αέρα αντιστοίχισε το οκτάεδρο, γιατί είναι το ενδιάμεσο απ' όλα τα πλατωνικά στερεά, τόσο σε μέγεθος όσο και στην οξύτητα. Στο εικοσάεδρο αντιστοίχισε το νερό, καθώς είναι το μεγαλύτερο σε μέγεθος και το λιγότερο οξύ».

«Και στο δωδεκάεδρο;» βιάστηκα να ρωτήσω.

«Στο δωδεκάεδρο, θέλοντας να του αποδώσει τη μέγιστη αξία, αντιστοίχισε το σύμπαν, γράφοντας χαρακτηριστικά "έχει απομείνει μία πέμπτη κατασκευή, την οποία ο Θεός χρησιμοποίησε για να κεντήσει τους αστερισμούς σε όλη την έκταση του ουρανού"».

«Αυτό το άστρο, όμως, δεν μου φαίνεται να έχει σχήμα πλατωνικού στερεού» είπα δείχνοντας με το χέρι μου προς τον ουρανό.

«Όχι ακριβώς! Πρόκειται, όμως, για τη σύνθεση τριών οκταέδρων. Το στερεό αυτό προκύπτει αν στρέψουμε ένα οκτάεδρο κατά κατάλληλη γωνία παράγοντας έτσι δύο ακόμη. Και τα τρία οκτάεδρα έχουν το ίδιο κέντρο και όλα μαζί δημιουργούν ένα νέο πολύεδρο με πολλές συμμετρίες».

«Δηλαδή, τα πολύεδρα είτε είναι πλατωνικά είτε παράγονται από συνθέσεις πλατωνικών πολυέδρων», συμπλήρωσα.

«Δεν είναι ακριβώς έτσι. Υπάρχουν και δεκατρία αρχιμήδεια πολύεδρα. Τα στερεά αυτά δημιουργούνται από κανονικά πολύγωνα τα οποία όμως έχουν διαφορετικό πλήθος πλευρών. Για παράδειγμα, το εικοσιδωδεκάεδρο παράγεται από είκοσι τρίγωνα και δώδεκα πεντάγωνα…»

«Σιγά μην έλειπε ο Αρχιμήδης» σκέφτηκα.

Είχα μπερδευτεί με όλα αυτά. Αν και ο Θωμάς συ-

νέχιζε να μου μιλάει για τα αρχιμήδεια στερεά, το κελάηδισμα των πουλιών και το πάφλασμα του νερού μιας λίμνης υπερκάλυψαν τα λόγια του που σταδιακά ακούγονταν όλο και πιο αχνά στα αυτιά μου. Εστίασα το βλέμμα μου προς την περιοχή του ουρανού που δέσποζαν όλα αυτά τα πολυεδρικά άστρα. Προσπάθησα ταυτόχρονα να κρυφοκοιτάξω προς τα καταπράσινα λιβάδια. Ήταν αδύνατο.

Στην εικόνα που βλέπουν τα μάτια μας κοιτώντας τον ουρανό είναι αδύνατο να παρεμβάλουμε έστω και μία γήινη εικόνα. Το σύμπαν καταπίνει όλο μας το είναι. Ο κόσμος μας ξαφνικά φαντάζει τόσο μικρός, που οι ζωές όλων των ανθρώπων μαζί δεν αρκούν για να περιγράψουν ούτε το ένα απειροστό του απέραντου ουρανού.

Χαμήλωσα τα μάτια μου προς τη γη μη μπορώντας να απαλύνω τη σκέψη μου από την πικρία που μου δημιούργησε η απεραντοσύνη του ουρανού. Το φως των άστρων αντικαταστάθηκε από το γαλάζιο των νερών μιας μικρής κυκλικής λίμνης, η οποία δεν είχε διάμετρο μεγαλύτερη από πέντε μέτρα. Δίπλα υπήρχε μία πινακίδα που έγραφε: «Ψαρέψτε ελεύθερα. Υπάρχουν ψάρια για όλους».

Ο Θωμάς κοιτούσε, ήδη, προς το μέρος της κυκλικής λίμνης, καθώς, όπως μου είπε, του είχε προκαλέσει μεγάλη εντύπωση το απολύτως κυκλικό σχήμα της. Εμένα είναι αλήθεια ότι περισσότερο με είχε ενοχλήσει η πρόθεση του ανθρώπου να παρέμβει παντού γύρω του, όπως είχε γίνει εδώ με το στήσιμο μίας πινακίδας διόλου ταιριαστής με το φυσικό τοπίο. Ακόμη περισσότερο, όμως, ενοχλήθηκα από την προτροπή να επέμ-

βουμε στην ισορροπία της φύσης και να ψαρέψουμε άφοβα.

Την ώρα που έκανα όλες αυτές τις σκέψεις, ο Θωμάς είχε ήδη πλησιάσει τη λίμνη. Μόλις έφτασα κοντά του, πήρε ένα από τα καλάμια που υπήρχαν σε κάτι θήκες δίπλα του και μου το έδωσε.

«Ψάρεψε όσο θέλεις. Τα ψάρια είναι άπειρα!» μου είπε χαμογελώντας.

Τον κοίταξα γεμάτη απορία. Πώς ήταν δυνατόν σε μια τόσο μικρή λίμνη να υπάρχει τόση αφθονία ψαριών, αναρωτήθηκα. Ο Θωμάς, σαν να διάβασε τη σκέψη μου, προσπάθησε να μου εξηγήσει.

«Όταν είδα τη λίμνη υπέθεσα ότι κάτι παράξενο συνέβαινε. Βλέπεις, είναι πρακτικά αδύνατο να συναντήσει κανείς στη φύση ένα τέλειο γεωμετρικό σχήμα, όπως είναι ο κύκλος. Στην πραγματικότητα, στη φύση αντικρίζουμε, κατά κανόνα, μόνο προσεγγίσεις γεωμετρικών σχημάτων. Έτσι, η ύπαρξη μιας λίμνης με απολύτως κυκλικό σχήμα, αποτελεί για έναν μαθηματικό πρόκληση για περαιτέρω διερεύνηση. Βέβαια, ήταν και η περίεργη πινακίδα που μου κίνησε το ενδιαφέρον. Πώς μπορεί να μας προτρέπουν να ψαρέψουμε σε μια τόσο μικρή λίμνη;» ρώτησε και χωρίς να αναμένει απάντηση συνέχισε.

«Οι κανόνες του κόσμου της λίμνης είναι τελείως διαφορετικοί από τους δικούς μας. Δες, για παράδειγμα, το ψάρι στο κέντρο της λίμνης».

Έστρεψα το κεφάλι μου προς το κέντρο της λίμνης και είδα ένα μεγάλο ψάρι. Κατά τη διάρκεια της κίνησής του προς εμάς, δηλαδή προς την περιφέρεια του κύκλου, το μέγεθός του άρχισε να μειώνεται ομοιόμορ-

φα. Όσο περισσότερο μας πλησίαζε τόσο μικρότερο γινόταν. Μετά από λίγο, κατευθύνθηκε ξανά προς το κέντρο της λίμνης και οι διαστάσεις του άρχισαν πάλι να μεγαλώνουν, μέχρι που έφτασε στο κέντρο της και απέκτησε το αρχικό του μέγεθος. Όλες αυτές οι αλλαγές γίνονταν απολύτως ομαλά, λες και υπήρχε κάποιος αυτόματος μηχανισμός που το αυξομείωνε ανάλογα με τη θέση του μέσα στη λίμνη.[58]

«Το ίδιο το ψάρι δεν αντιλαμβάνεται τη μεταβολή του μεγέθους του» με διαβεβαίωσε ο Θωμάς.

«Ας κάνουμε ένα νοητικό πείραμα. Ας υποθέσουμε ότι μπορούμε να ταξιδέψουμε μαζί του ανεβαίνοντας πάνω στην πλάτη του. Τι θα μας συνέβαινε;» ρώτησε.

«Όσο θα πλησιάζαμε προς την άκρη της λίμνης οι διαστάσεις μας θα μειώνονταν» απάντησα.

«Έτσι, η άκρη της λίμνης θα φάνταζε στα μάτια μας το ίδιο μακριά. Μάλιστα, ενώ κάποια στιγμή, για έναν εξωτερικό παρατηρητή θα ήμασταν πολύ κοντά στην άκρη της λίμνης, για εμάς η άκρη θα φαινόταν το ίδιο μακριά σε σχέση με την αρχική μας θέση, καθώς θα είχαμε απείρως μικρό μέγεθος» είπε ο Θωμάς.

«Είναι η ίδια αίσθηση που έχουμε και εμείς όταν ταξιδεύουμε καταμεσής της θάλασσας χωρίς να έχουμε στεριές γύρω μας για να μας οριοθετούν. Κατευθυνόμαστε προς τη γραμμή του ορίζοντα, αλλά έχουμε την αίσθηση ότι δεν την πλησιάζουμε ποτέ»[59] συμπλήρωσε.

Κατηύθυνα το βλέμμα μου ακριβώς μπροστά μας στην άκρη της λίμνης και είδα αμέτρητα μικρά ψαράκια να υπάρχουν εκεί. Ενώ βρίσκονταν σχεδόν μπροστά μας, ήταν απείρως μικρά και επομένως η μικρή απόσταση μέχρι να φτάσουν στην άκρη της λίμνης

φάνταζε γι' αυτά τεράστια, ουσιαστικά απείρως μεγάλη.

«Τα ψάρια της λίμνης πιστεύουν ότι ο κόσμος τους δεν έχει τέλος, καθώς κανένα δεν μπορεί να φτάσει στην άκρη της. Έτσι, έχουν άπειρο χώρο να καταλάβουν. Μόνον ένα από αυτά μπορεί να βρίσκεται στο κέντρο της και φυσικά αυτό είναι, στιγμιαία, το πιο μεγάλο απ' όλα. Αλλά υπάρχουν άπειρα απείρως μικρά ψαράκια που βρίσκονται κοντά στην περιφέρειά της. Και όλα αυτά σε μια λίμνη διαμέτρου το πολύ πέντε μέτρων», κατέληξε ο Θωμάς ενθουσιασμένος.

Οι τελευταίες του λέξεις ήχησαν σχεδόν ξεψυχισμένα στα αυτιά μου, καθώς είχα ήδη απομακρυνθεί από κοντά του. Είχα περάσει στην απέναντι πλευρά του δρόμου, όπου υπήρχε μια άλλη λίμνη, που δεν φαινόταν πολύ καθαρά από τον δρόμο, καθώς ήταν κρυμμένη πίσω από μια συστάδα δέντρων. Μπροστά από τη λίμνη, η οποία είχε μέγεθος λίγο μεγαλύτερο από την πρώτη, δέσποζε μία πινακίδα που έγραφε, μάλλον ειρωνικά, θέλοντας να τονίσει τη διαφορετικότητά της σε σχέση με την άλλη λίμνη: «Μην ψαρεύετε. Μόνο ένας κυπρίνος!»

Κοιτώντας προς τα νερά της είδα μία από τις ωραιότερες εικόνες που είχα συναντήσει ποτέ στη ζωή μου. Στην επιφάνειά της έπλεαν αργά διαφόρων σχημάτων φύλλα, τα οποία προφανώς είχαν πέσει από τα δέντρα που υπήρχαν γύρω από τη λίμνη. Παράλληλα, μέσα στο νερό καθρεφτίζονταν τα δέντρα δίνοντας την ψευδαίσθηση στον παρατηρητή ότι τα φύλλα, που βρίσκονταν στην επιφάνεια του νερού, κρέμονταν πάνω στα κλαδιά. Την πανέμορφη αυτή εικόνα συμπλήρωνε

ένας κυπρίνος, η μορφή του οποίου με δυσκολία διακρινόταν ανάμεσα από τα φύλλα.[60]

«Πανέμορφη εικόνα» είπε ο Θωμάς που είχε πλησιάσει δίπλα μου διαισθανόμενος και τα δικά μου συναισθήματα.

«Τρεις κόσμοι μαζί στην επιφάνεια της λίμνης» είπα.

«Τρεις κόσμοι η ζωή μας» μουρμούρισε ο Θωμάς.

Δεν κατάλαβα τι εννοούσε. Αρκετά χρόνια αργότερα, όταν στο μυαλό μου ξετυλιγόταν σαν κουβάρι η αλληλουχία των γεγονότων της κοινής μας περιπέτειας στο Ατράνι, νομίζω ότι κατανόησα ακριβώς το πνεύμα της παρατήρησής του. Αφενός, η πραγματικότητα που ο καθένας μας βίωνε μέχρι χθες και, αφετέρου, η περιήγησή μας στον κόσμο του Έσερ. Ανάμεσα στις δύο αυτές αντιτιθέμενες καταστάσεις υπήρχε ένας τρίτος κόσμος, εκείνος των συναισθημάτων του καθενός μας, τα οποία είχαν σχεδόν συνθλιβεί μετά τη συνειδητοποίηση της ύπαρξης του κοινού μας προγόνου.

Οι ήχοι από το φιλικό στο περιβάλλον ποδήλατο, το ανοιξιάτικο φύσημα του αέρα και το τιτίβισμα των πουλιών συνέθεταν ένα ηχόχρωμα που ταίριαζε απόλυτα με τα τετραγωνισμένα λιβάδια που διαρκώς έκαναν την εμφάνισή τους, χωρίς σταματημό, μπροστά στα μάτια μας.

Ο δρόμος φαινόταν σαν να μην έχει τέλος. Είχαμε αρχίσει να καταλαβαίνουμε ότι πρέπει να ήμασταν κοντά στη μέση της διαδρομής, γιατί τη θέση της νύχτας είχε πια πάρει ένα ημίφως, σε μια προσπάθεια να επιβληθεί η μέρα στη νύχτα. Λίγο μετά, μία στροφή ενενήντα μοιρών εμφανίστηκε ξαφνικά μπροστά μας.

«Είμαστε ακριβώς στη μέση της διαδρομής. Εδώ είναι το σημείο συνάντησης των κατοίκων του Ατράνι και του Ινάρτα» είπε ο Θωμάς γυρνώντας το κεφάλι του προς τα πίσω για να τον ακούσω.

Η απότομη στροφή του κεφαλιού του σε συνδυασμό με μία μεγάλη πέτρα που βρέθηκε κάτω από τις ρόδες, τον έκαναν να χάσει τον έλεγχο του ποδηλάτου και να βρεθεί στο έδαφος. Ήταν τόσο ισχυρό το τράνταγμα που ούτε κατάλαβα πώς βρέθηκε σωριασμένος στο καταπράσινο λιβάδι που βρισκόταν δίπλα στον δρόμο. Κατέβηκα γρήγορα από το ποδήλατό μου και έτρεξα κοντά του. Ο Θωμάς ξαπλωμένος όπως ήταν πάνω στο γρασίδι, κρατούσε το χτυπημένο αριστερό του πόδι. Έσκυψα από πάνω του και του πρόσφερα τις πρώτες βοήθειες.

Με αγκάλιασε και με τράβηξε απαλά προς το μέρος του. Τα χείλη μας έσμιξαν. Το σώμα μου γλίστρησε και κάλυψε το δικό του, ενώ τα πρόσωπά μας συνέχιζαν να είναι ενωμένα. Δεν σκεφτόμασταν τίποτα. Ούτε όσα μας ένωναν ούτε όσα μας χώριζαν. Μόνο την ένταση της στιγμής. Τα σώματά μας ενώθηκαν προσφέροντάς μας μια μοναδική στιγμή απόλαυσης, που έμελλε να θυμάμαι σε όλη μου τη ζωή.

Λίγη ώρα αργότερα ήμασταν ξαπλωμένοι και οι δύο ανάσκελα πάνω στο δροσερό χορτάρι, ενώ ο Θωμάς κρατούσε σφιχτά με το αριστερό του χέρι το δικό μου. Τα μάτια μου ορθάνοιχτα κοιτούσαν προς τον ουρανό, αποφεύγοντας τα δικά του. Δεν ήθελα να συζητήσω τίποτα. Δεν ήθελα να τον αφήσω να διεισδύσει στον συναισθηματικό μου κόσμο που αιμορραγούσε. Φαντάζομαι πως ένιωθε το ίδιο παράξενα. Αλλά δεν ήθελα να

μάθω. Τίποτα δεν έπρεπε να αλλοιώσει τα λίγα ανέμελα λεπτά που είχαμε περάσει. Σαν να το κατάλαβε, άλλαξε αμέσως κουβέντα.

«Δες τις αγριόχηνες που πετούν στον ουρανό».

«Οι λευκές κατευθύνονται προς τη νύχτα του Ατράνι, ενώ οι μαύρες προς την ημέρα του Ινάρτα» είπα συνειδητοποιώντας τον τρόπο κίνησής τους.

«Είναι πράγματι αγριόχηνες ή μήπως είναι λιβάδια;» ρώτησε ο Θωμάς.

Αρχικά δεν κατανόησα την ερώτηση. Πώς μπορεί οι αγριόχηνες να είναι λιβάδια, αναρωτήθηκα σιωπηλά. Έπειτα, όμως, το βλέμμα μου εγκατέλειψε τον ουρανό και κατέβηκε μέχρι να συναντήσει τον ορίζοντα. Εκείνη τη στιγμή διαπίστωσα πως τα πουλιά, που μέχρι τότε κατευθύνονταν προς τις δύο πόλεις, έπαιρναν σταδιακά το σχήμα των λιβαδιών. Αρχικά τα λιβάδια είχαν ένα ακανόνιστο σχήμα, αλλά στη συνέχεια γίνονταν απολύτως τετραγωνισμένα.

«Για μισό λεπτό. Πώς τα πουλιά γίνονται λιβάδια καθώς μετακινώ το βλέμμα μου από τον ουρανό προς τον ορίζοντα;» ρώτησα.

«Μάλλον ξέχασες ότι βρισκόμαστε σε ένα έργο του Έσερ» σχολίασε χαμογελώντας ο Θωμάς.

Άνοιξα την τσάντα μου, έβγαλα από μέσα το μυστικό τετράδιο και βρήκα το έργο *Μέρα και Νύχτα*, που ήταν ουσιαστικά ο τόπος στον οποίο ζούσαμε το τελευταίο εικοσιτετράωρο. Η εικόνα δεν άφηνε κανένα περιθώριο αμφιβολίας.

Γκρι τετράγωνα λιβάδια ανελίσσονται σε σιλουέτες λευκών και μαύρων πουλιών. Τα μαύρα πετούν προς τα αριστερά και τα άσπρα προς τα δεξιά, σε δύο αντίθε-

τους σχηματισμούς. Αριστερά της εικόνας, τα λευκά πουλιά «κυλούν» μαζί και ενώνονται προκειμένου να σχηματίσουν τον ουρανό με το φως της ημέρας. Δεξιά, τα μαύρα πουλιά «λιώνουν» και σχηματίζουν τη νύχτα. Τα τοπία της ημέρας και της νύχτας αποτελούν μεταξύ τους τα εναντιόμορφα είδωλά τους, που ενώνονται μέσω των γκρι λιβαδιών, από τα οποία αναδύονται για μία ακόμη φορά τα πουλιά.[61]

Κρατούσα σφιχτά το χέρι του και θαύμαζα τις αγριόχηνες του Έσερ να πετούν συμμετρικά στον ψηλό ουρανό. Οι κανόνες που οδηγούν στη δημιουργία ενός συμμετρικού σχήματος είναι πάντα αυστηροί. Από την άλλη, το συναίσθημα αρνείται να υπακούσει σε οποιονδήποτε κανόνα. Αυτήν τη μοναδική στιγμή, που όμοιά της δεν ξαναέζησα ποτέ, οι λογικοί κανόνες της συμμετρίας αναμείχθηκαν με το άλογο συναίσθημα χαρίζοντάς μου στιγμές ανείπωτης ολοκλήρωσης.

Αποχαιρετισμός

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Κυριακή 9 Φεβρουαρίου

Οι ρόδες των ποδηλάτων μας κινούνταν ρυθμικά, καθώς γυρνούσαμε τα πετάλια κατευθυνόμενοι προς το Ινάρτα, την πόλη που θα ολοκλήρωνε το ταξίδι μας στον κόσμο της συμμετρίας και του Έσερ.

Στο βάθος του δρόμου ξεπρόβαλλε ένας ανεμόμυλος. Τόσο ο Θωμάς όσο κι εγώ ήμασταν βέβαιοι ότι αυτό ήταν το κατοπτρικό είδωλο του αντίστοιχου ανεμόμυλου του Ατράνι.

«Θα πρέπει να πλησιάζουμε στο Ινάρτα» σκέφτηκα.

Ήταν η πρώτη φορά που θα βρισκόμουν σε μια πόλη για την οποία δεν γνώριζα τίποτα, δεν είχα κάποιο χάρτη της, αλλά δεν ανησυχούσα ότι θα χαθώ. Αρκούσε ο χάρτης του Ατράνι που είχα στην τσάντα μου, για να περιηγηθώ στο Ινάρτα, καθώς οι δύο πόλεις είχαν κατοπτρική συμμετρία. Στο μόνο που διέφεραν ήταν το φως. Από το πάντα σκοτεινό Ατράνι, τώρα βρισκόμασταν στο φωτεινό, ηλιόλουστο Ινάρτα.

Μόλις φτάσαμε στο ύψος του ανεμόμυλου, περάσαμε απέναντι στον δρόμο και αφήσαμε τα ποδήλατά μας

στο συμμετρικό μαγαζί αυτού που τα νοικιάσαμε. Εκεί, μας υποδέχθηκε μία κυρία, η οποία προφανώς ήταν η δίδυμη αδερφή της κυρίας στο ποδηλατάδικο του Ατράνι, καθώς έμοιαζαν στην όψη σαν δύο σταγόνες νερό.

Σε αντίθεση, όμως, με την αδερφή της, αυτή είχε βαμμένα τα μαλλιά της ξανθά, ενώ στο γυμνό αριστερό της μπράτσο ξεχώριζε ένα τατουάζ που απεικόνιζε δύο σαύρες, σχεδόν όμοιες με εκείνες που υπήρχαν στα έργα του Έσερ. Με μία προσεκτικότερη ματιά, όμως, διαπιστώσαμε ότι οι δύο σαύρες είχαν κάποιες διαφορές μεταξύ τους. Ένα από τα πόδια της μίας είχε δύο δάχτυλα λιγότερα από το φυσιολογικό. Επίσης, η ίδια σαύρα είχε ελαφρώς κοντύτερη ουρά. Ήταν φανερό ότι δεν υπήρχε κανενός είδους συμμετρία στο ζωγραφισμένο μπράτσο της.

«Είμαστε τόσο συνηθισμένοι στη συμμετρία που διέπει τον κόσμο μας, που προσπαθούμε να βρίσκουμε τρόπους να τη σπάμε» είπε μόλις κατάλαβε ότι παρατηρούσαμε το τατουάζ της.

Αφού την ευχαριστήσαμε για τη διευκόλυνση που μας έκανε να αφήσουμε τα ποδήλατα στο Ινάρτα αντί του Ατράνι, ξεχυθήκαμε στους δρόμους του Ινάρτα επιθυμώντας να επισκεφθούμε ξανά όλα τα αξιοθέατα που είχαμε δει στο Ατράνι.

Είχε φτάσει πια έντεκα το βράδυ όταν αποφασίσαμε, ξεθεωμένοι από την κούραση και την ένταση της ημέρας, να κατευθυνθούμε προς τη γέφυρα, που όπως εικάζαμε θα μας επέστρεφε πίσω στον κόσμο μας, μακριά από το Ατράνι και το συμμετρικό του Ινάρτα.

Ο ήλιος έλαμπε ψηλά στον ουρανό και δεν έδειχνε καθόλου να έχει τη διάθεση να δώσει την θέση του στο

σκοτάδι. Όμως, τα ανάμεικτα συναισθήματά μου αρνούνταν να προσαρμοστούν στην ευχάριστη διάθεση του ουρανού. Από τη μία, ήμουν χαρούμενη που θα επέστρεφα στην καθημερινότητα της Ρώμης, από την άλλη, ήξερα ότι η στιγμή του αποχωρισμού πλησίαζε.

Βαδίζαμε σταθερά, παράλληλα προς το ποτάμι. Η γέφυρα δέσποζε αγέρωχη στο βάθος του δρόμου. Στ' αριστερά μας φάνηκε το συμμετρικό καφενείο, στο οποίο ο Έσερ το προηγούμενο απόγευμα μας μιλούσε για το έργο του και για τους λόγους που βρισκόμασταν εκεί. Ο Θωμάς γύρισε το κεφάλι του προς το καφενείο, μάλλον νοσταλγικά, ελπίζοντας να αντικρύσει τη φιγούρα του Μάουκ.

«Καλωσήρθατε στο Ινάρτα» ακούστηκε μια φωνή από ένα τραπεζάκι που βρισκόταν πολύ κοντά στην είσοδο, αλλά με δυσκολία μπορούσε κάποιος να το διακρίνει από έξω, καθώς το έκρυβε ένα αυτοσχέδιο βεστιάριο δίπλα στην εξωτερική πόρτα του καφενείου.

Γυρίσαμε το κεφάλι μας και είδαμε τον Μάουκ να μας χαμογελά και να μας γνέφει να πλησιάσουμε κοντά του. Λες και μας περίμενε, στο τραπέζι του υπήρχαν δύο άδειες καρέκλες. Κάθισα σε εκείνη που ήταν αριστερά του και ο Θωμάς στην άλλη. Δεν μιλήσαμε.

«Νομίζω ότι βρήκατε το ταξίδι ενδιαφέρον» είπε ο Μάουκ μετά από λίγο και αφού πρώτα δάγκωσε ένα κομμάτι μηλόπιτας με κανέλλα.

«Γιατί εμάς;» ρώτησε ο Θωμάς.

Κοιτούσα τον Μάουκ στα μάτια αναζητώντας μέσα από το βλέμμα του μια απάντηση.

«Γιατί μας χάρισες αυτήν την εκπληκτική βιωματική εμπειρία των έργων σου;» συνέχισε ο Θωμάς.

«Γιατί το αξίζετε. Δεν το βλέπετε; Όλη σας τη ζωή λατρεύετε τη συμμετρία. Όχι πάντα συνειδητά. Η Ραφαέλα προσπαθεί να αποτυπώσει πάνω στον καμβά τα συναισθήματα και τις ιδέες της. Και όμως! Παράγει, άθελά της, έργα βασισμένα στους κανόνες της συμμετρίας. Ο κόσμος της διέπεται από μία εσωτερική αρμονία.

Και εσύ διαρκώς αναζητάς τη μαθηματική δομή της συμμετρίας. Δεν ασχολείσαι γενικά με τα μαθηματικά. Ενδιαφέρεσαι μόνο για τα "όμορφα" μαθηματικά, εκείνα που αξιοποιούν τους νόμους της συμμετρίας. Καθετί που βλέπεις γύρω σου νιώθεις ότι μπορεί να εξηγηθεί με τα μαθηματικά της συμμετρίας. Από το θρόισμα των φύλλων μέχρι τη χαοτική κίνηση των αυτοκινήτων μέσα στους δρόμους μιας μεγαλούπολης.

Η θεώρησή σας, όμως, για τον κόσμο παρέμενε μονοδιάστατη. Εσύ προσκολλημένος στο αυστηρό πλαίσιο που θέτουν οι μαθηματικοί κανόνες και η Ραφαέλα αφημένη στον πλούσιο συναισθηματικό της κόσμο. Για την αποτύπωση του κόσμου που μας περιβάλλει, κατά τη γνώμη μου, δεν αρκεί ούτε το ένα ούτε το άλλο.

Έχοντας διαφορετική αφετηρία και οι δύο καταλήξατε στην τέχνη μου. Το έργο μου σας κέντρισε το ενδιαφέρον γιατί ουσιαστικά εκφράζει τον εαυτό σας. Άλλωστε, ο κόσμος μου υπάρχει για όλους εκείνους που θέλουν να αναζητήσουν μιαν άλλη αλήθεια. Εκείνη που κρύβεται μέσα μας, έξω από το στενό πλαίσιο της καθημερινότητάς μας» συμπλήρωσε ο Μάουκ.

«Σ' ευχαριστούμε πολύ για το ταξίδι αυτό. Μέσα από τον κόσμο σου, όχι μόνον ήρθαμε σε επαφή με τις ιδέες και τα έργα σου, αλλά γνωρίσαμε και τον εαυτό

μας» είπε ο Θωμάς ρίχνοντας μία κλεφτή ματιά προς το μέρος μου.

«Ήταν ένα υπέροχο ταξίδι. Ένα ταξίδι γεμάτο γνώση και συναισθήματα» πρόσθεσα θέλοντας να επικροτήσω το Θωμά για το σχόλιό του.

«Είναι, όμως, καιρός να επιστρέψουμε στη δική μας πραγματικότητα» συνέχισα.

«Θα ήθελα, όταν γυρίσετε πίσω στον δικό σας κόσμο και καθώς βιώνετε την καθημερινότητά σας, να θυμάστε κάτι. Ο κόσμος μου, ίσως, είναι πιο πραγματικός από όσο πιστεύετε».

«Πολλές φορές αναρωτιέμαι ποια πραγματικότητα είναι περισσότερο ισχυρή. Αυτή του παρόντος, στιγμιαία διακριτή από τις αισθήσεις μας ή εκείνη της μνήμης, των βιωμάτων μας. Είναι το παρόν περισσότερο πραγματικό από το παρελθόν; Στ' αλήθεια δεν νιώθω ικανός να απαντήσω σ' αυτό»[62] συνέχισε, ενώ έτεινε το χέρι του αρχικά προς εμένα και στη συνέχεια προς τον Θωμά θέλοντας να μας αποχαιρετήσει.

Σηκωθήκαμε από τις καρέκλες μας και τον αγκαλιάσαμε. Δάκρυα χαράς γι' αυτό που ζήσαμε κυλούσαν από τα μάτια όλων μας.

Ήταν πραγματικά ευαίσθητος άνθρωπος, αν και στα περισσότερα έργα του δίνεται η εντύπωση ότι κυριαρχούν άλλοτε η ψυχρή λογική των συμμετρικών σχημάτων και άλλοτε οι αδύνατοι κόσμοι που υπακούουν όμως σε αυστηρούς κανόνες. Εμβαθύνοντας, ωστόσο, λίγο περισσότερο, ο θεατής διαπιστώνει ότι ο συναισθηματικός του κόσμος αποκαλύπτεται με ευρηματικό τρόπο.

Όπως για παράδειγμα, σε εκείνο το σχέδιο στην τε-

λευταία σελίδα του μυστικού τετραδίου, το οποίο τυχαία κοίταξα λίγο προτού κοιμηθώ το βράδυ της παραμονής μου στο Ατράνι. Δύο σπείρες αναμειγνύονται δημιουργώντας το κεφάλι ενός άνδρα και μίας γυναίκας. Ο ιδιαίτερος δεσμός των δύο ανθρώπων είναι ξεκάθαρος, αν κάποιος παρατηρήσει τον τρόπο με τον οποίο οι σπείρες ενώνονται, τόσο στην κορυφή όσο και στη βάση του κεφαλιού. Δίνεται, έτσι, η εντύπωση στον θεατή ότι ο άνδρας και η γυναίκα βιώνουν μία απόλυτη συναισθηματική και πνευματική επικοινωνία.[63]

Αυτά σκεφτόμουν την ώρα που απομακρυνόμασταν από κοντά του. Για μια στιγμή νόμισα πως άκουσα ένα ξεψυχισμένο αντίο από τα χείλη του Μάουκ.

Δεν γύρισα πίσω να κοιτάξω. Δεν κοίταξα ούτε τον Θωμά που βάδιζε δίπλα μου, αλλά νομίζω πως ούτε εκείνος βρήκε τη δύναμη να γυρίσει το βλέμμα του προς τα πίσω. Δεν κράτησα ούτε καν το χέρι του για να μην νιώσει το τρέμουλο από τη συγκίνηση.

Δεν ξαναείδα το πρόσωπο του Μάουκ ποτέ στη ζωή μου, ούτε καν στα όνειρά μου.

Η γέφυρα τώρα πια φάνταζε θεόρατη μπροστά μας. Όσο πλησιάζαμε τόσο περισσότερο το στομάχι μου σφιγγόταν. Η ώρα του αποχαιρετισμού με τον Θωμά πλησίαζε. Στο μυαλό μου στριφογύριζε η στιγμή της πρώτης μας συνάντησης, αλλά και όλες οι μετέπειτα συζητήσεις μας που είχαν ως αφετηρία την αγάπη μας για το έργο του Έσερ. Ακολούθησε η συνειδητοποίηση της ύπαρξης του κοινού μας προγόνου, του παππού μας. Αργότερα, ήρθε να προστεθεί το συναισθηματικό μας δέσιμο, παρότι κάναμε πολλές προσπάθειες να το αποφύγουμε.

Λίγα μέτρα προτού τα πόδια μας πατήσουν στη γέφυρα, ενώσαμε σφιχτά τα χέρια μας, αλλά δεν επιτρέψαμε στα μάτια μας να συναντηθούν ξανά. Σε μια στιγμή όλα έσβησαν.

Ξαναείδα το πρόσωπό του μόνο στα όνειρά μου.

Επιστροφή – Επιθυμία

Απόσπασμα από το ημερολόγιο της Ραφαέλας Μπελσίνι
Τρίτη 11 Φεβρουαρίου

Είχα τα μάτια μου κλειστά και δεν είχα καμία επαφή με το περιβάλλον. Μια φωνή αντηχούσε, αλλά τα λόγια ακούγονταν αχνά χωρίς να βγαίνει νόημα. Ένας ισχυρός πονοκέφαλος μου δημιουργούσε ναυτία. Μερικές στιγμές αργότερα και ενώ τα βλέφαρά μου συνέχιζαν να παραμένουν ερμητικά κλειστά, τα λόγια άρχισαν να ακούγονται καθαρότερα. Με αρκετή δυσκολία μπόρεσα να αντιληφθώ μία αγωνιώδη ερώτηση.

«Ραφαέλα, είσαι καλά;»

Άνοιξα αργά, κοπιαστικά τα μάτια μου. Η γιγαντόσωμη μορφή του καθηγητή μου, που ήταν και ο επιμελητής της έκθεσης έργων του Έσερ, εμφανίστηκε μπροστά μου. Τα ολοστρόγγυλα τρομαγμένα γαλάζια μάτια του εξέφραζαν με τον καλύτερο τρόπο τις στιγμές αγωνίας που περνούσε αναμένοντας την απάντησή μου. Δίπλα του είχε συγκεντρωθεί το σύνολο σχεδόν των συμφοιτητών μου με τους οποίους συνεργαζόμασταν για την άρτια διοργάνωση της έκθεσης· ήταν όλοι τους φανερά προβληματισμένοι με την κατάστασή μου.

«Είμαι καλά», κατάφερα να ψελλίσω και όλοι ξεφύσησαν ανακουφισμένοι.

«Σε είδα να κάθεσαι σ' αυτήν την καρέκλα αρκετή ώρα με τα μάτια κλειστά. Δεν μου φάνηκε να κοιμάσαι. Αρχικά, πίστεψα πως παρατηρείς αυτό το έργο…» είπε ο καθηγητής και έδειξε προς την *Πινακοθήκη* που βρισκόταν ακριβώς απέναντί μου. –

«Στη συνέχεια, όμως, ανησύχησα, καθώς διαπίστωσα ότι τα βλέφαρά σου τρεμόπαιζαν και το κεφάλι σου έκανε αργές κυκλικές κινήσεις» συνέχισε.

Τα θυμόμουν όλα. Τη γνωριμία αρχικά με τον Μάουκ και έπειτα με τον Θωμά, την περιπλάνησή μας στο Ατράνι και το Ινάρτα, τη βιωματική επαφή μας με τα έργα του Έσερ. Και όμως, τώρα, βρισκόμουν πάλι στην αρχή, πίσω στον χώρο εκθέσεων του Πανεπιστημίου. Γυρνώντας βιαστικά το κεφάλι μου προς όλες τις κατευθύνσεις άρχισα να ψάχνω τον Θωμά. Δεν είναι δυνατόν να εξαφανίστηκε σαν να τον κατάπιε η γη, σκέφτηκα.

Ήμουν σίγουρη πως όλα όσα είχα ζήσει στο Ατράνι και τον κόσμο του Έσερ για περισσότερες από εικοσιτέσσερις ώρες ήταν πέρα για πέρα αληθινά. Κοίταξα το ρολόι μου. Ήταν μόλις εννέα και τέταρτο, μισή μόλις ώρα μετά την ώρα άφιξής μου στον χώρο της έκθεσης. Άρα, η περιπλάνηση στον κόσμο του Έσερ πρέπει να διήρκεσε περίπου τριάντα λεπτά, σκέφτηκα.

Άρχισα να αναρωτιέμαι τι πραγματικά συνέβη. Ρώτησα τους συμφοιτητές μου τι μέρα ήταν. Προς μεγάλη μου απογοήτευση όλοι με διαβεβαίωσαν ότι ήταν η μέρα έναρξης της έκθεσης. Δεν τόλμησα να αναφέρω σε κανέναν την παράξενη ιστορία που βίωσα γιατί φοβήθηκα ότι κανείς δεν θα μπορούσε να το πιστέψει.

Αποφάσισα να γυρίσω πίσω στο σπίτι μου και να ξεκουραστώ. Μέσα στο μυαλό μου δύο πραγματικότητες πάλευαν να πάρουν τη θέση τους στη ζωή μου. Τις επόμενες μέρες άρχισα να αναζητώ περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του αγαπημένου μου χαράκτη. Τώρα, άλλωστε, είχα και έναν λόγο παραπάνω.

Καθώς οι μέρες περνούσαν άρχισα να συνειδητοποιώ ότι η συνύπαρξή μου με τον Θωμά στον κόσμο του Έσερ πιθανότατα ήταν μόνον ένα όνειρο, όσο και αν ήθελα να πιστέψω το αντίθετο. Ακόμα και έτσι, όμως, ο Μάουκ, αλλά και ο Θωμάς, είχαν πάρει τη θέση που τους άρμοζε στην καρδιά μου. Άλλωστε, γιατί μια πραγματικότητα θα έπρεπε να είναι περισσότερο σημαντική από μια γλυκιά ανάμνηση;

Οι μέρες περνούσαν και είχα αρχίσει να ξεχνάω την παράξενη περιπέτεια που έζησα. Η υγεία μου είχε κλονιστεί και δεν άφηνε περιθώριο για περισσότερες σκέψεις. Αρχικά, με ταλαιπωρούσε μία γρίπη, η οποία αργότερα εξελίχτηκε, ή έτσι τουλάχιστον νόμιζα, σε ναυτία και τάσεις για εμετό. Επισκέφτηκα έναν γιατρό, ο οποίος με διαβεβαίωσε ότι τα συμπτώματα της ίωσης είχαν υποχωρήσει και ότι οι παρενέργειες που του περιέγραψα δεν θα μπορούσαν να σχετίζονται με τον ιό της γρίπης. Μου συνέστησε να επισκεφτώ και έναν γυναικολόγο.

Την ίδια μέρα βρέθηκα στο ιατρείο του γυναικολόγου μου. Η καρδιά μου χτυπούσε δυνατά, αγωνιώντας για το αποτέλεσμα. Πράγματι, λίγη ώρα αργότερα ο γιατρός με διαβεβαίωνε ότι μέσα μου μεγάλωνε ένα παιδί. Το σοκ ήταν μεγάλο καθώς ήμουν βέβαιη ότι τε-

λευταία δεν είχα έρθει σε ερωτική επαφή, παρά μόνο με τον Θωμά.

Η παράξενη περιπέτεια που έζησα στον κόσμο του Έσερ, η οποία είχα πιστέψει ότι ανήκε στη σφαίρα των ονείρων, ήταν πια μια πραγματικότητα. Η δική μου πραγματικότητα, την οποία κανείς δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει. Ήθελα να τρέξω στους φίλους μου και να τους μιλήσω για όσα έζησα. Γρήγορα, όμως, συνειδητοποίησα ότι κανείς δεν θα πίστευε αυτήν την απίθανη ιστορία και το πιθανότερο θα ήταν να θεωρήσουν ότι έχω κάποια ψυχική πάθηση.

Έπειτα, σκέφτηκα να πάω στο Λέιντεν να αναζητήσω τον Θωμά και να του μιλήσω για το παιδί μας που μεγάλωνε μέσα μου. Ο αρχικός ενθουσιασμός αυτής της σκέψης γρήγορα καταλάγιασε μέσα μου. Αφενός, δεν μπορούσα να είμαι σίγουρη ότι ο Θωμάς θα τα θυμόταν όλα αυτά και αφετέρου, θυμόμουν πολύ καλά, από εκείνες τις ατέλειωτες συζητήσεις μας, το όνειρό του να ολοκληρώσει το διδακτορικό του για τις μαθηματικές ιδέες στο έργο του Έσερ. Σίγουρα, η ύπαρξη ενός μωρού, ενώ δεν είχε ακόμη κλείσει τα εικοσιπέντε, θα τον αποπροσανατόλιζε από τον τελικό του στόχο.

Όχι, δεν είχα κανένα δικαίωμα να αναστατώσω τη ζωή του. Όχι, δεν είχα κανέναν λόγο να ρισκάρω την πιθανότητα να μην θέλει να κρατήσω το παιδί. Όχι, δεν είχα κανένα δικαίωμα να διακόψω τον δρόμο προς τη γέννηση μιας ζωής. Αυτό το παιδί θα μου θύμιζε πάντα τον έρωτα που διήρκεσε μόλις μία μέρα σε έναν φανταστικό κόσμο, που, όμως, μόνον εγώ γνώριζα ότι δεν υπήρχε μόνο στα όνειρά μου.

Τις επόμενες μέρες συζήτησα για την εγκυμοσύνη

μου με τον πολύ καλό μου φίλο τον Λουίτζι που εδώ και καιρό είχε εκδηλώσει ερωτικά συναισθήματα απέναντί μου. Του είπα για το τυχαίο συμβάν, χωρίς φυσικά να του αναφέρω για την περιήγησή μου στον κόσμο του Έσερ. Του ζήτησα να με παντρευτεί και να δεχτεί να αναγνωρίσει το παιδί. Δέχτηκε με μεγάλη χαρά. Ποτέ δεν ξαναμιλήσαμε για όλα αυτά.

Μερικούς μήνες αργότερα και συγκεκριμένα στις 13 Φεβρουαρίου, την ημέρα των εικοστών τρίτων γενεθλίων μου, γέννησα τον μονάκριβό μου γιο.

* * *

Αν και όλα αυτά που διαβάζεις φαντάζουν στα μάτια σου αδύνατα, μπορώ να σε διαβεβαιώσω ότι ο Λουίτζι δεν είναι ο πραγματικός σου πατέρας. Ο πραγματικός σου πατέρας είναι ο Θωμάς Ιωάννου. Συγγνώμη, αλλά δεν βρήκα το κουράγιο να σου μιλήσω νωρίτερα γι' αυτό. Είναι πολύ δύσκολο να μιλήσεις σε κάποιον για κάτι που μόνο στο δικό σου μυαλό και τη δική σου καρδιά είναι πέρα για πέρα αληθινό.

Σε δύο μέρες ο Θωμάς Ιωάννου έρχεται στη Ρώμη για να δώσει μία διάλεξη. Ίσως η καρδιά μου να μην έχει αντέξει μέχρι τότε. Θα επιθυμούσα, όμως, εσύ να βρίσκεσαι εκεί, να τον δεις και να τον ακούσεις και –πού ξέρεις–, ίσως, θελήσεις να του μιλήσεις για όλα αυτά.

Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο και ένα βλέμμα

Εκείνο το ενοχλητικό «ντριν» του τηλεφώνου ακούστηκε ξανά, για δεύτερο συνεχόμενο πρωινό. Παρότι είχα ξαγρυπνήσει διαβάζοντας ως τις τρεις τα ξημερώματα το ημερολόγιο της μητέρας μου, πετάχτηκα γρήγορα από το κρεβάτι μου και έτρεξα στο σαλόνι για να απαντήσω. Στα ελάχιστα δευτερόλεπτα που μεσολάβησαν πρόλαβα να διαισθανθώ ότι το τηλεφώνημα αυτό δεν ήταν για καλό.

«Έλα γρήγορα στο νοσοκομείο, η μητέρα σου δεν είναι καλά» είπε από την άλλη γραμμή με τρεμάμενη φωνή ο πατέρας μου.

Έκλεισα το τηλέφωνο νιώθοντας το αίμα μου να παγώνει ξανά, για δεύτερη φορά μέσα σε δύο μέρες. Κοίταξα το ρολόι μου, ήταν έξι και μισή το πρωί.

Σε λίγη ώρα βρισκόμουν στο ίδιο ακριβώς σημείο, στην ίδια αίθουσα αναμονής, στην οποία βρισκόμουν σχεδόν εικοσιτέσσερις ώρες νωρίτερα έχοντας την ίδια, αν όχι περισσότερη, αγωνία. Ο πατέρας μου ήταν φανερό ότι βρισκόταν σε απόγνωση. Είχε καθίσει σε μια απομονωμένη καρέκλα κρατώντας με τα χέρια το σκυφτό του κεφάλι. Πλησίασα βιαστικά κοντά του.

Μόλις με είδε σηκώθηκε αργά από την καρέκλα και με αγκάλιασε σφιχτά πλησιάζοντας τα χείλη του στο αυτί μου.

«Έφυγε» μου ψιθύρισε.

Κρύος ιδρώτας έλουσε το σώμα μου. Τα πόδια μου δεν με κρατούσαν. Κάθισα στο πάτωμα και άρχισα να κλαίω με λυγμούς. Σε μια στιγμή ένιωσα να χάνω και τους δύο μου γονείς. Αρχικά τη μητέρα μου, που την ημέρα που συμπλήρωνε τα σαράντα έξι της χρόνια, δεν άντεξε στο χτύπημα της μοίρας. Και έπειτα τον πατέρα μου, καθώς μόλις πριν λίγες ώρες η ίδια η μητέρα μου, μέσω του ημερολογίου της, μου αποκάλυψε ότι ο Λουίτζι δεν ήταν ο πραγματικός μου πατέρας.

Δεν θέλησα να μάθω τίποτα. Ούτε τι είπαν οι γιατροί για τον λόγο του θανάτου της, ούτε ποιες ήταν οι τελευταίες της κουβέντες.

«Συγγνώμη, αλλά θα ήθελα να μείνω λίγο μόνος», παρακάλεσα τον Λουίτζι και απομακρύνθηκα από κοντά του κατευθυνόμενος προς την έξοδο.

Πέρασα τις υπόλοιπες ώρες στο διαμέρισμά μου, ξαπλωμένος στο κρεβάτι μου και αναλογιζόμενος την κοινή μας ζωή. Είκοσι τρία ολόκληρα χρόνια την είχα στο πλευρό μου, να με στηρίζει σε όλες μου τις επιλογές. Τα δάκρυα κυλούσαν σαν ποτάμι από τα μάτια μου.

Οι σκέψεις αυτές πότε πότε διακόπτονταν από την ανάγνωση του ημερολογίου της. Διάβαζα ξανά και ξανά τις σελίδες του, προσπαθώντας να αναγνωρίσω την άλλη πλευρά της, εκείνη της ερωτευμένης νέας. Στις σελίδες του πάσχιζα να διακρίνω και τα στοιχεία της προσωπικότητας του Θωμά, του ανθρώπου ο οποίος κατά τα γραφόμενά της ήταν ο πραγματικός μου πατέρας. Για μία στιγμή αναρωτήθηκα τι κάνω. Είναι δυνατόν να πιστεύω ότι υπήρξα ο καρπός ενός έρωτα που γεννήθηκε και έζησε σ' έναν φανταστικό κόσμο; Η λογική μου δεν μπορούσε να το αποδεχτεί.

Κοίταξα ξανά το ρολόι μου και με έκπληξη διαπίστωσα ότι ήταν, ήδη, τέσσερις το απόγευμα. Είχα περάσει συντροφιά με τις αναμνήσεις και το ημερολόγιο περισσότερες από επτά ώρες. Αποφάσισα να πάω στη διάλεξη του Θωμά Ιωάννου. Δεν ήξερα για ποιον λόγο. Ίσως, απλά, γιατί ήταν η τελευταία επιθυμία της μητέρας μου.

Λίγες ώρες αργότερα έβγαινα από το βαγόνι του μετρό βιαστικά, κρατώντας σφιχτά την τσάντα στα χέρια μου. Κατευθύνθηκα με γρήγορο βηματισμό, σχεδόν τρέχοντας, προς τις σκάλες που θα με οδηγούσαν στην έξοδο. Είχε πια σκοτεινιάσει και το κρύο ήταν τσουχτερό. Σκούπισα με το τελευταίο μου χαρτομάντιλο τα δάκρυά μου και τύλιξα λίγο καλύτερα το κασκόλ γύρω από τον λαιμό μου, προσπαθώντας να καλύψω περισσότερο το πρόσωπό μου από τον παγωμένο αέρα που με χτυπούσε με δύναμη.

Ακριβώς απέναντι, μέσα στο ιστορικό κέντρο της Ρώμης, μπορούσε κανείς να διακρίνει την Αρχιτεκτονική Σχολή. Επιτάχυνα και άλλο τα βήματά μου, προσπαθώντας να προσεγγίσω το κτήριο. Στον τοίχο, δίπλα στην επιβλητική είσοδο, μία πελώρια αφίσα μου κίνησε το ενδιαφέρον. «Οι πλακοστρώσεις στο έργο του Έσερ» ήταν ο τίτλος της εκδήλωσης που διαφημιζόταν στην αφίσα. Δεν γνώριζα πως αυτή η ομιλία, που από μόνος μου πιθανόν να μην επέλεγα ποτέ να παρακολουθήσω, θα τύγχανε τόσης προβολής.

Το κεντρικό αμφιθέατρο της Σχολής ήταν κατάμεστο, κυρίως από φοιτητές που είχαν έρθει προκειμένου να παρακολουθήσουν τη διάλεξη του διάσημου ομιλητή. Λίγα λεπτά αργότερα ο καθηγητής Θωμάς Ιωάννου έκανε την εμφάνισή του συνοδευόμενος από έναν ηλικιωμένο κύριο –αποδείχτηκε ότι ήταν ο πρύτανης της Σχολής– που με δυσκολία προσπαθούσε να κρύψει την αδυναμία του να ακολουθήσει τον σταθερό βηματισμό του καθηγητή.

Μετά το καλωσόρισμα από τον πρύτανη ο καθηγητής ανέβηκε στο βήμα και το κοινό ξέσπασε σε χειροκροτήματα.

«Σας ευχαριστώ, σας ευχαριστώ όλους» είπε.

Για την επόμενη μία περίπου ώρα παρακολουθούσαμε τον Θωμά Ιωάννου να παρουσιάζει με εξαιρετική μαεστρία πολλά από τα έργα του διάσημου χαράκτη. Κάθε φορά που ένα έργο του Έσερ προβαλλόταν στο λευκό πανί, ο καθηγητής ανέλυε τις τεχνικές λεπτομέρειες του έργου, ενώ παράλληλα έδινε βαρύτητα σε κάποια σημεία του που συνήθως διέφευγαν από την πρώτη γρήγορη ματιά του θεατή.

Όσο και να προσπαθούσα μου ήταν αδύνατο να κρύψω τη συγκίνησή μου γι᾽ αυτόν τον άνθρωπο που, αν και τον έβλεπα για πρώτη φορά στη ζωή μου, μου φαινόταν τόσο οικείος. Παρατηρούσα με ιδιαίτερη προσοχή τις κινήσεις του σώματός του, τους μορφασμούς του προσώπου του και τον τρόπο με τον οποίο εκφραζόταν. Μετά από λίγη ώρα το μυαλό μου άρχισε να χάνει την επαφή με την πραγματικότητα. Ο ένας συνειρμός διαδεχόταν τον άλλο και η μία σκέψη ερχόταν σα φωτοβολίδα να αντικαταστήσει την άλλη. Μη μπορώντας να διαχειριστώ άλλο την ιδιαίτερη αυτή κατάσταση, ακούμπησα τους αγκώνες μου στο έδρανο και έπιασα τα μαλλιά μου. Τη φωνή του καθηγητή που αντηχούσε μέσα στα αυτιά μου ακολούθησαν, μάλλον αρκετή ώρα αργότερα, τα χειροκροτήματα του κόσμου.

«Ευχαριστούμε τον κύριο καθηγητή για την ενδιαφέρουσα διάλεξη. Θα ακολουθήσουν ερωτήσεις» είπε ο πρύτανης.

Σήκωσα το κεφάλι μου και είδα έναν κύριο που φορούσε κοστούμι και καθόταν στην πρώτη σειρά να τον ρωτάει για την πηγή έμπνευσης του Έσερ. Στη συνέχεια πήρε τον λόγο μία νεαρή φοιτήτρια, η οποία καθόταν στην τελευταία σειρά και επιθυμούσε να μάθει αν υπήρχαν συνεχιστές του έργου του Έσερ· έπειτα ακολούθησαν αρκετοί ακόμη που ζήτησαν περισσότερες πληροφορίες για το έργο και τη ζωή του διάσημου καλλιτέχνη. Ο καθηγητής απάντησε σε όλες τις ερωτήσεις με προθυμία και δεν έδειξε καμία δυσαρέσκεια για τη μεγάλη διάρκεια της συζήτησης.

Μετά από σχεδόν μία ώρα, η συζήτηση φαινόταν να πλησιάζει προς το τέλος της. Χωρίς να το πολυσκεφτώ σηκώθηκα από τη θέση μου και απευθύνθηκα προς τον κύριο καθηγητή.

«Θα μπορούσα να σας κάνω κι εγώ μία ερώτηση;» είπα δίνοντας άθελά μου συναισθηματικό τόνο στη φωνή μου.

Ο καθηγητής ένευσε καταφατικά και κάρφωσε το βλέμμα του επάνω μου προκαλώντας μου ταχυπαλμία. Πρέπει να πέρασαν μόνο μερικά δευτερόλεπτα μέχρι να του απευθύνω την ερώτηση, αλλά εμένα μου φάνηκαν αιώνας.

«Μου δώσατε την αίσθηση ότι γνωρίζετε την κάθε σπιθαμή του κάθε έργου όχι χάρη στην οπτική σας παρατήρηση. Δεν ξέρω πώς ακριβώς να το εκφράσω…» είπα κομπιάζοντας και διακόπτοντας τον λόγο μου για μερικά δευτερόλεπτα. Έπειτα συνέχισα:

«Θέλω να πω, μου δώσατε την εντύπωση ότι έχετε βιώσει το κάθε έργο, σαν να έχετε ταξιδέψει μέσα σ' αυτό».

Ο Θωμάς Ιωάννου έσκυψε λίγο το κεφάλι, φανερά αναστατωμένος, ενώ μία σταγόνα ιδρώτα ξεπρόβαλε στο ρυτιδιασμένο του μέτωπο. Ήπιε από το νερό που είχε στο ποτήρι του, προσπαθώντας μάλλον να κερδίσει λίγο χρόνο. Οι θεατές παρακολουθούσαν τις νευρικές κινήσεις του αγωνιώντας για την απάντηση.

«Ίσως και να έχετε δίκιο» είπε κοφτά.

Χωρίς να σχολιάσει περαιτέρω, ευχαρίστησε το κοινό για την υπομονή του. Όση ώρα κατέβαινα τις σκάλες του αμφιθεάτρου, επιδιώκοντας να προσεγγίσω το σημείο που βρισκόταν, προσπαθούσα να μη χάσω την οπτική επαφή μαζί του, αν και πλήθος κόσμου εισχωρούσε στιγμιαία στη νοητή ευθεία που ορίζανε τα μάτια μας. Ήθελα να αντιληφθώ σε ποιο βαθμό η ερώτηση που του έκανα τον προβλημάτισε. Σύντομα βρεθήκαμε σε απόσταση αναπνοής. Αν και περιτριγυριζόταν από κάποιους φοιτητές, με κοίταξε με τρόπο που μάλλον υποδήλωνε ότι θα ήθελε να συζητήσουμε περισσότερο γι' αυτό που τον ρώτησα.

Από τη μία, το μυαλό μου επεξεργαζόταν τις πληροφορίες που προέκυπταν από την έκφραση του προσώπου του. Από την άλλη, η λογική μου αντιδρούσε και πάλι. Μου φαινόταν αδιανόητο να συζητήσω μαζί του

για ένα υποτιθέμενο ταξίδι στον κόσμο του Έσερ. Το πιθανότερο ήταν ότι θα με περνούσε για τρελό. Χαμήλωσα τα μάτια μου επιθυμώντας να αποφύγω το βλέμμα του και κατευθύνθηκα προς την έξοδο.

Σκέψεις... πολλά χρόνια αργότερα

Δεν ανέφερα ποτέ τίποτα για το ημερολόγιο της μητέρας μου, ούτε στον Λουίτζι, τον πατέρα που τόσα χρόνια αγαπώ και νοιάζομαι, ούτε και σε κανέναν άλλο. Η σχέση μου μαζί του παρέμεινε πολύ ισχυρή και ουσιαστικά δεν επηρεάστηκε στο ελάχιστο.

Στην πραγματικότητα δεν πίστεψα ποτέ την ιστορία που κατέγραψε η μητέρα μου στο ημερολόγιό της λίγες μέρες πριν πεθάνει. Είμαι άνθρωπος που σε όλη του τη ζωή πορεύτηκε με τη λογική. Και αυτή αντιδρούσε κάθε φορά που μέσα στο μυαλό μου εμφανιζόταν η πιθανότητα όλα αυτά να είναι αληθινά.

Τα επόμενα χρόνια μετά τον θάνατό της τα αφιέρωσα στην επιστήμη μου, την ιατρική. Μόλις πήρα το πτυχίο μου αποφάσισα να εξειδικευτώ στον τομέα της ψυχιατρικής. Ήθελα να μάθω από πρώτο χέρι ποιες είναι οι ενδότερες διεργασίες που συμβαίνουν στην ψυχή ενός ανθρώπου και ορισμένες φορές οδηγούν στην κατάλυση της λογικής του. Αλλά, κυρίως θέλησα να διεισδύσω στις βαθύτερες σκέψεις και ιδέες που ξεπηδούσαν από το μυαλό της μητέρας μου το τελευταίο διάστημα της ζωής της.

Μελέτησα αρκετά άρθρα και βιβλία, παρακολούθη-

σα συνέδρια που σχετίζονταν άμεσα ή έμμεσα με διάφορες μορφές παραισθήσεων. Ήταν ξεκάθαρο πια στο μυαλό μου ότι ο όγκος στον εγκέφαλο της είχε δημιουργήσει μία μορφή ψύχωσης η οποία οδήγησε στη δημιουργία ενός απόλυτα ψευδαισθητικού κόσμου.

Δεν ξαναείδα ποτέ τον Θωμά Ιωάννου. Ωστόσο, παρακολουθούσα τη ζωή του μέσα από το διαδίκτυο, αλλά και μέσα από τις δημοσιεύσεις και τα βιβλία του. Διαπίστωσα την προσήλωσή του στη μελέτη του έργου του διάσημου χαράκτη σε όλη τη διάρκεια της ζωής του αλλά και την αδιάκοπη προσπάθεια να εντοπίσει μαθηματικές ιδιότητες και ιδέες σε έργα όλων των σύγχρονων μεγάλων ζωγράφων. Λίγο πριν τον θάνατό του, πολλά χρόνια μετά τον θάνατο της μητέρας μου, άρχισε να δημοσιεύει άρθρα που στόχευαν στην ανάλυση έργων τέχνης, όχι μόνο μέσα από την οπτική τους παρατήρηση, αλλά και μέσω μιας υποτιθέμενης συμμετοχικής δράσης σε αυτά, μετά από ύπνωση.

Αλλά, γιατί με ενδιέφερε τόσο η ζωή του Θωμά Ιωάννου; Ποτέ συνειδητά δεν κατάφερα να απαντήσω σ' αυτήν την ερώτηση. Ίσως κάπου βαθιά μέσα στο ασυνείδητό μου να ήλπιζα ότι η ιστορία της μητέρας μου δεν ήταν μία ψευδαίσθηση.

Πριν λίγες μέρες και ενώ επέστρεφα με το μετρό από το ιατρείο μου, το μυαλό μου επεξεργαζόταν τις λεπτομέρειες από την υπόθεση ενός ασθενούς μου. Έβγαλα το τετράδιό μου και κατέγραψα όλες εκείνες τις πληροφορίες που φυσιολογικά θα οδηγούσαν σε απαντήσεις και θα με βοηθούσαν να κατευθύνω τις επόμενες ψυχοθεραπείες. Δεν μπορούσα, όμως, με τίποτα να οργανώσω τη σκέψη μου. Αυτή υπήρξε μία από τις πιο θλιβερές

διαπιστώσεις στη ζωή μου. Ήταν φανερό ότι τα χρόνια είχαν περάσει και θα έπρεπε να συνταξιοδοτηθώ.

Απογοητευμένος, έκλεισα το τετράδιό μου και το τοποθέτησα μέσα στην τσάντα μου. Χαμήλωσα τα μάτια μου προσπαθώντας να ηρεμήσω και να απομακρύνω οποιαδήποτε σκέψη. Τότε, ξαφνικά, χωρίς κανέναν προφανή λόγο, άρχισαν να έρχονται στο μυαλό μου διάφορες εικόνες και η ιστορία που περιέγραφε πολλά χρόνια πριν στο ημερολόγιό της η μητέρα μου, αν και ποτέ δεν το είχα ξαναδιαβάσει από τότε. Παράλληλα, μπροστά στα μάτια μου εμφανίστηκαν κάποιες από τις πληροφορίες που είχα συλλέξει όλα αυτά τα χρόνια για τη ζωή του Θωμά Ιωάννου. Κάποιες υποψίες άρχισαν να περιτριγυρίζουν το μυαλό μου.

Μόλις έφτασα σπίτι μου, άνοιξα τον υπολογιστή και αναζήτησα το σύνολο των πληροφοριών από τη ζωή του Θωμά Ιωάννου. Το μεγαλύτερο ερευνητικό του επίτευγμα σίγουρα υπήρξε η δημιουργία, σε συνεργασία με μία ομάδα ερευνητών του Πανεπιστημίου του Λέιντεν, ενός μαθηματικού μοντέλου που κατάφερε να συμπληρώσει το κενό που υπήρχε στο κέντρο της *Πινακοθήκης*,[64] του έργου που η μητέρα μου παρατηρούσε πριν εισέλθει, κατά τα γραφόμενά της, στον κόσμο του Έσερ.

Άνοιξα το ημερολόγιό της. Μια αποπνικτική μυρωδιά γέμισε το δωμάτιο, καθώς είχαν περάσει περισσότερα από σαράντα χρόνια από τη μοναδική φορά που το διάβασα. Γύρισα βιαστικά τις σελίδες και διαπίστωσα ότι η μητέρα μου είχε περιγράψει την πρόθεση του Θωμά να συμπληρώσει το κενό στην *Πινακοθήκη*.

Έπειτα, άρχισα να ψάχνω πληροφορίες σχετικές με τον προπάππου μου, τον παππού της μητέρας μου, αλλά και του Θωμά. Γρήγορα βρήκα αυτό που αναζητούσα. Είχε φύγει από τη ζωή σε ηλικία εξηνταεννέα ετών. Μια ανατριχίλα διαπέρασε το σώμα μου.

Άνοιξα τον φάκελο του υπολογιστή μου, όπου είχα συγκεντρωμένα όλα τα στοιχεία για τη ζωή του Θωμά. Η ημερομηνία θανάτου του μου δημιούργησε ένα επιπλέον άγχος. Είχε πεθάνει στις 13 Φεβρουαρίου, ακριβώς εικοσιτρία χρόνια μετά από τη μητέρα μου.

Τότε συνειδητοποίησα τι ακριβώς είχε συμβεί. Η μητέρα μου με γέννησε την ημέρα που συμπλήρωνε τα εικοσιτρία της χρόνια. Έφυγε από τη ζωή την ημέρα των εικοστών τρίτων μου γενεθλίων, η οποία ήταν και η μέρα που έμαθα για την ύπαρξη του Θωμά. Ο «πραγματικός» μου πατέρας πέθανε εικοσιτρία ακριβώς χρόνια μετά από τη μητέρα μου.

Αυτή η συνεχής επανάληψη μου δημιουργούσε φόβο και μου θύμιζε τις συνεχείς επαναλήψεις σχημάτων σε κάποια από τα έργα του Έσερ. Αναζήτησα στο διαδίκτυο έναν ορισμό της λέξης συμμετρία. Δυστυχώς, διαπίστωσα ότι η λέξη που επικρατεί στους περισσότερους ορισμούς είναι η «επανάληψη».

Ίσως όλα αυτά τα στοιχεία να ήταν απλές συμπτώσεις. Ίσως ούτε αυτές οι διαπιστώσεις να με οδηγούσαν στην καταγραφή όλης αυτής της ιστορίας.

Αυτό που με τρομάζει όμως περισσότερο είναι ότι σε λίγες μέρες συμπληρώνονται ακριβώς εικοσιτρία χρόνια από τον θάνατο του Θωμά και την ίδια μέρα εγώ συμπληρώνω τα εξηνταεννέα μου χρόνια, που είναι και η ηλικία που έφυγε από τη ζωή ο προπάππους μου, ο μοναδικός σύνδεσμος ανάμεσα στη Ραφαέλα και τον Θωμά, εκτός από μένα.

Σημειώσεις του συγγραφέα

[1] Το Λέιντεν (Leiden) είναι μία μικρή πόλη της Ολλανδίας, που απέχει από τη Χάγη 20 περίπου χιλιόμετρα και είναι γνωστή παγκοσμίως για το υψηλό επίπεδο σπουδών που παρέχεται στο Πανεπιστήμιό της. Μέσα από την πόλη ρέει ο Παλαιός Ρήνος, ο οποίος μαζί με τον Νέο Ρήνο, που ρέει περιμετρικά του Λέιντεν, δημιουργούν ένα δαιδαλώδες δίκτυο καναλιών.

[2] Το Αστεροσκοπείο του Λέιντεν ιδρύθηκε το 1633, ανήκει στο τοπικό Πανεπιστήμιο και είναι το πρώτο αστεροσκοπείο στον κόσμο στο οποίο διδάσκονταν οι φοιτητές πρακτικούς τρόπους παρακολούθησης του ουράνιου θόλου.

[3] Η ιστορικός τέχνης Τζένιφερ Λ. Ρόμπερτς (Jennifer L. Roberts) σε διάλεξη που έδωσε στο Χάρβαρντ τον Μάιο του 2013 ανέφερε ότι προτρέπει τους φοιτητές της να αφιερώσουν μέχρι και τρεις ώρες στην παρατήρηση ενός έργου τέχνης. Για να ενισχύσει την άποψή της παρουσίασε στο κοινό τα δικά της συμπεράσματα από την πρώτη ώρα παρατήρησης του έργου *Το Αγόρι με τον σκίουρο* που ζωγράφισε το 1765 στη Βοστόνη ο νεαρός, τότε, ζωγράφος Τζον Σίγκλετον Κόπλεϊ (John Singleton Copley): «Χρειάστηκα εννέα λεπτά για να διαπιστώσω ότι το σχήμα των αυτιών του αγοριού αντιστοιχεί ακριβώς στο σχήμα της κοιλιάς του σκίουρου, επιλογή που έκανε ο ζωγράφος για να επισημάνει ένα είδος σύνδεσης ανάμεσα στο σώμα του ζώου και του ανθρώπου και τις αισθητηριακές ικανότητες του καθενός. Πέρασαν εικοσιένα λεπτά για να αντιληφθώ ότι τα δάχτυλα του αγοριού που κρατούν τη μικρή αλυσίδα καλύπτουν με ακρίβεια τη διάμετρο του ποτηριού κάτω από αυτά και σαρανταπέντε λεπτά προτού συνει-

δητοποιήσω ότι οι φαινομενικά τυχαίες πτυχώσεις στην κουρτίνα του φόντου αποτελούν τέλεια αντίγραφα των σχημάτων του ματιού και του αυτιού του αγοριού, σαν ο Κόπλεϊ να φαντάστηκε αυτά τα αισθητήρια όργανα να επαναλαμβάνουν τον εαυτό τους στο φόντο». (Πηγή: www.thalesandfriends.org/el)

[4] Παράθεμα από διάλεξη του Έσερ.

[5] «Άφησε το κέντρο κενό για να μην αναγκαστεί να επαναλαμβάνεται συνέχεια ή δεν ήταν σίγουρος τι έπρεπε να βάλει; Ο Χανς ντε Ρικ είναι βέβαιος πως ο Έσερ δεν ήξερε ότι η εικόνα του ήταν περιοδική, αλλά είχε μία ασαφή ένδειξη ότι τα πράγματα γίνονταν όλο και μικρότερα στο κέντρο και επομένως κάπου έπρεπε να σταματήσει». (Πηγή: S. Robinson, «M.C. Escher: More mathematics than meets the eye», *Siam News*, τεύχος 35, αριθμός 8, Οκτώβριος 2002)

[6] Κατά μήκος του καναλιού Χέρενγκραχτ (Herengracht), αλλά και σε ολόκληρο το ιστορικό κέντρο του Λέιντεν συναντά κανείς κατοικίες που χτίστηκαν τον 17ο αιώνα.

[7] Ο κύβος του Ρούμπικ έχει έξι έδρες και εννέα χρωματιστά μικρά κυβάκια στην καθεμία (υπάρχουν και περισσότερο σύνθετοι κύβοι με δεκαέξι ή εικοσιπέντε μικρά κυβάκια σε κάθε έδρα) και η λύση του επιτυγχάνεται αν καταφέρει κανείς, περιστρέφοντας τις έδρες (επιτρέπεται από την κατασκευή του), η καθεμία να έχει το δικό της χρώμα. Το παιχνίδι κατασκευάστηκε το 1974 από τον Έρνε Ρούμπικ, γλύπτη και λέκτορα Εσωτερικής Διακόσμησης στην Αρχιτεκτονική Σχολή της Βουδαπέστης. Έχει βρεθεί μαθηματικός αλγόριθμος που επιλύει οποιαδήποτε διάταξη του κύβου το πολύ σε είκοσι κινήσεις. Το παγκόσμιο ρεκόρ επίλυσης του κλασικού κύβου (διάστασης 3x3) είναι τα 5,55 δευτερόλεπτα που χρειάστηκε ο Ολλανδός Ματς Βαλκ το 2013.

[8] «Ως χαρακτικά θεωρούνται οι πρωτότυπες εστάμπες και λιθογραφίες που έχουν τυπωθεί από μία ή περισσότερες πλάκες, με οποιαδήποτε τεχνική, εκτός από τις μηχανικές και φωτομηχανικές μεθόδους, εφόσον το σχέδιο, η χάραξη και η εκτύπωση αποτελούν έργο του ίδιου καλλιτέχνη. Μόνο τα χαρακτικά που πληρούν αυτούς τους όρους έχουν το δικαίωμα να ονομάζονται "πρωτότυπα"». (Πηγή: Βασίλης Χάρος, «Η χαρακτική και η τεχνική

της», κείμενο που δημοσιεύθηκε με την ευκαιρία της έκθεσης «Η χαρακτική στην Ελλάδα σήμερα» στο Καλλιτεχνικό και Πνευματικό Κέντρο «Ώρα» στην Αθήνα τον Φεβρουάριο του 1980).

[9] Το Ατράνι είναι μία μικρή πόλη που δεσπόζει στον κόλπο του Αμάλφι, ο οποίος προστατεύεται ως μνημείο παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς από την UNESCO. Θεωρείται ένας από τους σημαντικότερους τουριστικούς προορισμούς ολόκληρης της Ιταλίας. Ο Έσερ επισκεπτόταν από το 1921 ως το 1935 κάθε καλοκαίρι την Ιταλία. Έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ακτή του Αμάλφι, καθώς την είχε απεικονίσει σε αρκετά από τα έργα του.

[10] Το *Infinity and Beyond* του Έλι Μάορ (Eli Maor).

[11] Το λιμοντσέλο είναι ένα λικέρ λεμονιού που παράγεται στη νότια Ιταλία και κυρίως στην ακτή του Αμάλφι. Είναι μείγμα ξύσματος λεμονιού και απλού σιροπιού. Στην ακτή του Αμάλφι συνήθως σερβίρεται μετά το δείπνο σε μικρά κεραμικά ποτήρια, τα οποία έχουν προηγουμένως ψυχθεί.

[12] Η ξυλογραφία είναι τεχνική αναπαράστασης μίας εικόνας χαραγμένης πάνω σε μία επιφάνεια ξύλου. Χρησιμοποιήθηκε αρχικά τον 14ο αιώνα για την αποτύπωση θρησκευτικών εικόνων. Η λιθογραφία είναι μια τεχνική εκτύπωσης, η οποία επινοήθηκε το 1798 από τον Α. Ζένεφελντερ. Βασίζεται στο γεγονός ότι το νερό και οι λιπαρές ουσίες δεν αναμειγνύονται ποτέ. Αρχικά, χρησιμοποιούσαν τη λιθογραφία μόνο για αναπαραγωγές, αλλά σύντομα εξελίχθηκε σε ανεξάρτητη τέχνη. Πολλοί καλλιτέχνες του 19ου αιώνα παρήγαγαν έργα αποκλειστικά με τη μέθοδο αυτή. Η έγχρωμη λιθογραφία (χρωμολιθογραφία) καθιερώθηκε ως μορφή τέχνης για πρώτη φορά από τον Τουλούζ Λωτρέκ.

[13] Παράθεμα από γράμμα του Έσερ στον Αδελφό Έριχ (ψευδώνυμο, όπως και το Μπρούνο Ερνστ, του ολλανδού φυσικού Χανς ντε Ρικ), 12 Οκτωβρίου 1956.

[14] Ο Λομπατσέφσκι (Lobachevsky), καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Καζάν και ο Ούγγρος στρατιωτικός Γιάνος Μπολιάι (Bolyai) αναγνωρίζονται ως οι δημιουργοί μίας μη Ευκλείδειας Γεωμετρίας. Όπως και οι προγενέστεροι γεωμέτρες, ξεκίνησαν και αυτοί με σκοπό να αποδείξουν το 5ο αίτημα του Ευκλείδη, δηλαδή ότι από σημείο εκτός ευθείας διέρχεται μόνο μία ευθεία παράλ-

ληλη στην αρχική. Αναγνωρίζοντας όμως ότι αυτό δεν μπορεί να αποδειχθεί με τα υπόλοιπα αξιώματα της Γεωμετρίας, πήραν σαν υπόθεση την άρνηση του αιτήματος και προσπάθησαν να οδηγηθούν σε κάποια αντίφαση. Δημιούργησαν έτσι μία νέα γεωμετρία, η οποία ήλπιζαν ότι θα παρουσιάζει αντιφάσεις. Αντιθέτως, όμως, αυτή ήταν απολύτως συνεπής. Η νέα αυτή γεωμετρία, η οποία ονομάστηκε Υπερβολική, υπήρξε ένα από τα μεγαλύτερα επιστημονικά επιτεύγματα του 19ου αιώνα.

[15] Παράθεμα από γράμμα του Έσερ στον γιο του Τζιόρτζιο και τη νύφη του Κόρι, 24 Ιανουαρίου 1960.

[16] Το Στομάχιον είναι ένα παιχνίδι που πρωτοεμφανίστηκε στην αρχαία Ελλάδα και φέρεται να το δημιούργησε ο Αρχιμήδης. Το ζητούμενο του παιχνιδιού είναι η συναρμολόγηση δεκατεσσάρων συγκεκριμένων κομματιών παζλ (τα περισσότερα από τα οποία έχουν τριγωνικό σχήμα), ώστε να δημιουργηθεί ένα τετράγωνο. Αποδείχτηκε ότι το τετράγωνο μπορεί να σχηματιστεί με 17152 διαφορετικές αναδιατάξεις των κομματιών παζλ. Το Στομάχιον θεωρείται από ορισμένους μελετητές το αρχαιότερο τεκμήριο επιστημονικής προσέγγισης της θεωρίας των συνδυασμών.

[17] Το Αμάλφι φημίζεται για τον Καθεδρικό Ναό του Αγίου Ανδρέα, στον οποίο φυλάσσεται και μέρος των λειψάνων του Αγίου σε κρύπτη.

[18] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Βυθισμένος Καθεδρικός Ναός*, ξυλογραφία, 1929.

[19] Μία πυραμίδα λέγεται κανονική αν η βάση της είναι κανονικό πολύγωνο (έχει όλες τις πλευρές και τις γωνίες του ίσες) και η προβολή της κορυφής της πυραμίδας στη βάση της είναι το κέντρο του κανονικού πολυγώνου.

[20] Καθεδρικός ναός της Σαρτρ (Notre-Dame de Chartres). Πρόκειται για έναν ναό που συνδέθηκε με προχριστιανικές και παγανιστικές θρησκείες. Η κατασκευή του μνημείου άρχισε το 1194 μ.Χ. με την αντικατάσταση της ρωμαϊκής πρόσοψης που βρισκόταν στην πίσω όψη του ναού. Ο ναός έχει διαφορετικές στυλιστικές τάσεις. Τα χαμηλότερα μέλη της δυτικής πρόσοψης είναι ρωμαϊκού ρυθμού. Αντιθέτως, οι προσόψεις του βόρειου και νότιου κλίτους είναι γοτθικού ρυθμού.

[21] Εισαγωγικό κείμενο του Παύλου Α. Φυρού, ιδρυτή του Μουσείου Ηρακλειδών και επιμελητή της έκθεσης του Έσερ, το οποίο περιέχεται στην έκδοση του μουσείου: *Από το προσχέδιο στο αριστούργημα*, 2009.

[22] Αναφορά σε λεπτομέρεια του έργου του Έσερ *Μπελβεντέρε* (Belvedere) λιθογραφία, 1958.

[23] Ο κύβος Νέκερ είναι μία οφθαλμαπάτη που πρωτοεμφανίστηκε στη βιβλιογραφία από τον Ελβετό κρυσταλλογράφο Λούις Άλμπερτ Νέκερ (Louis Albert Necker) το 1832.

[24] Αναφορά στο κυρίως μέρος του έργου του Έσερ: *Μπελβεντέρε*, λιθογραφία, 1958.

[25] Παράθεμα από μία διάλεξη του Έσερ στο Άμστερνταμ στις 29 Οκτωβρίου 1963.

[26] Καληνύχτα (παραδοσιακό τραγούδι της κάτω Ιταλίας):

Τι γλυκειά που 'ναι απόψε η νύχτα
κι εγώ δεν κοιμάμαι, σε σκέφτομαι
και κάτω από το παραθύρι σου αγάπη μου
της καρδιάς μου σου ανοίγω τα φύλλα.

[27] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Καταρράκτης*, λιθογραφία, 1961.

[28] Κάτι αντίστοιχο περιγράφει και ο Ισαάκ Ασίμοφ στο μυθιστόρημά του *Ακόμα και οι θεοί*: «Η Αντλία Ηλεκτρονίου εκμεταλλεύεται ακριβώς έναν δρόμο που είναι κατηφορικός και από τις δύο άκρες…».

[29] Μουσείο Ηρακλειδών: σχόλιο στο έργο *Καταρράκτης*.

[30] Σχόλιο του Έσερ για τον *Καταρράκτη*.

[31] Το Καστέλ Νουόβο (Castel Nuovo) είναι από τα σημαντικότερα αξιοθέατα της Νάπολης. Πρωτοκατασκευάστηκε το 1282 από τον Κάρολο Α΄ για να στεγάσει την αυλή του. Η τελευταία αποκατάσταση του κάστρου έγινε το 1823.

[32] Sir Roger Penrose, «Impossible objects: A special type of optical illusion», *British Journal of Psychology*, τεύχος 49, μέρος 1, Φεβρουάριος 1958.

[33] Ο Ρότζερ Πένροουζ (Roger Penrose) είναι γνωστός κυρίως για τις εργασίες του στις μαύρες τρύπες, την κβαντική βαρύτητα και τις μη περιοδικές πλακοστρώσεις. Το 1988 μοιράστηκαν μαζί

με τον Στίβεν Χόκινγκ το βραβείο Βολφ της Φυσικής για τη συνεισφορά τους στην κατανόηση του σύμπαντος.

[34] Ανοικτό λέγεται ένα σχήμα στο οποίο δεν μπορούμε να ορίσουμε το εσωτερικό ή το εξωτερικό του. Για παράδειγμα, το ημικύκλιο είναι ένα ανοικτό σχήμα, ενώ αντίθετα το τρίγωνο, το τετράγωνο και ο κύκλος είναι κλειστά σχήματα (εκλαϊκευτικός ορισμός).

[35] Ένα αντίστοιχο «αδύνατο τρίγωνο» γιγαντιαίων διαστάσεων μπορεί να δει κανείς στην πλατεία Κλέισμπρουκ στο Περθ της Αυστραλίας.

[36] Ο Χρήστος Παπακυριακόπουλος (Πάπα) θεωρείται από πολλούς ο μεγαλύτερος έλληνας μαθηματικός του εικοστού αιώνα. Η μεγαλύτερη συνεισφορά του στα μαθηματικά ήταν τα τρία σημαντικά θεωρήματα που άνοιξαν τον δρόμο για την κατανόηση του χώρου που ζούμε: το «Λήμμα του Ντεν», το «Θεώρημα του Βρόχου» και το «Θεώρημα της Σφαίρας». Με τη δημοσίευσή τους στα τέλη της δεκαετίας του '50 λύθηκαν οριστικά τα προβλήματα που κυριαρχούσαν στην Τοπολογία για σχεδόν πενήντα χρόνια και άνοιξε ο δρόμος για την επίλυση ενός διάσημου προβλήματος, της Υπόθεσης του Πουανκαρέ. Το 1964 ήλθε η αναγνώριση, καθώς τιμήθηκε με το βραβείο Βέμπλεν, που θεωρείται η ανώτατη τιμητική διάκριση στον χώρο της Γεωμετρίας. Το μυθιστόρημα του Απόστολου Δοξιάδη *Ο θείος Πέτρος και η εικασία του Γκόλντμπαχ* είναι εμπνευσμένο από τη ζωή του Χρήστου Παπακυριακόπουλου.

[37] Πρόκειται για περιστροφή 120 μοιρών.

[38] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Ερπετά*, λιθογραφία, 1943.

[39] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Λακκούβα*, ξυλοτυπία, 1952.

[40] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Ψηλά και Χαμηλά*, λιθογραφία, 1947.

[41] Αναφορά σε λεπτομέρεια του έργου του Έσερ *Σχετικότητα*, λιθογραφία, 1953.

[42] Γράμμα του Έσερ στον Γ.Β. Βαγκενάαρ (J.W. Wagenaar).

[43] Έμμεση αναφορά στο έργο του Έσερ *Νεκρή φύση και δρόμος*, ξυλοτυπία, 1937. Στο έργο αυτό απεικονίζεται ένα τραπέζι με διάφορα αντικείμενα πάνω του (βιβλία, μία τράπουλα, ένα δοχείο με μία πίπα κ.τ.λ.). Δίπλα στα βιβλία, πάνω στο τραπέζι, υπάρχουν πολυκατοικίες και ανάμεσά τους ένας δρόμος με πολλούς ανθρώπους να τον διασχίζουν. Τα άψυχα αντικείμενα του τραπεζιού και η πόλη που απλώνεται στο βάθος έχουν την ίδια τάξη μεγέθους. Έτσι, η ζωή στην πόλη εμφανίζεται σαν συνέχεια της νεκρής φύσης που υπάρχει σε πρώτο πλάνο στο τραπέζι.

[44] Στην πραγματικότητα ο Έσερ γνώρισε τη Γιέτα περίπου έξι μήνες αργότερα, την άνοιξη του 1923 στο Ραβέλλο της Ιταλίας. Με τη Γιέτα παντρεύτηκαν το επόμενο καλοκαίρι και απέκτησαν τρία παιδιά.

[45] Αραβική λέξη (μετάφραση: Κόκκινο Φρούριο)

[46] Περιγραφή μαυριτανού ποιητή που θέλει να τονίσει την επιβλητικότητα του παλατιού και τα πλούσια δάση που το περιβάλουν.

[47] Στο μυθιστόρημά του *Ο Αλχημιστής*, ο Πάολο Κοέλιο αναφέρεται εκτενώς στην Αλάμπρα.

[48] Πρόκειται για το «Recuerdos de la Alhambra» (Αναμνήσεις από την Αλάμπρα), μία σύνθεση για κιθάρα που έγραψε ο Φρανσίσκο Ταρέγκα το 1896 στη Γρανάδα. Το συγκεκριμένο μουσικό έργο έχει γίνει επιτυχία με τη φωνή της Νάνας Μούσχουρη.

[49] Παράθεμα από το ημερολόγιο του Έσερ.

[50] Στο παλάτι της Αλάμπρα υπάρχουν 17 τύποι συμμετρίας. Οι μαθηματικοί κατάφεραν πολύ αργότερα (E. Fedorov, 1891 και G. Polya, 1924) να αποδείξουν ότι δεν υπάρχουν άλλοι τύποι συμμετρίας, πέρα από τους 17, που χρησιμοποίησαν, ήδη, από τον 14ο αιώνα οι μαυριτανοί καλλιτέχνες στην Αλάμπρα. Οι επιστήμονες της κρυσταλλογραφίας τυποποίησαν στις αρχές του 20ού αιώνα τους διαφορετικούς αυτούς τύπους, καθώς οι συμμετρίες αυτές σχετίζονται με την κατανόηση των κρυσταλλικών δομών. Αρκετά αργότερα, ο Κόνγουεη (Conway) τυποποίησε με μαθηματικούς όρους τους 17 τύπους συμμετρίας. Στον παρακάτω πίνακα αναφέρονται ονομαστικά, σύμφωνα με τον Κόνγουεη και τους επιστήμονες της κρυσταλλογραφίας, οι 17 διαφορετικοί τύποι συμμετρίας.

Conway	O	x x	*x	**	632	*632	333	*333	3*3
Crystallographers	p1	pg	Cm	pm	p6	p6m	p3	p3m1	p31m
Conway	442	*442	4*2	2222	22x	22*	*2222	2*22	
Crystallographers	p4	p4m	p4g	p2	pgg	pmg	pmm	cmm	

Έχει αποδειχτεί ότι αν συμπεριληφθούν και όλες οι δυνατές μεταθέσεις χρωμάτων, προκύπτουν 46 επιπλέον τύποι συμμετρίας.

[51] Παράθεμα από ομιλία του Έσερ στο πλαίσιο της παραλαβής του βραβείου Πολιτισμού της πόλης Χίλμερσουμ στις 5 Μαρτίου 1965.

[52] Παράθεμα από ομιλία του Έσερ το 1964.

[53] Τα πλέον πρόσφατα παραδείγματα είναι τα έργα *Bended Limit III* του Βλαντιμίρ Μπουλάτοβ (Vladimir Bulatov) και *Inlaid Wooden Boxes of Makoto Nakamura's Tessellations* του Κέβιν Λι (Kevin Lee), που βραβεύτηκαν από την Αμερικανική Μαθηματική Εταιρεία το 2013. Τα έργα αυτά βασίζονται σε χαρακτικά του Έσερ.

[54] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Αστέρια*, ξυλογραφία, 1948.

[55] Πολύεδρο στη γεωμετρία είναι ένα στερεό που περικλείεται από επίπεδες επιφάνειες, με κάθε επιφάνεια να ορίζεται από ευθύγραμμα τμήματα. Καθεμία από τις επίπεδες επιφάνειες λέγεται έδρα και καθένα από τα ευθύγραμμα τμήματα των πολυγώνων λέγεται ακμή. Το σημείο τομής δύο ακμών λέγεται κορυφή.

[56] Ένας τρισδιάστατος κύβος παράγεται αν ένα τετράγωνο με πλευρά μία μονάδα μήκους μετακινηθεί κάθετα προς το επίπεδο που βρίσκεται κατά μία μονάδα. Αντίστοιχα, ένας τετραδιάστατος υπερκύβος δημιουργείται αν ένας κύβος μετακινηθεί κατά μία μονάδα μήκους στην τέταρτη διάσταση. Στη *Σταύρωση* (Corpus Hypercubus, 1954), ένα από τα πλέον γνωστά του έργα, ο Νταλί απεικονίζει τον Ιησού να σταυρώνεται πάνω σε έναν υπερκύβο.

[57] Ο Ευκλείδης (325-265 π.Χ.) έγραψε μία πραγματεία 13 βιβλίων που φέρει τον γενικό τίτλο *Στοιχεία*. Τα *Στοιχεία* είναι το παλαιότερο επιστημονικό σύγγραμμα και αποτέλεσε βασικό εργαλείο για την ανάπτυξη της λογικής, αλλά και γενικότερα της σύγχρονης επιστήμης.

[58] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Όριο κύκλου III*, ξυλοτυπία, 1959. Το συγκεκριμένο χαρακτικό ανήκει σε μία σειρά έργων με το γενικό τίτλο: *Όριο κύκλου*. Ο Έσερ σε γράμμα του στον γιο του Αρθούρο (20 Μαρτίου 1960) σχετικά με τη σειρά αυτών των έργων αναφέρει: «Ταλαιπωρήθηκα πολύ, αρχικά για να τελειώσω αυτή την λιθογραφία και μετά, για 4 μέρες με σφιγμένα δόντια να φτιάξω ακόμη 9 πίνακες σχετικούς με το όριο κύκλου, αλλά έγχρωμους. Κάθε πίνακας απαιτεί 20 αποτυπώσεις: 5 μπλοκ, κάθε μπλοκ τυπωμένο 4 φορές». Το *Όριο κύκλου III* θεωρείται μία από τις καλύτερες εικαστικές αναπαραστάσεις μίας μη Ευκλείδειας Γεωμετρίας, της Υπερβολικής.

[59] Παράθεμα από το βιβλίο *Η Επιστήμη και η Υπόθεση* (1902) του Γάλλου μαθηματικού και φιλοσόφου Ανρί Πουανκαρέ (Henri Poincaré).

[60] Αναφορά στο έργο του Έσερ *Τρεις κόσμοι*, λιθογραφία, 1955.

[61] Παράθεμα από σχολιασμό του Έσερ για το έργο του *Μέρα και Νύχτα*, ξυλοτυπία, 1938.

[62] Απόσπασμα από το ημερολόγιο του Έσερ (19 Ιανουαρίου 1945).

[63] Αναφορά στο έργο *Δεσμός ένωσης*, λιθογραφία, 1956. Εικάζεται ότι στο έργο αυτό απεικονίζονται τα πρόσωπα του ίδιου του Έσερ και της συζύγου του, Γιέτα. Όταν δημιουργήθηκε, ο γάμος τους διένυε το τριακοστό δεύτερο έτος ζωής. Θεωρείται, ότι το έργο αυτό είναι μία μορφή έκφρασης ευχαριστίας προς την σύζυγό του για την υπομονή της όλα τα χρόνια της κοινής τους ζωής. Το Μουσείο Ηρακλειδών θέλοντας να αναδείξει τη συγκεκριμένη λιθογραφία διοργάνωσε τον Σεπτέμβριο του 2013 εργαστήριο με τίτλο: «Ο διάλογος των έργων δύο σύγχρονων Ευρωπαίων ζωγράφων: *Δεσμός Ένωσης* του Ολλανδού Μάουριτς Κορνέλις Έσερ και *Η εμμονή της μνήμης* του Ισπανού Σαλβαδόρ Νταλί».

[64] Το 2000 κατά τη διάρκεια μίας πτήσης του από το Νιου Τζέρσου στο Άμστερνταμ, ο καθηγητής Μαθηματικών στο Πανεπιστήμιο του Λέιντεν Χέντρικ Λένορα (Hendrik Lenstra) ξεφυλλίζοντας ένα περιοδικό παρατήρησε το έργο *Πινακοθήκη* του Έσερ. Αναρωτήθηκε, αρχικά, αν το κενό στη μέση του έργου προήλθε

εξαιτίας της αδυναμίας του καλλιτέχνη να το συμπληρώσει. Στη συνέχεια έκανε στον εαυτό του μία δεύτερη ερώτηση: «Ποια είναι η μαθηματική δομή της εικόνας;» Για το επόμενο διάστημα μία ομάδα ερευνητών του Πανεπιστημίου του Λέιντεν, κάτω από την καθοδήγησή του, βάλθηκε να απαντήσει στο ερώτημα. Τελικά χρησιμοποιώντας τη μέθοδο των ελλειπτικών καμπυλών κατόρθωσαν να βρουν μία εκθετική συνάρτηση, η οποία συμπληρώνει το κενό στο κέντρο. Προσομοίωσαν, μάλιστα, τη συγκεκριμένη λύση για το σύνολο του έργου μέσω ενός υπολογιστή και διαπίστωσαν ότι δεν είχε ουσιαστικές διαφορές από το έργο του Έσερ.

Βιβλιογραφία

Πρωτογνώρισα το έργο του Έσερ από το βιβλιαράκι *M.C. Escher: The graphic work* (εκδόσεις Taschen) που έπεσε τυχαία στα χέρια μου την άνοιξη του 2001 και περιείχε τα περισσότερα από τα χαρακτικά του. Αργότερα, επισκέφθηκα το μουσείο στη Χάγη που είναι αφιερωμένο στο έργο του, καθώς και το μουσείο Ηρακλειδών στην Αθήνα που πολλές φορές κατά το παρελθόν έχει εκθέσει ένα μεγάλο μέρος του έργου του. Τα δύο αυτά μουσεία, σίγουρα, ενίσχυσαν το ενδιαφέρον μου για την τέχνη του.

Πριν και κατά τη διάρκεια της συγγραφής του βιβλίου μελέτησα τα βιβλία: *The magic of M.C. Escher*, *The Magic Mirror of M.C. Escher* του Μπρούνο Ερνστ (Bruno Ernst) (εκδόσεις Taschen), καθώς επίσης και τη δίγλωσση έκδοση του μουσείου Ηρακλειδών *M.C. Escher: Από το προσχέδιο στο αριστούργημα.*

Για το μέρος του βιβλίου που σχετίζεται με την Αλάμπρα, αλλά και την συμμετρία συνέλεξα πολλές πληροφορίες από το βιβλίο του Μάρκους ντι Σότοϊ (Marcus du Satoy) *Θεωρία Ομάδων: ο μαθηματικός, η συμμετρία και το Τέρας* (εκδόσεις Τραυλός), αλλά και το μυθιστόρημα του Τεύκρου Μιχαηλίδη *Ο μέτοικος και η συμμετρία* (εκδόσεις Πόλις).

Το βιβλίο του Ντοντ Σάτον (Daud Sutton) *Πλατωνικά και Αρχιμήδεια στερεά* (εκδόσεις Αλεξάνδρεια) αποτελεί σίγουρα μία αξιόλογη επιλογή για την εισαγωγή στον κόσμο των πολυέδρων. Επίσης, κάποια από τα κεφάλαια του βιβλίου *Αρχαίοι έλληνες φιλόσοφοι* των Βασίλη Κάλφα και Γιώργου Ζωγραφίδη (εκδόσεις Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών) με βοήθησαν να κατανοήσω καλύτερα τη φιλοσοφία του Πλάτωνα.

Φυσικά, συνοδοιπόρος στο ερευνητικό μου ταξίδι υπήρξε και το διαδίκτυο. Μέσα από την οθόνη του υπολογιστή μου διάβασα κάποια άρθρα που δημοσιεύτηκαν στον ελληνικό και διεθνή Τύπο, καθώς και σε επιστημονικά περιοδικά. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα ακόλουθα: «What symmetry groups are present in the Alhabra» (Branco Grunbaum, *Notices of the AMS*, τεύχος 53, αριθμός 6, σ. 670-673, διαδίκτυο: http://www.ams.org/notices/200606/comm-grunbaum.pdf), «M.C. Escher: More Mathematics than meets the eye» (Sara Robinson, *Siam News*, τεύχος 35, αριθμός 8, διαδίκτυο: https://www.siam.org/pdf/ news/474.pdf) και «Η Ιταλική κατοχή στα Γιάννενα» (Αλέκος Ράπτης, *Ηπειρωτικός Αγών*, Παρασκευή 28 Οκτωβρίου 2011, διαδίκτυο: http://www.agon.gr/news /121/ARTICLE/ 13921/2011-10-28.html) κ.ά.

Τέλος, οφείλω να σημειώσω ότι μελέτησα και πήρα πληροφορίες για πολλά από τα θέματα που περιέχονται στο αφήγημα από πλήθος ιστότοπων, το σύνολο των οποίων προφανώς είναι αδύνατο να αναφέρω εδώ.

Λίγα λόγια για τον M. K. Έσερ

Ο Μάουριτς Κορνέλις Έσερ (Maurits Cornelis Escher) (1898-1972) γεννήθηκε στο Λέουβαρντεν της Ολλανδίας. Σε ηλικία είκοσι ετών μετακόμισε στο Χάρλεμ για να σπουδάσει στη Σχολή Αρχιτεκτονικής και Διακοσμητικών Τεχνών. Ο δάσκαλός του Σαμουήλ Γιεσουρούν ντε Μεσκίτα (Samuel Jessurun de Mesquita) μόλις είδε κάποια σχέδια και χαρακτικά του, τον ενθάρρυνε να ακολουθήσει τις γραφικές και διακοσμητικές τέχνες.

Στις αρχές του 1923 γνώρισε στο Ραβέλλο της Ιταλίας την Γιέτα Ούμικερ (Jetta Umiker), με την οποία παντρεύτηκαν έναν χρόνο αργότερα και απέκτησαν τρία παιδιά. Μετακόμισαν στη Ρώμη το 1924 όπου και έμειναν ως το 1935. Η άνοδος του φασισμού τους ανάγκασε να εγκατασταθούν αρχικά στην Ελβετία και δύο χρόνια αργότερα στο Βέλγιο. Όταν το 1941 οι Γερμανοί εισέβαλαν στις Βρυξέλλες, ο Έσερ μετακόμισε μαζί με την οικογένειά του στο Μπάαρν, μια πόλη στην κεντρική Ολλανδία. Τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του έζησε στο Λάρεν όπου και πέθανε, στις 27 Μαρτίου 1972.

Κατά τους καλοκαιρινούς κυρίως μήνες από το 1921 έως το 1935, ταξίδεψε στην επικράτεια της Ιταλίας σχεδιάζοντας οτιδήποτε του προξενούσε εντύπωση. Κατά τη διάρκεια των χειμερινών μηνών μετέτρεπε κάποια από τα σκίτσα αυτά σε χαρακτικά.

Κρίσιμη καμπή για το έργο του υπήρξε το δεύτερο ταξίδι που πραγματοποίησε το 1936 στο παλάτι της Αλάμπρα. Εκεί μαγεύτηκε από τα συμμετρικά μοτίβα των Μαυριτανών καλλιτεχνών. Αρκετά αργότερα μελέτησε το έργο του Γκέοργκ Πόλια (Pólya) σχετικά με τις επίπεδες ομάδες συμμετρίας, αλλά και μία σειρά

σχετικών μαθηματικών άρθρων. Κατά τη διάρκεια της ζωής του δημιούργησε 137 χαρακτικά που σχετίζονται με τη συμμετρία και την κανονική διαίρεση του επιπέδου.

Το έργο του Έσερ αποτελείται συνολικά από 448 χαρακτικά καθώς και από περισσότερα από 2000 σχέδια. Με το έργο του πρότεινε νέους τρόπους αντίληψης του χώρου, του χρόνου, της προοπτικής και της δομής.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος 11
Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο 13
Η συνάντηση 17
Στο ίδιο έργο θεατές 28
Στομάχιον 37
Τριγυρνώντας στο Ατράνι 40
Οδηγός χρήσης: αδύνατες κατασκευές 45
Συνειρμοί βλέποντας αδύνατες κατασκευές 54
Μια ιστορία, δυο ζωές, πολλοί αποδέκτες 64
Ένα διαφορετικό ξενοδοχείο 77
Ένα τετράδιο διηγείται μία ιστορία 82
Όλα είναι θέμα συμμετρίας 90
Μέρα και νύχτα: δύο όψεις ενός νομίσματος 106
Αποχαιρετισμός 121
Επιστροφή – Επιθυμία 128
Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο και ένα βλέμμα 133
Σκέψεις… πολλά χρόνια αργότερα 140

Σημειώσεις του συγγραφέα 145
Βιβλιογραφία 155
Λίγα λόγια για τον Μ. Κ. Έσερ 157